

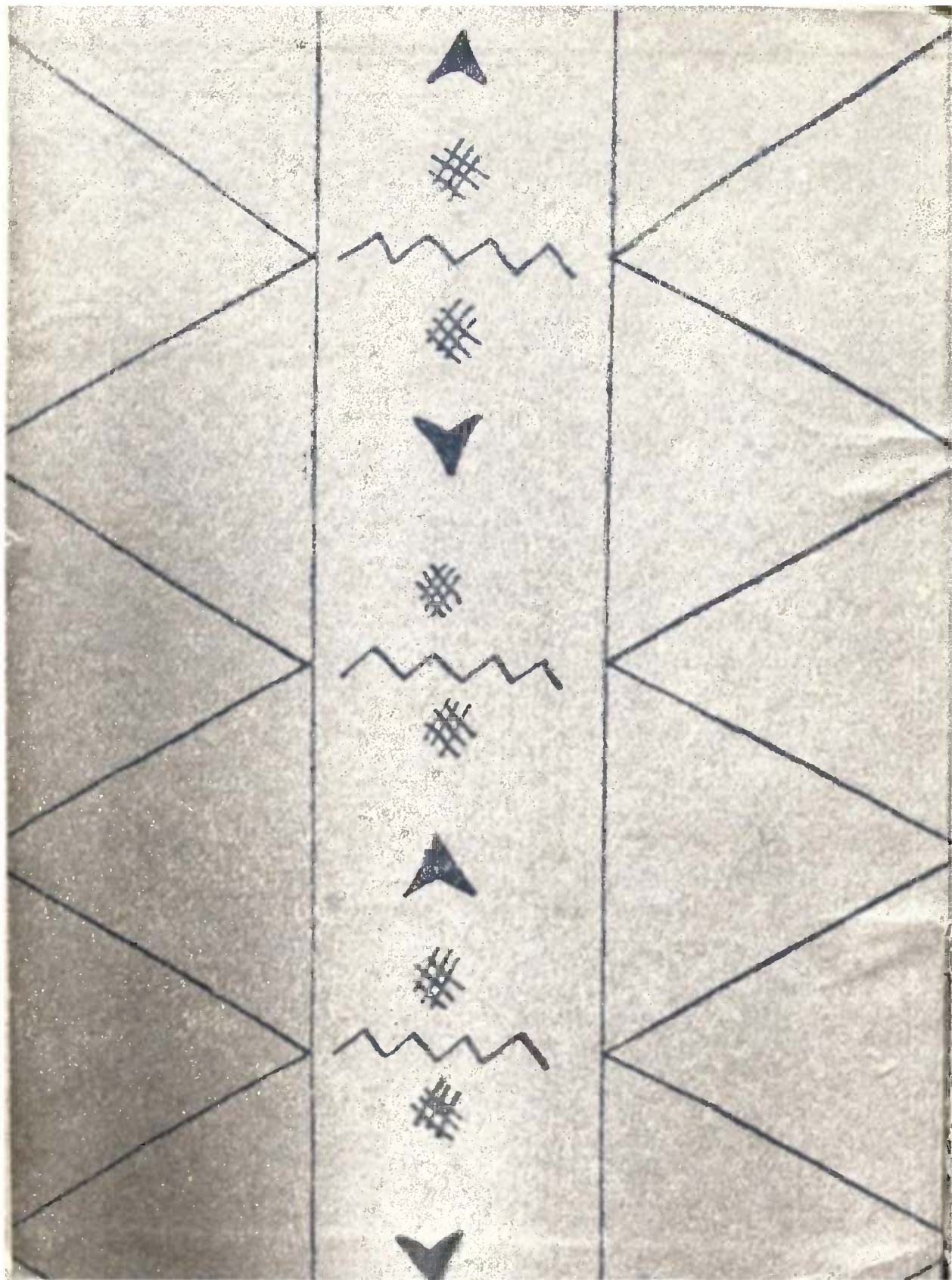
ა. ჭელიძე

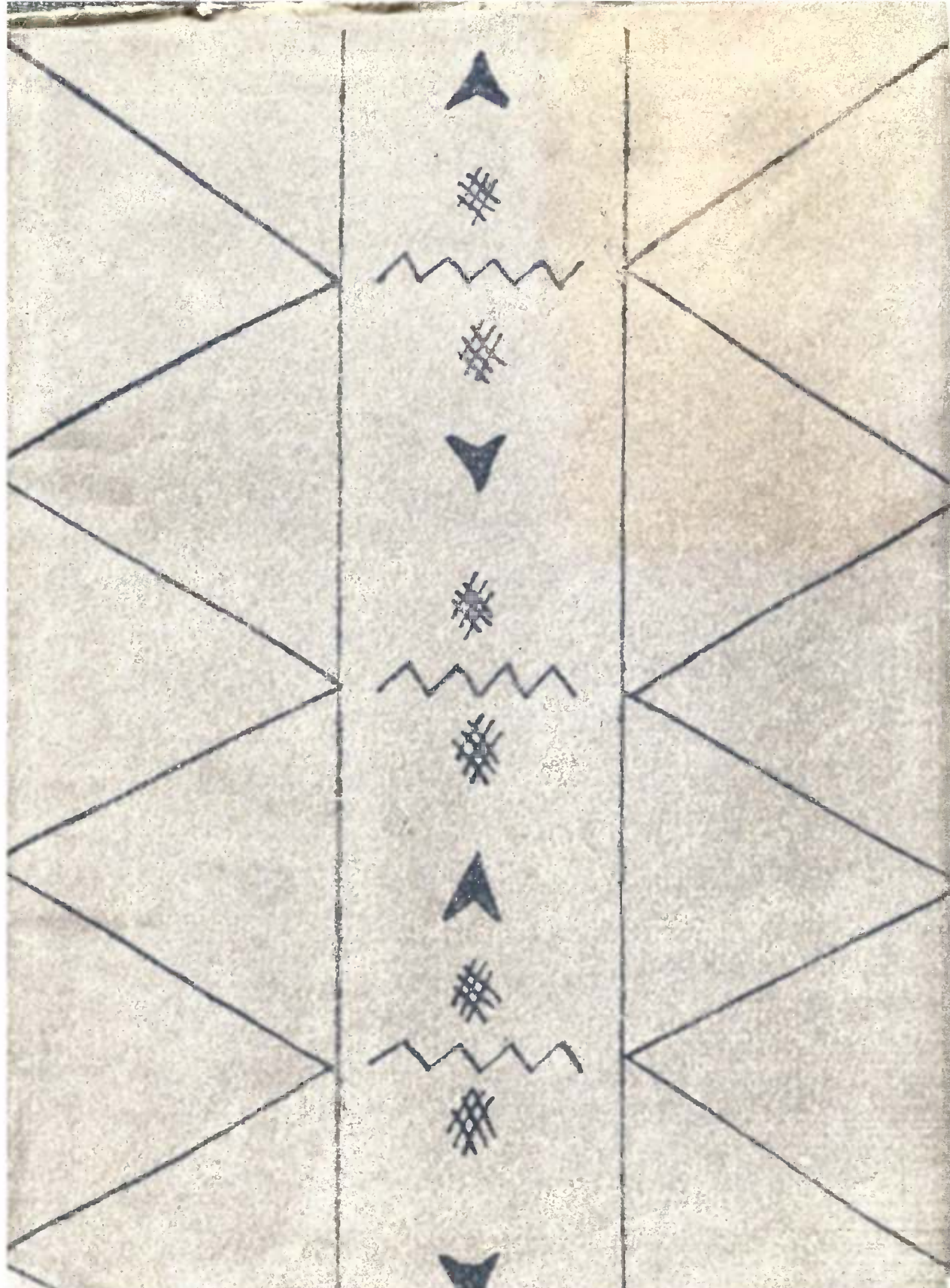

ფერეიდნული
ქართულები

19. თელავი-35

გვარამია ფილიპე

(1878 - 1940)

?

25 პიურე

საქართველოს საბჭოთა კავშირი

სახელმწიფო
საბჭოთა კავშირის
საბჭოთა კავშირის
საბჭოთა კავშირის

1954/28
თბილისი

საქართველოს საბჭოთა კავშირი

29528

Handwritten notes and signatures:
1954/28
საქართველოს საბჭოთა კავშირი
საბჭოთა კავშირის
საბჭოთა კავშირის
საბჭოთა კავშირის
1954/28
თბილისი

1954 28/28

1954 28/28

А. Челидзе
ФЕРЕЙДАНСКИЕ ГРУЗИНЫ
Федерация

პ. რედაქტორი — დ. კუბლაშვილი

რედაქტორი სტილისტი და

ტექნორედაქტორი — ვ. გორგაძე

კორექტორი — ჩ. გაბესკირია

გამომშვები — ი. შქედლიშვილი

ანაწ. ზომა — 5×8

მთავლიტის № 3412

შეკვეთის № 1220

სტამბას გადაეცა 10/XII—34

ხელ. მოწ. დასაბეჭდათ. 20/11—35

სტ. პ. სკოლა. ა. წერეთლის ქ. №3/5

მოკლემ წინასიტყვაობა

ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრების შესწავლას, ამ ბოლო დროს, ჩვენი საზოგადოება სათანადო ყურადღებით ეპყრობა. სამი საუკუნის ტრაგიკულისი ჩუმე შავ ფარდასავით იყო ჩამდგარი ჩვენსა და მათ შორის, და არ ვიცოდით ეს ჩვენი სხეულის „ნაგლეჯი“ ცოცხალი იყო ისევ თუ არა. ბევრია ახლაც ჩვენში, რომ მათი აქედან გადასახლებისა და დღევანდელი არსებობის შესახებ არაფერი იცის. მით უმეტეს ასევე უნდა ვიფიქროთ თვით ფერეიდნელ ქართველებზედაც. სწორი იყო ერთი ფერეიდნელი ქალის გულუბრყვილო შეკითხვა თუ — „საიდან ვიციტ ჩვენ მათი ენა, რომ ჩვენც მათსავით ვუბნობთ“. ხოლო მეორემ უფრო მკაფიოდ დააყენა საკითხი: „თქვენი ენა კარგად არ გამეგება, ჩვენი ენა სჯობია თქვენსასო“. და, როდესაც მისმა სიტყვებმა საერთო ღიმილი გამოიწვია, მან ისევ იკითხა: „რომელია ნამდვილი ენა, თქვენი თუ ჩვენიო“. ამაზე თვით ფერეიდნელმა ქართველმა მამაკაცებმა უპასუხეს, რომ ნამდვილი ენა „დიდი საქართველოს ენა არისო“. მათი სიტყვით, ფერეიდანი „პატარა საქართველოა“ და აქვს თავისი საკუთარი ენა. ასეთ ლოგიკურ დასკვნამდე მიყავს ისინი თავისი ისტორიის, თავისი თავის უცოდინარობას.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, საუკუნეების ეს ცივი სიჩუმე, ჩვენსა და ფერეიდნელ ქართველებს შორის დაურღვევია შემთხვევით ვინმე ინგლისელს, რომელსაც თეჰერანიდან წამოუყვანია ა.ონიკაშვილი, მოუყვანია ბაქომდე თავის ხარჯით და შემდეგ გამოუგზავნია ტფილისში 1871 წელს. ამის შემდეგ, ზ. ჭ — ძისვე ცნობით, ფერეიდნელი ქართველების არსებობის შესახებ ცნობები მოთავსებული ყოფილა სომხურ პრესაშიც.

და, ასე, სრულიად მოულოდნელად, კარზე მოგვადგა ისტორიის დავიწყებული, ნილაბახდილი აჩრდილი. ეს იყო პირველი ნიბიჯი გადმოდგმული ჩვენსკენ ისტორიული ნაშთის აღსადგენად.

ამ ახალ მოვლენას, ჩვენი მხრივ, პირველად გამოეხმაურა ლადო აღნი აშვილი. ის ნათესაური გრძნობით გულგამთბარი, მცირე თანხით, ვირზე შემჯდარი გაუდგა სპარსეთის გრძელსა და უწყლო უდაბნოებს, სიცხის აღმურში გაიარა მრავალი საშიში ადგილები და 1894 წელს მიაღწია ფერეიდანს. იქ მან კარგა ხანს დაჰყო. შეისწავლა მათი იმ დროინდელი ცხოვრება. ასწერა ყველაფერი, რაც ნახა, განიცადა, და როდესაც უკან დაბრუნდა, მას უკვე აღარ გააჩნდა ჯიბეში გზის სახარჯოდ არც ერთი გროში. ერთმა პატროსანმა, ასე ვთქვათ მაღლიანმა, შემთხვევით გაცნობილმა სპარსელმა სომეხმა მისცა მას სესხის სახით საგზაო ფული, და რამდენადაც თვით ლადოს სიტყვიერი გადმოცემით ვიცო, ეს ვალი გაისტუმრა მან, მისი სიძის, აღ. მირიან აშვილის შემწეობით.

ამის შემდეგ, დაიბეჭდა ლადოს სპარსეთში მრგზაურობის წიგნი — „სპარსეთი და იქაური ქართველები“. ამგვარად, გადაინასკვა საბოლოოდ ჩვენი და ფერეიდნელ ქართველების გაწყვეტილი კავშირი. ამას დაემატა ხუციშვილისა და ონიკაშვილის მოსვლა ტფილისში 1896წ. მაყაშვილი და მისი სიძე ნასრულა — 1900 — 2 წ. (ნამდვილი ცნობა არ გვაქვს), ა. ჭუმბაძის გამგზავრება და რაღაც ხიფათის გამო, გზიდან უკან დაბრუნება; ი. ჭეიშვილის ყოფნა ფერეიდანში; სეიფოლა იოსელიანის მოსვლა 1922 წელს; ზ. ჭიჭინაძის მიერ გამოქვეყნებული წიგნაკი სპარსეთში გადასახლებულ ქართველების შესახებ და ამ უკანასკნელად პროფ. ა. ჩიქობავას გამოკვლევა „ფერეიდნული ენის თავისებურებანი“, გამოც. 1927 წ.

— ყველა ამ ზემოხსენებული ცნობების შემდეგ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჩვენ, ამ ბოლო დროს, რამდენიმეთ მაინც დავძლიეთ ჩვენი ძველი დაუდევრობა სპარსეთში გადასახლებულ ქართველების ცხოვრების შესწავლის მხრივ.

მაგრამ ფერეიდნელი ქართველები და მათი ყოფა-ცხოვრება მარტო ჩვენში არ ყოფილა უპატრონოდ მივიწყებული. თვით მათს დღევანდელს სამშობლო სპარსეთში, სადაც, როგორც ვიცით, სამას წელზე მეტი გაატარეს, არავის მოგონებია ისინი, როგორც საისტორიო საგანი, გარდა გადასახადის აკრებისა და, ალბათ, იმასაც არ კითხულობდენ თუ ვინ იძლეოდა ამ აუცილებელ გადასახადს — ვინმე ქართველი, ბახტიარი, თუ ქურთი. არაფერი იცოდა მათი არსებობის შესახებ ისტაჰანელმა ცნობილმა ისტორიკოსმა სეიდ ალიმ, რომელსაც საისტორიო შრომის ჯილდოდ, რეზა შაჰმა მშვენიერი საწერ-კალამი აჩუქა.

ამ პატივცემულ ისტორიკოსს შედგენილი და დაბეჭდილი აქვს, სხვათა შორის, მთლიანი სტატისტიკა თუ რამდენნაირ, რა ენაზე ლაპარაკობენ სპარსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ერები, ხოლო, მათ შორის, არა აქვს მოხსენებული ქართული ენა. როდესაც, პროფ. იური მარის მითითებით, ეს მოვაგონე, ისტორიკოსი გაკვირვებული დარჩა. მან უცებ ამოიღო უბის წიგნი, კალამი მოიმარჯვა ჩასაწერად და თან გაიძახოდა:

— აჯაბ, აჯაბ!. (საკვირველია, საკვირველიო.) ხოლო ამ დროს, არ ვიცი, რა უფრო უკვირდა მას: ის, რომ ფერეიდანში ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ თუ ის, რომ ეს ამბავი მან არ იცოდა აქამდე.

და, აი, ამიტომ სამართლიანად ამბობდა სომეხთა სასულიერო წოდების უმაღლესი წარმომადგენელი, რომელიც კარგად იცნობდა ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრებას: „ისინი დავიწყებული არიან, „ღმერთისა“ და კაცისა-

განო“. როგორც ჩანს, ყველასაგან დავიწყებულთ, მათ თავიანთი თავიც დაუვიწყიათ. ასე თუ ისე, დავიწყების გზაზე მაინც დამდგარან. სასტიკმა მაჰმადიანობამ და მუდმივმა ფიქრმა ღმერთზე, ცხადია, გამოაცალა მათ თავისი წარსული ისტორიის ცოდნის უნარი, რომ საჭიროა თავისი თავის, თავისი ისტორიის ცოდნა, რომ სხვამაც გიცნოს. ამისი მაგალითი თვით მათივე მეზობელი, მათსავით ერთსა და იმავე ისტორიის ქარტეხილში განვლილი სომხები არიან, რომლებსაც მთელი ქვეყანა იცნობს.

შესაძლებელია, იმ ინგლასელმა, რომელმაც პირველად გაგვაცნო ფერედნელი ქართველი კაცი, უკეთ იცოდეს მათი ცხოვრების ისტორია, ვიდრე ჩვენ ვიცით დღეს. ამის დასაბუთებლად დავასახელებ იმ ფაქტს, რომ თვით სეიფოლა იოსელიანის სიტყვით, ამ უკანასკნელ წლებში, ერთ ინგლისელ მოგზაურს გამოუკვლევია არამარტო ხალხთა ცხოვრება, არამედ იქაური ცხვრების ჯიშიც.

ისფაჰანსა და ფერეიდანში არიან სომხები და ებრაელები, რომელთა რიცხვი ქართველებზე მეტია. მათ, მიუხედავად ყოველგვარი შევიწროებისა, ფანატიკოს-მუსულმანთა მიერ სასულიერო წოდების წაქეზებით, დღემდე სათანადოდ დაუცავთ თავიანთი ეროვნული თვისება, სარწმუნოება და კულტურულ გზაზედაც დამდგარან. ამ მხრივ სომხები მალლა დგანან ყველა სხვა ეროვნებაზე და თვით სპარსელებზედაც. ამის ერთ მაგალითად შემიძლია დავასახელო ის ფაქტი, რომ ისფაჰანიდან ოთხი კილომეტრის დაშორებით მცხოვრებმა ჯულფელმა სომხებმა, ერთხელ დიდ საზეიმო წვეულებაზე, ყოველ სტუმარ უცხოელს თავის ენაზე მოლაპარაკე, ნასწავლი სომეხი მიუჩინეს, რომ უცხო სტუმართ არ მოწყენოდათ. და რამდენად დაბლა უნდა იდგენ ამათზე ფერეიდნელი ქართველები, რომლებმაც

არა თუ უცხო ენები, თავიანთი მშობლიური სპარსულ-ქართულიც კი სათანადოდ არ იციან.

სპარსეთის მთავრობა როგორც სხვებს, ისე ქართველებსაც არ უშლიდა, სხვათა შორის, თუ იგი თავის დედანაზე ისწავლიდა რამეს. მაგრამ დღემდე ამ საქმის წინ წამწევი ადგილობრივი ძალა არ ყავდათ. ზემო მარტყოფში 1928 წელს მოხერხდა ისეთი სკოლის დაარსება სადაც, სპარსულთან ერთად, შესაძლებელი იყო ქართულის სწავლებაც. მაგრამ იმ ათი თუ თორმეტი ათას კაცში, რომლებიც ჯერ კიდევ თავიანთ თავს ქართველებად თვლიან, არ აღმოჩნდა არც ერთი, რომელსაც შეეძლო ქართული ენის მასწავლებლობა გაეწია.

ასე თუ ისე, როგორიც უნდა იყოს დღეს ფერეიდნელი ქართველების ცხოვრება, ისინი იმდენად ჩამორჩენილი არიან, რომ მათ უსათუოდ ჭირდებათ დამხმარე-წამქეზებელი და ამასთანავე საჭიროა მათი ცხოვრების ისტორიულ-მეცნიერული შესწავლა-გამოკვლევა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნო, რომ მე სპარსეთის მიწაზე ფეხი შევდგი თუ არა, როგორც მოხალისემ, დაინტერესებულმა ქართველების ცხოვრებით, შეძლებისადაგვარად, თანდათანობით აღვნიშნე ყოველივე, რაც გავიგონე და რამაც გაიარა ჩემი თვალის წინ, რომ მკითხველისთვის რამდენიმეთ მაინც ნათელი გახდეს, თუ როგორ პოლიტიკურსა და ეკონომიურს პირობებში არიან ისინი აქჟამად.

და რომ უფრო ნათელი გახდეს ჩვენთვის მათი დღევანდელი ცხოვრების სურათი, მე ამ ნაშრომს თან დაურთე სპარსელ სომხების და ებრაელების ცხოვრების მცირე აღწერა. მკითხველი დაინახავს თუ რამდენი სხვადასხვაობა შეიძლება წარმოდგეს ერთსა და იმავე მიწაზე, ერთსა და იმავე ცხოვრების პირობებში მცხოვრებ ხალხთა შორის,

იმის მიხედვით ჰყავს თუ არა ჰყავს მათ ხელისშემწყობი,
მოწინავე ელემენტები.

ფერეიდნელ ქართველების შესახებ ჩემს მიერ წაკითხული
იყო მოხსენება, ბუნდოვანი სურათების ჩვენებით, რუს-
თაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში 23/VI 1930 წ.

ა ვ ტ ო რ ი

სპარსელი ქართველები

თავი პირველი

ისტორიული ცნობების სიმცირე. გადაგავალი ნაშთები. პირველი შეხვედრა ფაქიდნელ ქართველებთან თეჯიკანში. სენი ფოლაიოსელიანი. ქართული ლიტერატურის მიღება ტფილისიდან — ქართველებში გასავრცელებლად.

სპარსელი ქართველების წარსული და აწმყო, მათი ისტორია საკმაოდ შეუსწავლელია, დაუმუშავებელია, თვით ისტორიის წყაროები დაფანტულია, შეუმოწმებელი და ბუნდოვანი; თუ ცოტა რამ ვიცით, ისიც მხოლოდ ფერეიდნელ ქართველებზე. სპაოსეთის დანარჩენ ადგილას მოსახლე ქართველების შესახებ თითქმის არაფერი ვიცით.

ფერეიდნელი ქართველობა ერთად ერთი ნაშთია სამი საუკუნე ნახევრის მანძილზე იმ ასიათასობით სპარსეთში გადასახლებულებისა, რომლებსაც შერჩენიათ დღემდე მხოლოდ ღედაენა, როგორც დამამტკიცებელი მათი ეროვნული თავისებურების; ფერეიდნელ ქართველების შემწეობით ვეცნობით გადასახლებულების გამაჰმადიანების ისტორიას ზეპირი გადმოცემით, და აგრეთვე მათ თანამედროვე ცხოვრებას, მათს თავისებურებას.

ჩვენ წარსულში იმდენად ვიყავით დაკავშირებული პოლიტიკურად სპარსეთთან, ზოგჯერ სრულიად დამოკიდებული მისგან, რომ არა თუ მარტო ძალად გადასახლებული, არამედ თავიანთი ნებით წასულნი და სამუდამოდ იქ დარჩნილნიც ბევრი უნდა ვიგულისხმოთ.

ჩვენ რომ თავის დროის ჟამთა სათანადო აღმწერელი გვეყოლოდა, ცხადია, ამ მხრივ ბევრ საყურადღებო და ძვირფას საისტორიო უტყუარ მასალას დაგვიტოვებდა. მაგრამ მაინც მოგვეპოვება ზოგიერთი ცნობები, რომ ქართველი რაინდები და მეფისწულები ხშირად ახლდენ სპარსეთის შაჰებს თავიანთი ჯარებით, რომელთა რიცხვი ათასობით დაითვლებოდა. მაგრამ არავინ იცის, მათგან რამდენი ბრუნდებოდა უკან. რადგან ასეთი დაბრუნება შეიცავდა დიდ სიძნელეს, რომელსაც ხშირად ველარ გადალახავს პირადი სურვილი. ამ რაინდებისა და მეფისწულების თითქმის მუდმივი და ზოგჯერ სავალდებულო, იძულებითი იქ ყოფნა, მათი გამაჰმადიანება, ეკონომიურად დაკავშირება ადგილობრივ ცხოვრებასთან, გვაფიქრებინებს, რომ მათ ბევრი ახლდა თან მოყმე-ხელქვეითნი და, ცხადია, ბევრი მათგანი უთუოდ დარჩა სამუდამოდ იქ, სპარსეთში.

ისტორიის გადმოცემით, ქართველი დიდებულები და ფეოდალები, თავიანთი საჭიროების მიხედვით, ყიდდენ აუარებელ ყმებს ყოველწლიურად. ეს ყმები იყიდებოდენ უმთავრესად სპარსეთსა და ოსმალეთში. დასავლეთ საქარველოდან ოციათასი ყმა იყიდებოდა ყოველწლიურად ოსმალეთის ბაზარზე, ამ ასი წლის წინათ: ასეთ ჩვეულებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე ქართლ-კახეთში. ყმების ასეთი „მშვიდობიანი“ გაყიდვა ხდებოდა, ცხადია, შეუმჩნევლად. ის არ იწერებოდა ისტორიის ფურცლებზე და, შესაძლებელია, მის დაწერას ვერც გაბედავდენ იმ დროის ისტორიკოსები. ასეთი საქციელი მიაჩნდათ იმ დროინდელი სოციალური პირობების ბუნებრივ აუცილებელ მოვლენად, რადგან ყმა მცირედ განსხვავდებოდა იმ შინაურ ცხოველებისაგან, რომლებიც განწირული იყვნენ ფულზე გასაცვლელად, როგორც შემოსავლის წყარო.

რაც უნდა იყოს მაინც ცხადია; რომ სპარსეთში გადასახლებულ ქართველთა რიცხვი ბევრად მეტი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მას გვიჩვენებენ ზოგიერთი ჩვენი ისტორიკოსები.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, „სპარსეთში გადასახლებულთა“ რიცხვი ერთ მილიონზე მეტი უნდა ყოფილიყო, მოყოლებული მეოთხმეტე საუკუნიდან. ამის დადასტურება მომავალი ისტორიის საქმეა. მხოლოდ ის კი აშკარაა, რომ გადასახლებულ ქართველთა ნაშთების კვალი დღესაც ბევრგან არის — მაგალითად: აბასბადი — აღმოსავლეთის მხრივ მეშედის მიმართულებით, ქ. დამგანსა და საბზევარის შუა. აგრეთვე თავრიზის გზის მიყოლებით — ჰამიდანის რაიონი, თეჰერანი, ისფაჰანი, ნეჯფაბადი, შირაზის რაიონი და ფერეიდანი.

ამ ადგილებში ქართველობა, ფერეიდანის გარდა, ყველგან გადაგვარებულა, მაგრამ ზოგჯერ მაინც ახსოვთ თავიანთი ჩამომავლობის ისტორია. იციან, რომ ისინი ოდესღაც საქართველოდან გადმოსახლებული ქრისტიანები ყოფილან, ხოლო შემდეგ გამაჰმადიანებულან. ყველა ისინი იმდენად შეთვისებიან და შეზრდიან სპარსულ ზნე-ჩვეულებასა და მაჰმადის საწრმუნოებას, რომ საქართველო და ქრისტიანობა მათთვის ის ისტორიული წარსულია, რომელსაც არასოდეს აღარ დაუბრუნდება. ქართველი მაჰმადიანი ნაკლები ფანატიკოსი არაა სარწმუნოების დაცვაში, ვიდრე თვით სპარსელი მუსულმანი. მე მხოლოდ აღვნიშნავ საისტორიო მასალისათვის იმ ფაქტებს და ნაშთებს, რომლებიც დარჩენილან უკანასკნელ საუკუნეში და რომელთა ასავალ-დასავალი გაქრება მალე. ჩვენთვის კი იმდენად წარმოადგენენ ისტორიულ ღირებულებას, რამდენათაც დაგვრჩება მათი მოგონება.

თეჭერანში, ამ რამდენიმე ათეული წლის წინათ, ძველს ბაზარში კიდევ ყოფილა ადგილი, რომელსაც ეძახდენ „ქართველების ქარვასლას“. ქარვასლა პირველად თურმე ეკუთვნოდა შაჰს. შემდეგ ის შეუძენია კერძო ვაჭარს, რის შემდეგ, მისი სახელი გამოცვლილა და დავიწყებულა. თვით ფაქტი ქარვასლის არსებობისა იმის დამამტკიცებელია, რომ თეჭერანის რაიონში ქართველთა მოსახლეობა საკმაოდ ყოფილა. ასეა, მაგალითად, დღესაც ისფაჰანში. ფერეიდნელ ქართველებს ამოჩემებული აქვთ ერთი ალაგი, რომელსაც „ქართველების ქარვასლას“ ეძახიან. ყოველი ფერეიდნელი ქართველი უსათუოდ ჯერ იქ მივა და მათი პოვნაც მხოლოდ იქ შეიძლება. ცხადია, ასევე იქნებოდა ძველად თეჭერანშიც¹.

¹ თეჭერანში ყოფნის დროს, დიდი ხვეწნის შემდეგ, შმოვან მალაიანმა გადმოშვა შაჰსულთან ჰუსეინის ფარმანი (ბრძანება,) რომელიც, თვით მალაიანის სიტყვით, თითქო შაჰს უბოძებია რომელიღაც ქართველი დიდებულისთვის. ფარმანში მოხსენებულია, რომ ებოძა ალი ყული ხანს თოფჩიბაშობა (არტილერიის უფროსობა) და ქალაქი ქერმანი. — მაგრამ ფარმანში არა ჩანს ალი ყული ხანის ქართველობა. ფარმანის თარიღი ძალიან უახლოვდება იმ ისტორიულ ფაქტს როდესაც „შაჰსულთან ჰუსეინმა დაახლოებით 1703 წ. სპარსეთის ჯარის უფროსად დანიშნა ქართველი გიორგი მეფე — ავღანელების წინააღმდეგ საომრად და ამასთანავე უბოძა მას ქ. ქერმანი. ამავე დროს, გიორგი მეფის მიერ ქერმანის მართველად დანიშნული იყო ლევან ბატონიშვილი, რომელმაც დაიმორჩილა ადგილობრივი აჯანყებული ტომები“ (ს. კაკაბაძის ისტორია, გამოც. 1922 წ.).

საგულისხმოა აგრეთვე, რომ ალი ყული ხანად იწოდება შაჰის კარზე მყოფი გამაჰმადიანებული იესე ბატონიშვილი, რომელიც შაჰის მიერ დანიშნულ იქნა ქართლის მეფედ 1714 წ.; იესემ თავის მხრივ ქერმანში გაგზავნა ვახტანგ მეფე. ასე რომ, ქერმანი, მართლაც, ქართველ დიდებულების საკუთრებას შეადგენდა იმ დროს. ამრავად შესაძლებელია, ხსენებული ფარმანი, მართლაც, ეკუთვნოდა რომელიმე ქართველს. ფარმანი შესრულებულია მხატვრულად. იგი გადაცემულია ქართულ ეროვნულ მუზეუმში.

საბჭოთა კავშირის მისიის უდიდესი ბალი თავისი შენობებით შექმნილი ყოფილა მეფის მთავრობის მიერ შაჰის ვეზირის, ჩამომავლობით ქართველი ათაბეგისგან. ვეზირის სიკვდილის შემდეგ, მისი შვილები განადგურებულან. მათი ნაქონი ავეჯი-სკამები, რომლებსაც აწერია ათაბეგის სახელი, შექმნილ იქმნა 1923 წელს საბჭოთა ბანკისთვის.

სომხის ერთ ოჯახში, რომელიც ქართველთა ჩამომავლად თვლის თავს, ჰქონიათ ძველი ქართული ხელთნაწერები, რომელიც შეუძენია, ამ ათი წლის წინათ, ქართველ სამხედრო პირს, ვინმე ამირეჯიბს. ამავე სომეხს აქვს ქულაჯაში გამოწყობილი პატარა ვაჟის, ხელით ნახატი სურათი. სურათს არაფერი აწერია. იგი უნდა იყოს ალექსანდრე ბატონი შვილის შვილიშვილი იმ ქალიდან რომელიც ყოფილა გათხოვილი ვინმე სომხის გენერალზე და მარხია სომხის ეკლესიაში. ბავშვის სურათი შესრულებულაა უხეიროდ და აფასებს ას თუმნად სპარსულ ფულზე, ე. ი. ორას მანეთს ოქროთი.

თეჰერანში არიან აგრეთვე სხვა სპარსელებიც, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად აღიარებენ, მაგრამ სხვა არაფერი ახსოვთ.

უკანასკნელი გადაგვარებული სოფელი არის მაზანდერანში — აბას აბადი. ეს სახელწოდება თითქმის უდავოდ ამტკიცებს, რომ ისინი დასახლებული ყოფილან შაჰაბასის მიერ (აბას აბად — აბასის სოფელი). ენა მათ თითქმის ამ ბოლო დრომდე შერჩენიათ. ამჟამად კი გადასული არიან წმინდა სპარსულზე. ქართული დაუვიწყიათ. იზოცებიან უკანასკნელი მოხუცნი, რომლებსაც რამოდენიმეთ კიდევ ახსოვთ ძველი დედაენა. სიტყვიერი გადმოცემით, „გარდაიცვალა უკანასკნელი დედაკაცი, რომელმაც ქართული ენა იცოდაო“.

ისფაჰანსა და მის მახლობელ ქალაქ ნეჯეფაბადში ახლაც ბევრი არიან, რომლებსაც კარგად ახსოვთ თავიანთი ქართული ჩამომავლობა. თვით ნეჯებ აბადში არის ყოფილი ქართველი ხანი, რომელსაც, ფერეიდნელი ქართველი მაჰმუდას სიტყვით, თითქო უნდა ჰქონოდა რალაც საყურადღებო საბუთები, მაგრამ არაფერი აღმოაჩნდა.

ასევე გადაგვარებულან ქართველები შირაზის რაიონში. ამ რამდენიმე წლის წინად, ე. ი. 1927 წელს, ლურების აჯანყების დროს, სხვათა შორის, მთავრობამ ქართველი ჯარისკაცები გააგზავნა, მათ დაეწყოთ ქართული ლაპარაკი თუ არა, ერთი ხანი გაკვირვებული შეკითხებოდათ:

— ეს ჩემი ძველი ენაა, თქვენ საიდან იცითო?

როდესაც გაეგო, რომ ისინი ფერეიდნელები იყვნენ, ტირილი დაეწყო.

— „ჩვენ ბევრი ვიყავით, მაგრამ ყველაფერი დავივიწყეთ. თქვენ კარგად მოქცეულხართ, თავი შეგინახიათო“.

მან თურმე დიდი პატივი სცა ქართველ ჯარისკაცებს, ფულითა და შაქრით დაასაჩუქრა და სთხოვდათ, სანამ აქ იქნებით, არაფერს გაგიჭირვებთ, მალმალე მინახულეთო.

მხოლოდ ფერეიდნის მივარდნილს, განმარტოებულ, ვიწრო და მიყრუებულს მთებში მცხოვრებმა ქართველებმა შეინარჩუნეს, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, სათანადოდ ქართული ენა. ესენი არიან ერთად ერთი ცოცხალი ნაშთი ჩვენი ერისა, რომელიც ჯერ კიდევ ატარებს ქართველს სახელსა და სახეს. მათზე ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

*
* *

მე სპარსეთში წავედი 1923 წელს. თეჰერანი, სადაც ვმსახურობდი, დაშორებულია ფერეიდანზე დაახლოებით შვიდასი კილომეტრით. ამიტომ, პირველ ხანებში, ქართვე-

ლებს ვერ შევხვდით, მით უფრო, რომ იქაური ქართველები გარეთ გამოუსვლელი ხალხია. იმ დროს სპარსეთი ახალი გარდატეხის გზაზე იდგა. ძველი შაჰი ისევ თავის მამისეულ ტახტზე იჯდა. ახალი კი, ვეზირის სამოსელში მყოფი, გარს უვლიდა მას და ჩუმად უთხრიდა ორმოც, რომ შიგ გადაეჩეხა, ტახტზე თითონ დამჯდარიყო და სპარსეთის ბედის ჩარხი თავის ნებაზე დაეტრიალებია.

გარეშე ომსა და რევოლუციებს აქაც თავისი გავლენა მოეხდინა. მაგრამ ცხოვრება მაინც ერთ წერტილზე გაყინულს გავდა. სახელმწიფო დიდ კრიზისს განიცდიდა. ძველი აღარ ვარგოდა. ახალი არ იყო. ამ დროს სპარსეთის გზებზე სიარული დიდ ხიფათს წარმოადგენდა. ურკინისგზო ქვეყანა. ავტომობილების მცირე მიმოსვლა. ცუდი გზები. თუ იყო ავტომობილი, ქირა ძალიან ძვირი. მგზავრობას დრო ბევრი უნდებოდა. ამიტომ, თუ სამსახურს თავს არ დავანებებდი, ჩემი ფერეიდანში წასვლა შეუძლებელი იყო. დრო გადიოდა. ჩემს განზრახვას ფარულად ვინახავდი, რადგან, თუ გავამხელდი, შეიძლება ველარ შემესრულებია. ეს კი არ მინდოდა. კარგა ხანს ვებრძოდი ამ აზრს, და ზოგჯერ დამარცხებულიც ვრჩებოდი.

სრულიად მოულოდნელად ჩემს ბინაზე შემოიჭრა ჩვენი ბანკის თანამშრომელი ა — ე ჭ — ე. მან აღელვებით მითხრა:

— კაცო, ბანკის კარზე ერთი ფერეიდნელი ქართველი დგას. ტირილით მეხვეწება ქართველები მაჩვენეო.

მეც სწორედ ეს მინდოდა. მან მოიყვანა შუატანის კაცი, ცოტა გამხდარი, რომელიც ქართულად მოგვესალმა, თუმცა თითონ ძალიან ნაკლებად გავდა ქართველს. მოკლე ცხვირი. ხორციანი ტუჩები. თვალები ჭროლა. მისი მორთულობა, ცოტა არ იყოს, გვეუცხოვა, რადგან ეს სრული მოჩლახული მოსასხამი, იუბკის მსგავსი შავი შალვარი, თუჯის კორუასავით მრგვალი ძირიანი ჰიჩის ქუდი,

ერთი შეხედვით, სრულებით არ ეგუებოდა იმ ცოცხალ ქართული ლაპარაკის კილოს, რომელსაც ის თავისუფლად გამოთქვამდა. მას წელზე შემოხვეული ჰქონდა სამ წყებათ თეთრი სარტყელი. ახალოხი ვიწრო, ტანზე შემოჭერილი, იღლიებში განგებ გამოჭრილი ჰაერის საშუაოდ. ფეხსაცმელები თეთრი ძაფისგან მოქსოვილი, რომელსაც ძირები ნაკეცი ჩვრებისგან ჰქონდა შეკერილი, რბილი და ტყავის ლანჩაზე უფრო გამძლე, განსაკუთრებით შეფარდებული მშრალ ჰავასთან. თეთრი პერანგი უსაყელო, გრძელი სახელოებით, რომელიც უფარავდა ხელის ჩონჩხებს.

ეს იყო ყოლამ ჰუსეინ მიქელიშვილი, ფერეიდნელი ქართველი, ზემომარტყოფელი. იგი თურმე რამდენჯერმე მოსულა ბანკის კარებთან, მაგრამ ჩვენ ვერ უნახავართ.

კარგი ცოცხალი ენის კაცია. უყვარს ბევრი ლაპარაკი და ხშირად აჭარბებს კიდევაც, მაგრამ ჩვენ მაინც ყველაფერი კარგი გვეჩვენება. მან ისე გამიადვილა ფერეიდნში წასვლის საქმე, რომ ჯერ მე უნდა წავეყვანე, ხოლო შემდეგ იქიდან ორივე პირდაპირ საქართველოში უნდა წამოვსულიყავით.

ამის შემდეგ, ორ დღეში ერთხელ მაინც შემოივლიდა ჩვენთან. ის შუა ეზოდან დაიწყებდა ქაქანს:

— შინა ხართ? როგორ ხართ?! და შემოალაჯებდა დაუკითხავად, რომ ჩვენ კარების გაღებასაც ვერ მოვასწრებდით. გველაპარაკებოდა ყველაფერზე მოუწყენლად, დაუღალავად. შემდეგ გაეცნო სხვა ქართველებსაც და აღარც შეუწყვეტია ჩვენთან ყოველდღიური კავშირი.

ამის შემდეგ, მოვიდა ჩემთან საქართველოდან ახლად დაბრუნებული სეიფოლა იოსელიანი. ხაკისფერი ტუ-ჟურკა ეცვა, ბოხოხი ეხურა, გალიფეს შალვარი, პალტო ეცვა. ერთი სიტყვით, ის სრულებით არ გავდა სპარსელ მოქალაქეს. სულიერი განწყობილება კმაყოფილი, მხიარუ-

ლი. ყველაფერს საქართველოს ქებით იწყებდა და ამითვე ათავებდა. მოსწონდა განსაკუთრებით ტფილისი, კმაყოფილებით იგონებდა სხვადასხვა ქალაქებში გატარებულ დროს. დიდი მადლობით იხსენებდა ყველას და მიკვირდა, რომ ერთი ცუდი სიტყვა არავისზე წამოცდენია. თუმცა, როგორც შემდეგ გავიგე, მას ასეთი სალაპარაკოც ჰქონდა.

სეიფოლას ჩამოსვლამ კიდევ უფრო გაარღმავა და გაადვილა ჩემი მიზანი. მე მას არ ვიცნობდი პირადად, მხოლოდ გაგონილი მქონდა მისი ტფილისში ყოფნა. ის წამოსულიყო ტფილისიდან შუა - აზიის გზით: აშხაბადიდან მეშედში. მეშედი მდებარეობს აღმოსავლეთ სპარსეთში, აშხაბიდიდან ორას სამოცი ვერსის მანძილზე. აქ მარხია მაჰმადის მერვე მოციქული იმამ რეზა და ითვლება ერთ უდიდეს წმინდა ადგილად, სადაც ყოველდღიურად სპარსეთის ყველა კუთხიდან მოედინება მლოცველთა უთვალავი ურდო და „განწმენდილი“ ბრუნდება უკან. სეიფოლას წინდაწინ მოეფიქრებია, რომ ის, როგორც საქრისტიანო ქვეყანაში ნამყოფი, თუ არ „განიწმინდებოდა“ მეშედში, მას ჩათვლიდნენ, როგორც გაუწმინდურებულ მუსულმანს. ეს დაუკარგავდა სახელსა და ნდობას. და, როგორც თითონ ამბობდა, „შესაძლებელია, სხვა რაიმე უბედურება დამატებონ თავზე“. ამის გამო გაიშორა მან გზა დაახლოებით ორი ათასი კილომეტრით და დაკარგა დრო ერთ თვეზე მეტი. თუმცა დროს დაკარგვას ის, როგორც აზიელი, არ ჩიოდა.

ჩამოვიდა თუ არა თეჰერანში სეიფოლა, პირველად ახლანდელი შაჰი, იმ დროს პარველი ვეზირი, რეზა ხანი ინახულა. მან მოთხოვა ვეზირს ფერეიდნელ ქართველებისათვის იარაღის შეძენის ნებართვა, რომ ყაჩაღ ქურთებისა და ბახტიარების დაცემისგან თავი დაეცვათ. ამაზე მან ზრდილობიანი უარი მიიღო: „მაგისტანა ხალხს თვით სა-

ხელმწიფო ალაგმავს. და იარაღი ხალხს რაც აქვს, ისიც უნდა ჩამოვართვათო“. შემდეგ თურქე თვით ვეზირი შეეკითხა ღიმილით:

— რაიმე ნობათი ხომ არ მოგიტანია საბჭოთა ქვეყნიდან?

— თქვენო დიდებულებაჲ, მე ლარიბი კაცი ვარ. ვერ შევიძელი თქვენი საკადრისი რაიმე წამომეღო.

— არა, მაგაზე არ გეკითხები. ახალი კომუნისტური ადრათები ხომ არ ჩამოგიტანია გასაგრაცელებლად?

ვეზირის აზრს მაშინვე მივხვდი, თქვა სეიფოლამ, და იმიტომ მეც მისი კითხვიდან განგებ გადაუხვიე, რომ ეჭვი არ შეეტანა ჩემს მოქმედებაშიო.

*
* *

სეიფოლამ, სხვათა შორის, მიაიმბო სპარსეთიდან მისი საქართველოში წამოსვლის დროს მომხდარი ეპიზოდი, რომელიც გადახდა მას ბაქოში ერთი ქართველის გამო. ეს პატარა ეპიზოდი მომყავს სიტყვა - სიტყვით, იმიტომ, რომ იგი სათანადოდ ახასიათებს ზოგიერთ ჩვენებურ ტიპებს, რომლებიც თავიანთ პირადობას ახურდავენ ავანტურისტულ ანგარებაზე — უცხო ქვეყნებში ყოფნის დროს.

1922 წელში ფერეიდანში მისულა ვინმე ქართველი, გვარად მან -- ძე. ის ჯერ გაცნობია სეიფოლას ოჯახს. მასთან უცხოვრია. შემდეგ წინადადება მიუცია საქართველოში წამოსვლის. სეიფოლა ოცნების კაცია. მას ცოდნია საქართველოს ისტორია და ამიტომ წინადადებაზე ადვილად დათანხმებულა, მაშინვე სამზადისს შედგომია. გაუყიდია ცხენი, ფულზე ფული დაუმატებია და, როდესაც საჭირო თანხის რაოდენობა შეუგროვებია, თრივე გამომგზვრებულან საქართველოსკენ. თვით მ — ძეს არაფერი ჰქონია ჯიბეში გარდა იმ იმედისა, რომ საქართვე-

ლოში მივალ და იქ ამ უცხო კაცის გამო, შესაძლებელია, რაიმე კომბინაცია გავაკეთო.

მან — ძეს, მოგზაურობის დროს, გზა და გზა ბანქოს თამაში დაუწყია. ჯერ თავისი მცირე თანხა წაუგია, შემდეგ სეიფოლასთვის გამოურთმევია ნაწილობრივ. ბანქოში რომ მოსულან, არც ერთს აღარაფერი ჰქონია. მას სეიფოლა დაუბინავებია სასტუმროში. თითონ სადღაც გამქრალა. არც დღე მოსულა, არც ღამე. გასულა ორი დღეც. სასტუმროს პატრონს სეიფოლასთვის ფული მოუთხოვია. არც ფული მქონდა, არც ის ვიცოდი რას მელაპარაკებოდენ რუსულად, არც მე ვიცოდი რა მეთქვა. ვხედავდი სპარსული მათ არ ესმოდათ. ბოლოს გაჯავრდენ, ვატყობდი მლანძღავდენ, მაგრამ რას ვიზამდი. ბოლოს დაუძახეს მილიციონერს. ახლა მან დამიწყო რუსულად რაღაც ლაპარაკი. ისიც გამიჯავრდა. მე სპარსულად ბევრი რამ ვუთხარი, მაგრამ ვერაფერი გავაგებინე. ძალიან შევწუხდი, ჩემი თანამგზავრიც არ იქნა, არ გაჩნდა. როდესაც ილაჯი გამიწყდა თავი ფიქრებს მივეცი. შემდეგ, რაღაც იღბლად, ჩემდა უნებურად წამოვიძახე:

— რა ვქნა, ამ უღმერთომ რა მიყო ეს.!

მილიციონერი თურმე ქართველი იყო. ძალიან გაუკვირდა. მომგარდა.

— კაცო ვინ ხარ? საიდან იცი ქართული ლაპარაკი?!

— მე სპარსელი ქართველი ვარ, ვუთხარი მე. მომგარდა, გადამეხვია. ბევრი რამ გამომკითხა. სასტუმროს პატრონიც გაკვირვებული იყო. შემდეგ ჩემთვის ფული აღარავის მოუთხოვია. მილიციონერმა თითონ იკისრა ყველაფერი. მაშინვე წავიდა ჩემი თანამგზავრის საძებნელად. მთელი დღე ეძებდა თურმე. შემდეგ ეპოვნა სადღაც დუქანში. მოიყვანა. ბევრი საყვედური უთხრა. მეც ბევრი ვუსაყვედურე, მაგრამ მეტი რა უნდა გვექნა. მას არ

რცხვენოდა. მილიციონერმა ქართველებში ტფილისამდე საგზაო ფული შემიგროვა. გადმომცა. წამოვედით. ეს კაციც თან წამომყვა. მისი ხარჯიც ჩემი ფულიდან გავისტუმრე. ტფილისშიც დიდხანს არ მშორდებოდა. ხშირად მთხოვდა ფულს. ვაძლევდი. მაგრამ მის მაგივრად მე მრცხვენოდა. სასტუმროში ვკხოვრობდი. მან — ძეს მთავრობის კაცებთან მოელაპარაკნა, დაერწმუნებია, რომ მე მდიდარი ვაჭარი ვარ, რომ ჩვენ შეგვიძლია ტფილისიდან საქონელი წავიღოთ სპარსეთში და იქიდან სხვა ჩამოვიტანოთ. როდესაც ეს მითხრეს, გამიკვირდა და უარი განუცხადე. მაშინ მან — ძის მოქმედებაში ეჭვი შეიტანეს. დაიჭირეს. ორი დღე და ღამე იჯდა. შემდეგ თვით მე ვთხოვე უფროსებს და გაანთავისუფლეს. მან მაინც არ მოიშალა ჩემთან სიარული და ფულის თხოვნა. ერთხელ გავჯავრდი და დავემუქრე, მაგრამ მან ჩემი შვილი ფატულა ხანი დამაფიცა და ვაპატიე. ასე დააბოლოვა სეიფოლამ თავისი ამბავი. თეჰერანიდან ის მალე წავიდა ფერეიდანში. ამის შემდეგ, ხშირი მიწერ-მოწერა გვქონდა. ფერეიდანში უკვე ბევრმა იცოდა ჩემი იქ წასვლის სურვილი და მოკითხვას მითვლიდენ. მისვლას მაჩქარებდენ, მიმელოდენ.

სეიფოლას წასვლის შემდეგ, ფერეიდიდან ერთბაშად რვა კაცი მოვიდა ჩემთან. მათი სიტყვით, ყველანი გვარად იოსელიანები იყვნენ. ქართული ლაპარაკი ყველამ კარგად იცოდა. ყოველ დღე მოდიოდენ. საათობით ისხდენ მუხლმოკეცილი. სვამდენ ჩაის, მიირთმევდენ ხილსა და მთელი ოთახს ავსებდენ თამბაქოს ბოლით. მთელი თვე დარჩენ ბეჰერანში. ბევრი რამ თქვეს. ბევრი სიხარულის ცრემლებიც დაღვარეს. მღეროდენ სპარსულად. მხოლოდ ერთმა იცოდა მოუთავებელი ქართული ლექსი „გადი-გამოდინ ჩიტები, მე შენ როგორ შემეჭიდები“. სხვა რამ ქართული არცერთმა არაფერი იცოდა. ისინი ყველა ზემო მარტ-

ყოფიდან იყვნენ. მე ყველა ისინი ქართველები მეგონა. მაგრამ მათგან მხოლოდ ხუთი იყო ქართველი. და არც ერთი მათგანი არ იყო გვარად იოსელიანი. სპარსელი კაცი აქამდე გვარს არ ატარებდა. ამიტომ მათაც ასე ადვილად გაასაღეს სხვისი თავისად. თვითონ არცერთმა აღარ იცოდა თავისი ძველი გვარი.

მათ ფერეიდნიდან ჩამოერეკათ ცხვრები გასაყიდად. ყასბებმა პირი შეკრეს. ცხვარი იაფად ჩაიგდეს ხელში და ფულიც ერთი თვის განმავლობაში ძლივს მისცეს. ცხვრის, პატრონიც სპარსელი გამოდგა, მარტყოფის მცხოვრები, მექაში სალოცავად ნამყოფი — ჰაჯი ჰეიდარ აღა. ქართველები კი მის მიერ დაქირავებული ნოქრები იყვნენ. მაგრამ, სანამ ფულის გაყოფაზე ჩხუბი არ მოუვიდათ, მანამდე ჩვენთვის არაფერი გაუმხელიათ.

თეჰერანიდან წასვლის დროს დიდის ამბით, დიდი გულისწუხილით გაგვშორდენ. თითქმის ყველამ იტირა. ჩვენც გვწყინდა მათი დაშორება, მაგრამ მათსავით გულჩვილობა მაინც ვერ გამოვიჩინეთ.

*
* *

ამ დროს ნ. ყარანგოზიშვილი ახლად ჩამოსული იყო ტფილისიდან თეჰერანში. მას ჰქონდა მანდატი, რომ ის იყო საგანგებოდ გამოგზავნილი განათ. კომისარიატის მიერ ფერეიდნელ ქართველების ცხოვრების შესასწავლად და ასაწერად. მისგან მივიღე აგრეთვე მოკლე წესდება ტფილისში დაარსებულ კულტურული საზოგადოებისა, რომელიც მიზნად ისახავდა კულტურულ მუშაობას ქართველ მაჰმადიანებში. მან ჩამოიტანა ერთი ყუთი ქართული წიგნები, უმთავრესად სასწავლო სახელმძღვანელოები და ბელეტრისტული ნაწარმოებნი იმ მიზნით, რომ გაგვევრცელებია ფერეიდნელ ქართველებში. განათლების კომისარიატის სახელით, სხვათა შორის, მეც მივიღე ორიოდე

წერილი, თუ როგორ უნდა მივდგომოდით ფერეიდნელ ქართველთა საკითხს მათი ცხოვრების აღწერის მხრივ. ნაწილი მიღებულ წიგნების, რომელნიც შესაფერისად მეჩვენა, გავგზავნე ფერეიდანში. ნაწილი — დაურიგე თეჰერანში მყოფ ქართველებს.

ნ. ყარანგოზიშვილს ფერეიდანში წასვლა უნდოდა, მაგრამ საამისო ფული არ ჰქონდა. მან მოთხოვა ა. ხოშტარიას ამ მიზნით საჭირო თანხა, მაგრამ ხოშტარიამ ამ საკითხს კომერციული თვალთ შეხედა — უარი უთხრა. ხოლო, უარის მიზეზად, სხვათა შორის, თვით ნ. ყარანგოზიშვილი დაასახელა. ნ. ყარანგოზიშვილმა ფერეიდანში წასვლაზე ფიქრს თავი დაანება.

*
* *

თეჰერანში ყოფნის დროს, ჩემთან რამდენჯერმე მოვიდა მოხუცი ფერეიდნელი ქართველი მახმუდ მაყაშვილი. ის ყოფილა ტფილისში ამ ოცი-ოცდახუთი წლის წინათ. დაახლოებით 1905-6 წწ. მას თითქმის არაფერი უთქვამს ქართველებთან დამოკიდებულებაზე, „ვიყავი, საქმე ვერაფერი ვიშოვნე და წამოვედიო“. ის თითქო რალაცას ფარავდა, გულახდილად არ ლაპარაკობდა. გამხდარი სახის კაცი იყო. ტკბილი მოლაპარაკე, შავგვრემანი. შუატანის. გრძელი კისერი და დიდი შუბლი ჰქონდა. ის მალე გარდაიცვალა. მისმა ნაცოლაგმა — ქვრივმა, სპარსელმა, მიაგბო, რომ ჩემი სიძე ნასრულაც საქართველოში იყო. არ ვიცი, რატომ არაფერი თქვა ამის შესახებ თვით მაჰმუდამ, როდესაც ისინი ორივე ერთად ყოფილან ტფილისში?.. ხომ არ ამჟღავნებს ეს ნასრულას რაიმე ცუდ საქციელს?

მაჰმუდას ქვრივმა გვაჩვენა ტფილისიდან ჩამოტანილი პაწია ბარათები. აქედან ჩანდა, რომ ნასრულა ტფილისში ყოფილა. ის კარგად მიუღია ჩვენს საზოგადოებას. სხვათა

შორის, ყოფილა ქართულ კლუბში. ბალ-მასკარადის დროს. ბარათებზე ეწერა უთარილოდ: „ნასრულა მიყვარხარ, „ნასრულა გაკოცებ“.

ნასრულა აქედან, ტფილისიდან წასვლის შემდეგ, თეირანში გაცნობია ვილაც ქართველ მოჭიდავეს, რომელსაც სახელი გაუთქვამს და ბევრი ფულიც მოუგია. შემდეგ ნასრულას თანხლებით ის წასულა ისფაჰანსა და შირაზში, მაგრამ შირაზის გზაზე ორივე მოუკლავს ყაჩაღებს.

ამის გარდა, თეჰერანში გამოჩნდნენ ფერეიდნიდან გამომხვეწილი ქართველები, რომლებიც ქალაქის შესაფერ ცოდნასა და გამოცდილებას მოკლებულნი, ეწევიან მეტად უმწეო ცხოვრებას.

თ ა ე ი მ ე ო რ ე

ისფაჰანი. ფერეიდნელი ჯარისკაცები. სპარსთა გაცნობა ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერეიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემოკარტოფელი ხანები სომხების მიზობრობა-სურამელი ახალი მუსულმანი რომაშვილი.

ფერეიდნელ ქართველების გადასახლების და თვით დღევანდელი ცხოვრების ისტორია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქ. ისფაჰანთან. ძველად და ახლაც ნამდვილი ფარსისტანის ცენტრი ისფაჰანი იყო. აგრეთვე ისფაჰანი იყო შაჰბას დიდის სატახტო ქალაქი. აქ არის მისი სასახლეები, რომლებიც დღესაც მაგრად დგანან თავიანთ საფუძვლებზე და შეადგენენ ძველი არქიტექტურის სათანადო ნიმუშს. აქ, ამ სასახლეებში, იმ დროს ე.ი. მეთექვსმეტე საუკუნის უკანასკნელ წლებში — წყდებოდა შაჰბასის მიერ, ალბათ, ჩვენი მეფეების, მეფისწულების და სხვა წარჩინებულ დიდებულების თანადასწრებით, ძველი საქართველოს ავი და კარგი. აქვე გადაწყდა, ცხადია, საბოლოოდ ფერეიდნელ ქართველების ბედი, რომელიც ამავე სახით გადაეცემა მომავალ საუკუნეებსაც. ფერეიდნელი ქართველი ვერ წარმოიდგენს თავს არა სპარსელად. ის სამუდამოდ დარჩება იქ, სპარსეთის ცხოვრების სიღრმეში, როგორც ნაწყვეტი ჩვენი ძველი ისტორიის და საინტერე-

სო იქნება იმდენად, რამდენად და სანამდე შეინარჩუნებს იგი თავის ქართველობის გამომხატველ ერთადერთ ენას და იმ ბუნდოვან წარმოდგენას წარსულზე, რომელიც შერჩენია დღემდე თუმცა სუსტად, როგორც მგზავრის მიერ უდაბნოში დანთებული ცეცხლი, რომლის ყოველი ფერფლი მიაქვს ნიავეს სივრცეში უკან დაუბრუნებლად.

ისტაჰანი და შაჰაბასი — ეს ორი სიტყვაა დასაბამი ფერეიდნელ ქართველთა ისტორიისა. ამიტომ მიზიდავდა მე ეს ქალაქი. მეგონა აქ ბევრ რამეს გავიგებდი, ვნახავდი ჩემი თვალით, პირადად განვიცდიდი იმას, რაც კერძო გადმოცემით ან ლიტერატურ. წყაროებით ვიცოდი, ან მესმოდა.

თეჰრანიდან ისტაჰანამდე დაახლოებით ზუთასი კილომეტრია. მთელი ეს მანძილი დღე ნახევარში გავიარეთ ავტომობილით. გზა სწორია, ნიადაგი მაგარი. მეტწილად ვაკე უხიფათო, მზისაგან დამწვარი მინდვრები; ნიაღვრებისა და ქარიშხლისაგან დაღარულ - დაქცეული, უსიცოცხლო მთები. აქ - იქ გვხვდებოდა სოფლები, ამწვანებული ნათესებით და ხელოვნურად ნარგავი ხეებით. საზოგადოდ, მთელი მანძილი უფერულია, მეტად მოსაწყენი. მხოლოდ ხალისს იწვევდა მთებიდან ვაკეებში საძოვრად ჩამოსული ჯეირნების ჯოგები და ვეება არწივები, რომლებიც ჰაერში დასრიალებდნ და ზვერავენ საქარაენო გზებს, ტვირთის ქვეშ წაქცეული ცხოველების გასაწიწკნად. სახალისო იყო აგრეთვე უდაბნოში ატეხილი კუდიანი ქარები, რომლებიც გაჩნდებოდნ აქა-იქ, როგორც თეთრი სვეტები, აიტაცებდნ მტვერს, ჩალაბუღას და ტრიალით გაივლდნ კარგა დიდ მანძილს. ასეთი ქარები ხშირად მგზავრებსა და ქარავენებსაც მოიყოლებს თავის რკალში და ამ შემთხვევაში ხიფათი აუცილებელია.

გზაში ერთგან დიდი ტბის მირაჟიც მოგვეჩვენა, მაგრამ მიახლოებებისთანავე, ის უცებ გაქრა ჩვენი თვალის წინ. მხო-

ლოდ ისტაჰანის მახლობლად შეიცვალა სურათი. აქ უკვე თვალუწვდენი ყანები გადაიშალა თვალწინ. ცოტა ხნის შემდეგ გამოჩნდა თვით ისტაჰანიც. ის თითქო ტყით იყო დაფარული. ხოლო შიგა და შიგ მოჩანდა ჰაერში აწვდილი მინარეთები და მეჩეთების ბრჭყვიალა გუმბათები.

*
*
*

ისტაჰანში 1926 წელს ჩავედი. ოქტომბერი იყო, მაგრამ მაინც ცხელოდა. ქალაქი მთლიანად ვაკეა — დაცემული. უმთავრესად ერთსართულიანი, ვაკე ბანიანი, მიწით დახურული სახლები. ქუჩები ვიწრო, ერთის გარდა, რომელსაც ჩაპარბალი ეწოდება. მაგრამ, საერთოდ, ყველაფერი მტვრიანი. თვალს თუ იზიდავს, ისევ შაჰაბასის დროინდელი მეჩეთები, სახლები და ხიდები.

ფერეიდანში წასვლა ამ დროს უკვე აღარ შეიძლებოდა, რადგან იქ მაღალი ალაგია, მთიანი, მოსალოდნელი იყო წვიმების დაწყება. სამაგიეროდ, როგორც შემოდგომის მიწურული, სოფელში ჭირნახული მოწეულია. ამიტომ ისინი ქალაქებში ჩამოდიან და საზამთრო მარაგს აკეთებენ. გავიგე, რომ აქ ფერეიდნელ ქართველების ქარვასლაც არის, სადაც მათი ნახვა შეიძლებოდა. მაგრამ ამ დროს ერთმა ჯარისკაცმა, ნოვრუზ ხუციაშვილმა, ფერეიდნიდან სეიფოლა იოსელიანის წერილი მომიტანა. ეს ჯარისკაცი მაშინვე გამიშინაურდა. თითქმის ყოველდღე მოდიოდა. მოყავდა თითო ოროლა ქართველი გასაცნობად. შემდეგ თავისი ამხანაგი ჯარისკაცებიც მოიყვანა. ესენი ყველა ძალიან გახარებული იყვნენ. სვამდენ და ჭამდენ ყოველივეს გაურჩევლად, რასაც კი სუფრაზე მოვიტანდით. როდესაც ღვინო მოეკიდებოდათ იტყოდნენ: „თავი გამითბაო“.

მაგრამ დალევის ზომა არ იცოდენ: სვამდენ, რამდენსაც მივაწვდით და სწევდენ თუთუნს. ბაასობდენ მეტწილად ქართველების სიყოჩაღებზე, ბახტიარებისა და ქურთების ყაჩაღურ მოქმედებაზე, მათ დამარცხებაზე. ასეთ ლაპარაკში ხშირად უგვიანდებოდათ. მოუსწრებდათ საღამოს ლოცვის დრო, როდესაც ყოველმა მუსულმანმა უნდა ილოცოს, მაგრამ ისინი ყურსაც არ გაიბერტყავდენ.

კაცო, რატომ არ ლოცულობთ? შევეკითხებოდი ხანდახან განგებ, — რომ მათი აზრი გამეგო. — შზე ჩადის.

— ჩავიდეს, მეტი რა ესაქმება, მიპასუხა ერთმა ღიმილით.

სხვათაშორის, არავის არაფერს ვაძალებდი, რომ ამას ჩუქი უკმაყოფილება არ გამოეწვია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ახალგაზრდები თივისთავად არ ერიდებოდენ არავითარ „ქრისტიანულს“. ერთ სოფელს შევეკითხე:

— ფარაჯი ალა, შენ ღვინოს დალევ?

ფარაჯი ალა არც კი დაფიქრებულა, ისე წამოიძახა:

— დავლევ, მა რას ვიქ.

საზოგადოდ, ყველა დიდის ხალისით ისმენდენ ჩვენი ქვეყნის ამბებს. გვიწოდებდენ „პატრონს“, „ძველს“. როდესაც სახლის კარებს მოადგებოდენ, ჩვენს წინასწარ შეკითხვაზე გვიპასუხებდენ:

— „პატრონო, გააღე კარი, თქვენები ვართ“.

საზოგადოდ, თითქმის ისეთი არავინ ჩამოსულა ფერეიდნიდან, რომ ჩვენთან არ მოსულიყო. არ მოდიოდენ მხოლოდ ისეთები, რომლებსაც რიგიანად არ ეცვათ, მაგრამ, ვინც მოდიოდა, მათში ბევრი ჩანდა უმანკო გულუბრყვილობა.

— „წამიყვანე საქრთველოჩი. აქეთყე აღარ წამოვალ...“

წამოიძახებდენ აღელვებული და თან გვეკითხებოდენ:

— „რაისთი არ მოხვალ ჩვენყე, რამთენი ხანია გულოდებიტყე.“

მე მჯეროდა მათი გულწრფელობა, სადათ წამოთქმული სიტყვები; წმინდა, შხამშეურეველი, ისეთი, რომელიც მხოლოდ პირველყოფილ ადამიანს ახასიათებს.

მხოლოდ, როდესაც მოხუცებულები და ახალგაზრდები ერთად მოვიდოდნენ, მაშინ ჩვენი დამოკიდებულება უფრო სხვანაირ ხასიათს ღებულობდა. ბევრი მოხუცთაგანი ჩვენს მიტანილ საჭმელს ხელს არ ახლებდა. უკიდურეს შემთხვევაში, კერძს გარედან მოუტანდით და, როდესაც დარწმუნდებოდა რომ ის მუსულმანის მომზადებული იყო, მაშინ მიირთმევდა. ზოგი მათგანი ჩვენს გამზადილ ჩაისაც არ სვამდა. მათი მიზეზი „არ მინდა“ იყო. მაგრამ ნამდვილად კი, როგორც მუსულმანი, ქრისტიანის „ნახელავს“ ერიდებოდა. ზოგი მათგანი ერთი მეორესაც ერიდებოდა. ერთი მეორეს გადამკიდე, არც ერთი არაფერს შეჭამდა. ზოგჯერ, რომელიც ნაკლებ ფანატიკოსი, გონიერი მოხუცი იყო, ახალგაზრდებს ნებას მიცემდა ჩვენი პურის ჭამისას. მაგრამ, უნებართვოდ ახალგაზრდა არაფერს წაეტანებოდა. თვით სეიფოლა იოსელიანი იმდენად კულტუროსანი იყო, რომ სასმელ-საჭმელს არ ერიდებოდა, მაგრამ მასაც ბევრჯელ მოუხდა სხვის შემხედვარეს საჭმლის დათმობა:

— „წავა სოფელჩი და ცუდ ხმებს გაავრცელებსო“.

*
* *

გლებების გარდა, ფერეიდნიდან ჩამოდიოდნენ ხანები (თავადები), მაგრამ მათ გლებებივით არ ჩამოჰქონდათ გასაყიდი რამ. ისინი ჩამოდიოდნენ უმთავრესად გასართობად, ან ერთი მეორის წინააღმდეგ საჩივლელად. მათ უსაუოდ თან ახლდათ მუდამ ორი, ან სამი თავისი ნოქარი— გლებები. ხანი ქუჩაში ქუსლჩაკეცილ ჩუსტებში ფეხწა-

დგმული დადის, რაც გამომხატველია მისი დიდკაცობის იგი მუდამ წინ მიუძღვის თავის გლეხებს. გლეხი ფეხსაცმელს ქუსლს ვერ ჩაუკეცავს, ამით ყველა გამვლელი შეატყობს, თუ რომელია მათში დიდი ღირსების. ხანი მიდის წინ თავაწეული და მძიმე ნაბიჯით.

ასეთივე ფასონით ჩამოდიოდა სეიფოლა იოსელიანი, რაც, სპარსული ჩვეულებით, სრულებითაც არ ამცირებდა მას. პირიქით, მისი ღირსების დამატება იყო, შეფარდებული ადგილობრივ ადათთან. ასე გამოწყობილი ხანი, თვით შაჰის კარებსაც თამამად მიაღებდა.

სეიფოლა ხშირად მოდიოდა ჩემთან. ის ნებას აძლევდა თავის ნოქრებსაც ჩვენთან ერთად ეჭამათ პური. ეს იშვიათი მოვლენა იყო.

ზეინალ აბდინ ხან ონიკაშვილს კი ჩემთან მოპატიჟება დასჭირდა, ხოლო უარი არ უთქვამს. მან, გაცნობის შემდეგ, წინადადება მომცა და წერილი მიმაწერია მარტყოფში მის ძმმა მატყული ხანთან.

— „მატყული ხანი დიდი კაცია, ძველი ხანი. სეიფოლა მას ვერ მიწვდება. თითონ მატყული ხანი წინდაწინ არ მოგწერს წერილს“, მითხრა მან გაზვიადებით.

შემდეგ გავიგე, რომ მას და სეიფოლას დიდი მტრობა ჰქონდათ ერთმანეთში. ამიტომ არ მოწონდა, რომ მე სეიფოლასთან კავშირი მქონდა. ამავე ზეინალ აბდინ ხანმა წამიყვანა სტუმრად ჩემზე მეუღლით, როგორც შემდეგ გავიგე, ერთ ფერეიდნელ გაიძვერა კაცთან, მირზა ფახრედინთან, რომელიც ცრუ-ვეჭილობას ეწეოდა.

— „დიდი კაცია, ჯერ ჩვენ უნდა მივიღეთ მასთან, მერე ის მოვაო“.

— წასვლის დროს, სამი ფერეიდნელი ჯარისკაცი წამყვა თან. როდესაც დავბრუნდით, გამაფრთხილეს: „არასოდეს მაგათ არ ენდო მარტოვო“.

ზეინალ აბდინ ხანი შესახედავად ნამდვილი ქართველი
კაცია. საუბრისას ქიზიყელს მოგაგონებთ. სიტყვას მკა-
ფიოდ გამოთქვამს. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ შედგებო-
და და საბოდიშოდ იტყოდა:

— დამვიწყებია, ქართულს ცოტასლა ვუბნობთ.

მან არ ინება ჩვენი დიასახლისის, ე. ი. ქრისტიანის
ხელით დასხმული ჩაის დაღევა. როდესაც ხილი მივარ-
თვით, დანა და თევში თავის კაცს გაარეცხინა აუზში,
სადაც, ალბათ, ყოველგვარი მიკრობი და ქვეწარმავალი
იყო. დანის გასარეცხად მიმავალ ნოქარს მიაძახა:

— „კარგად გაათაქე“ ამავე დროს პერანგი აიწია
და მუცელი მოიქექა.

ხილი რომ მიირთვა, ჩიბუხი მოსწია, მაგრამ ამით ვერ
დაკმაყოფილდა. ვაფური მოითხოვა. ვაფური თრიაქის,
ე. ი. ოპიუმის მოსაწევი მილია. ერთ მოწევაზე სჭირდება
მისხლის მეთადი ოპიუმი. ის ერთი ნამცეცია, მაგრამ
ადამიანს ადვილად აბრუებს, ათრობს, ფერს უკარგავს
და თვალებს უფართოებს. თრიაქის მოწევის სურვილს
თამბაქო ვერ კლავს. ასე რომ, თამბაქოს შემდეგ, თრია-
ქის მოწევა იგივეა, როგორც სადილის შემდეგ ტკბილე-
ულის ჭამა. რასაკვირველია, ასეთ სანუკვარ რამეზე სტუ-
მარს უარს ვერ ვეტყობდი, მით უმეტეს სპარსელს, რომლის-
თვისაც თრიაქით გამასპინძლება უდიდესი პატივისცემაა.

მოვართვით ვაფური. ზეინალი უცებ ჩამოხტა სკამიდან,
ძირს მოიკეცა. პატარა მაყალზე გაჩაღებულ ნახშირის
ნაკვერცხალს ვაფური მიუშვირა, ზედ თრიაქის ნამცეცი
დაადო და მოსწია. თრიაქი აღულდა, ცეცხლი მოეკიდა,
ზეინალმა დაიწყო მოწევა, გაჩუმდა, თვალები მილულა.
კისერი მაყალისკენ ჰქონდა გაწვდილი და ნაკვერცხალს
უსწორებდა. მალე ოთახი გაივსო საშინელი მყრალი სუნით.
შიგ დგომა აღარ შეიძლებოდა. რალაც მოვიმიზეზე და ეზო-

ში გავედო. მაგრამ სუნი ეხოშიც საკმაოდ გამოვიდა. კარგა ხანს მომიხდა გარეთ ყოფნა. როდესაც ზეინალმა მოწვევა გაათავა, ჰაერი ნელნელა გაიწმინდა ისე, რომ ოთახში შესვლა შეიძლებოდა. ზეინალიც ფეხზე წამოდგა, ცოტა გაიარა და წარმოსთქვა:

— მეტი მომივიდა, გამომაშტერა.

ის, მართლაც, გამოშტერებული იყო. მაგრამ თითქოს მეტი მხიარულობა დაეტყო, თვალები გაუბრწყინდა,

უკვე სალამო იყო. ქუჩებზე „აზანის“ ე.ი. სალოცავად მოწოდების ხმა გაისმა. ყოველ ქუჩაზე რაწდენიმე კაცი გაჰყვიროდა: „დიდ არს უფალიო“ ამ დროს მთელი ქალაქის ყურადღება, ძალაუნებურად, ამ ყვირილზეა ხოლმე მიქცეული. მორწმუნე ხალხი ნერვიულობს, ლოცვა არ დამიგვიანდესო.

შეშფოთდა ზეინალ აბდინ ხანიც. მან დრო იკითხა. მოწოდების ხმას, ალბათ, ისე არ ენდობოდა, როგორც თავის თავს. ლოცვის თავის დროზე შესრულება იმდენად სავალდებულოა მაჰმადიანისთვის, რომ მას ვერც სიმშვილი დაავიწყებს, ვერც გაძლომა და ვერც თრიაქის სიამოვნება. ზეინალმა ლოცვის ნება ითხოვა.

— შეიძლება აქ თავის დაცხება?

— შეიძლება. დასცხეთ, სადაც გენებოთ.

— მადლობელი ვიქნები. მეჩეთი შორს არის. მინდოდა წავსულიყავი, მაგრამ ახლა დაგვიანებულია.

თვალი მიმოავლო ოთახს. იატაკი, კედლები, ჭერი, თითქმის ყველაფერი შეათვალიერა. შემდეგ ერთი კუთხე ამოირჩია. ღმერთი ახსენა, ხელები აღაპყრო და სახეზე ჩამოისვა. რაღაც არაბულად წარმოთქვა, რომელიც, ალბათ, თითონაც არ ესმოდა, დაბალი, ბოხი ხმით. შემდეგ დაეცა მუხლებზე და ჩვეულებრივად შუბლით მიწას უნდა შეხებოდა, მაგრამ ასე არ მოიქცა. გაცოცდა, შუბლი რამ-

დენჯერმე ჰკრა კედელს, ცხადია, იმ მოსაზრებით, რომ იქ, არა თუ ქრისტიანის, ეშმაკის ფეხიც ვერ მიუდგებოდა. მაშასადამე, თავის „დასაცხებათ“ ეს მიუვალი ადგილი უფრო მისაღები იყო მუსულმანისთვის.

შემდეგ ისევ მოირთხა. ბევრ გველაპარაკა. გვამღერა. ამ დროს მას რაღაც გული აუჩვილდა და ცრემლები მოერიო. ჩვენებური სიმღერა ძალიან მოეწონა. როდესაც გული მოიჯერა, დიდის მადლობით გაგვშორდა. შემდეგაც, რასაკვირველია, არ მოიშალა ჩვენი მეგობრობა, მაგრამ ერთხელ მაინც კი წამოცდენოდა: — იმ ოჯახში შესული, ძალღიჯი კი გაუწმინდურდებაო.

არ ვიცი როგორ ესმოდა მას ძაღლის სიწმინდე. ის კი ცხადია, რომ ზეინალ აბდინ ხანს, როგორც ყოველ ფანატიკოს მუსულმანს, ძაღლი უწმინდურ ცხოველად მიაჩნია.

* * *

მთელი ზამთრის განმავლობაში გაზაფხულამდე, როგორც ყოველი გლეხი, ისე ფერეიდნელებიც შედარებით თავისუფალია. ამიტომ ისინი განუწყვეტლივ მოდიოდნენ ისფაჰანში და ხშირად მხედებოდნენ ქუჩებში, განსაკუთრებით ისეთები, რომლებიც რაიმე მიზეზით ჩემთან მოსვლას ერიდებოდნენ. ზოგს, შესაძლებელია, დრო არ ჰქონდა, რადგან ბევრი მათგანი საბატონო გლეხები იყვნენ. მაგრამ ზოგი ვერ მოდიოდა, რადგან ხელცალიერი იყო, „მოსატანი“ არაფერი ჰქონდა. ასეთი შორიდებული პირები ბანკში მოდიოდნენ ჩემ სანახავად. უფრო ხშირად კი ქუჩაში მიდარაჯებდნენ, სადაც მე უსათუოდ უნდა გამევილო. გამაჩერებდნენ. დამიწყებდნენ ათას რამეებზე ლაპარაკს. ეს იწვევდა გამვლელების გაკვირვებას. საზოგადოდ, ევროპიელი კაცი სპარსელ მდაბიოს, და ისიც გლეხურად ჩაცმულს, არასოდეს არ დაელაპარაკება. ამის გარდა, გამვლელებს უკვირდათ,

რომ ვილაც გლებები „რალაც უცხო ენაზე ლაპარაკობენ.“
— ეს რა ენაზე ლაპარაკობთ? მოგვმართავდა გაკვირ-
ვებით ზოგიერთი გამვლელი.

— ქართულზე.

— ქართულზე?!.. გაოცებული დააჭყეტავდა თვლებს.
ბევრს არც კი გაეგონა რა იყო სიტყვა — ქართული.
მაგრამ, რაც უნდა იყოს, საიდან იცის ისტაჰანელმა გლებმა
ეს უცხო ენა?!

— პირველად მესმის, — თქვა ერთმა, — „გურჯი“
ვიცი, მაგრამ ლაპარაკი აქამდე არ გამიგონია. მას გაუ-
კვირდა ქართველების არსებობა ფერეიდანში.

ის კარგა ხანს უგდებდა ყურს და დიდის მადლობით
გაგვშორდა.

საზოგადოდ, ჩვენ ყველას ვთხოვდით, რომ ძღვენის,
ანუ, როგორც იქ ეძახიან, „ნობათის“ მოტანით თავს ნუ
შეიწუხებდენ. ამით ერთი მათგანი ძალიან გავაჯავრე:

— მაშ, მე შენთან ველარ მოვალ, წარმოთქვა ქალაჯი
მახმუდამ. ჩვენი ადათი ეს არის! ის, მართლაც, ხელცარი-
ელი არასოდეს არ მოსულა.

ძალიან უყვარდათ თავიანთ თავზე ლაპარაკი. უმთავ-
რესად თავიანთ უბედურებაზე, ხშირად იტყოდნენ: „დავ-
სილო ჩემო თავო“, „დავსილები ვართ“.

ზოგი მათგანი ცოცხალი ბუნების, საკმაოდ თამამი მო-
ლაპარაკე იყო. ერთ მათგანს, რომელსაც შემოევლო ყვე-
ლა დიდი სალოცავი ადგილები — მექქა, მედინა, ქერბა-
ლა, ყუმი, მეშედი და სხვა, რითაც ძალიან მოწონდა
თავი. „ჩონ ქართველებში ჩემდენი არავის უვლიაო“ —
ამბობდა ის, თუმცა თავისი „განათლებით“ სხვაზე მაღლა
არ იდგა. სხვათა შორის, მას არ მოწონდა ფერეიდნელ
ქართველების ჩამორჩენილობა.

— ჩვენ მარტო ვირის ჩხვლეტა ვიცით, — ამბობდა ის ხშირად და თან დაამატებდა:

— „ამოდი, იტირე ჩვენთვის, ჩვენი დავსილი ქვეყანა ნახე“.

* * *

ისტაჰანში ათამდე ქართველი ჯარისკაცი იყო. ისინი ყოველ თავისუფალ დროზე მოდიოდნენ ჩვენთან. პირველად, როგორც კი დაინახეს ქართული წიგნი, ყველამ წერაკითხვის შესწავლა მოინდომა. მეც ყველას თითო წიგნი მივეცი და ანბანის სწავლება დავაწყებინე. პირველ დღეებში სწავლას ხალისიანად მოეკიდნენ. ზოგმა მთელი ანბა-

სურ. 1. ფერეიდნელი ქართველი ჯარისკაცები

ნი შეისწავლა, ზოგმა ნახევარი. მაგრამ მალე გული აიცრუეს. მე მაინც მინდოდა მცირედ მაინც შეესწავლათ, მაგრამ ჩემი მეგობრული რჩევით ვერას გავხდი. ერთმა გამოტეხილად თქვა: „ჩვენი „ქალა“ სწავლას ვერ აიტანსო“. მეორემ: „ჩვენ ხალხს ცემით თუ რამეს შეასწავლი, თორემ ისე არას ისწავლიანო“.

მათ მალე დაანებეს სწავლას თავი. ამავე დროს, ქართული ანბანის შესწავლა დაიწყო, ერთმა სპარსელმა, რო-

მელმაც ქართული ლაპარაკი იცოდა. ორი კვირის განმავლობაში სიტყვების ამოკითხვა და წერაც დაიწყო. მეგონა ისიც ქართველებივით სწავლას თავს დაანებებდა, მაგრამ თავის გადაწყვეტილებაზე მაგრად იდგა. მე ვერ გავიგე მისი მიზანი. რათ უნდოდა მას შეესწავლა ქართული წერა-კითხვა?

— ჰაშიმ ალა, შევეკითხე ერთხელ, ჩვენმა ქართველმა ბიჭებმა, ხედავ, ქართულის სწავლას თავი დაანებეს. შენ კი არ ეშვები რატომ?

ჰაშიმ ალამ გაიღიმა.

— მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა. მე ვაჭარი ვარ, ფერეიდანჩი საქონელი მიმაქვს. როცა იქ გაძვირდება, ან გაიაფდება, მივწერ ჩემ ძმას და ამით ფულს მოვიგებთო.

— აი, თურმე როგორ საქმეს ვაკეთებ. გავიფიქრე მე და მაშინ უფრო ნათლად წარმომიდგა ქართველი ჯარისკაცების დაუდევრობა. ამის შემდეგ, ხშირად მაგონდებოდა ჰაშიმას სიტყვები: „მათ რაისთი უნდათ ქართული წერა“. ამგვარად, გამოვედი „ეშმაკის“ უნებური მსახური.

— მაგრამ რის ქართული. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ჯარში უკვე რვა-ცხრა წელიწადი მსახურებდნენ და ამ ხნის განმავლობაში მათ შეეძლოთ შეესწავლათ რამე, ერთის გარდა, არც ერთმა მათგანმა სპარსული წერა-კითხვა არ იცოდა.

— არაფერი ვიცი და მაინც არ გვიშვებენ. წერა-კითხვა რომ ვისწავლოთ, სულ აღარ გაგვიშვებენო, თქვა ერთმა მათგანმა თავიანთი უცოდინარობის გასამართლებლად.

ამ უცოდინარობის გამო, მიუხედავად დიდი ხნის სამსახურისა, ყველა უბრალო ჯარისკაცებად იყვნენ. მხოლოდ, ვინც წერა-კითხვა იცოდა, თუ გინდ სუსტად, ის კარგად დაწინაურებული იყო.

ისინი ერთნაირად ეტანებოდნენ სასმელსა ან თამბაქოს.

ხოლო ერთი მათგანი ძიხვეული იყო თრიაქის მოწვევას. მას უშლიდენ ამხანაგები, მაგრამ მაინც არ იშლიდა. ამის გამო დასუსტდა, დაუძლურდა, სწუხდა თითონაც, მაგრამ ვერ დაანება თავი. ჯარში სამსახური ველარ შეიძლო, როგორც რიგი იყო. ჯარის უფროსებმა ის დააწვინეს მოსარჩენად სამხედრო საავადმყოფოში. ორმოცი დღე იწვა. როდესაც გამოვიდა, გახარებული იყო. „მოვრჩი, ახლა დავიბადეო“, ამბობდა. ამხანაგებს და ჩვენც სიტყვა მოგვცა აღარ მოვწევო. ერთი კვირე ითმინა. შემდეგ გაიპარა და ისევ დაიწყო თრიაქის მოწვევა. ბოლოს, დარცხვენილი, ჩვენთან მოსვლას ერიდებოდა: „რა ვქნა, პირზე არ მამდის თოლჩი შეგხედოთო“.

*
*
*

სანამ ისევ ფერეიდანში წასვლის ფიქრსა და სამზადისში ვიყავი, ისტაჰანში გამოჩნდა ორი, ერთი მეორის საწინააღმდეგო, ტიპის ქართველი. ერთი ამერიკელი მოქალაქე, გვარად აბაშიძე. მდიდარი კომერსანტი, რომელიც ამ ოცი თუ ოცდახუთი წლის წინათ წასულა ამერიკაში. ის ჩამოვიდა ისტაჰანში კომერციული მიზნით. დაუახლოვდა ფერეიდანელ ქართველებს და მოინდომა ფერეიდანში ტრაქტორების გასაღება. მაგრამ, ამ მხრივ, მისმა კომერციულმა ღიპლომატობამ ვერ გაიმარჯვა. სამაგიეროდ, მან გამოილაშქრა ჩემს წინააღმდეგ. „მაგ რომ კარგი კაცი იყოს, საბჭოთა ბანკში არ იმსახურებდაო“. ამასთანავე ურჩევდა ყველას შეეწყვიტათ ჩემთან მიმოსვლა. ყველა გულსიტკენით გადმომცემდა მის ნალაპარაკევეს და უკვირდათ, თუ რად იყო ასეთი „დიდი კაცი“ გამწყრალი ჩემზე. სეიტოლა იოსელიანმა კიდევაც სცადა ჩვენი „შერიგება“, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ ცდა უნიადაგო იყო. ამერიკელი ქართველი მალე ჩამომშორდა. კომერსანტი კომერციულ ანგარიშებს გაჰყვა.

მაგრამ სულ სხვანაირი ტიპის გამოდგა მეორე ქართველი. ის ჩამოვიდა ტფილისიდან თავრიზის გზით ისფაჰანში. მისივე სიტყვით, ის იყო სურამელი მოქალაქე, გვარად რამიშვილი, ხოლო შემდეგ რომაშვილი გამოდგა. თუმცა, შესაძლებელია, არც ერთი იყო და არც მეორე. მისი განცხადებით, ის მიდიოდა ფერეიდანში მეურნეობის დასაწყებად და უწოდებდა თავის თავს „აგრონომს“. ამ მიზნის განსახორციელებლად მთხოვა ოთხასი თუმანი, ე. ი. ჩვენბურად რვაასი მანეთი ოქროთი.

ლაპარაკში შევატყვე, რომ ის არა თუ „აგრონომი“ არ იყო, წერაკითხვაც არ იცოდა რიგიანად.

— როგორი მეურნეობა გინდა დაიწყო? ვეკითხები.

— ისეთი, როგორიც ჩვენშია. მიპასუხებს.

— ეგრე ხომ აქაც იციან.

ის მაინც გაიძახის, რომ ორიოდე წელიწადში ააყვავებს ფერეიდანს და ჩემს ფულსაც უკან დამიბრუნებს.

მე მაინც უარი უთხარი ფულის მიცემაზე. გამიჯავრდა. მაგრამ ორი კვირა მაინც ჩემს ოჯახში გაატარა. შემდეგ ცოტაოდენი ფული გამომართვა და სადღაც გაჰქრა.

გაგიგე რომ მას, სანამ ჩემთან მოვიდოდა, თურმე ფერეიდანი უკვე მოევლო. მაგრამ იქ უფულოდ ვერას გამხდარიყო, და ამასთანავე მე რომ არ მიცნობდა, ეჭვის თვალით შეეხედათ. ამიტომ მოვიდა თურმე ჩემთან. ჩემიდან ისევ ფერეიდანში წასულიყო. იქ ჯერ მაჰმადის რჯული მიელო. მარტყოფელი ქალი ცოლად შეერთო. ამგვარად ისე მოეწყო საქმე, რომ მთელს სოფელში ფული და ჭირნახული მოუგროვეს. სახლი შეიძინა და ოჯახი გააჩაღა. გახარებულმა მარტყოფელებმა მას უწოდეს „თახა მულსუმანი“, ე. ი. ახალი მუსულმანი. დასახლდა, მაგრამ, როგორც ეტყობოდა, მიწის მუშაობას არ კადრულობდა. — „ეს ჩემი საქმე არ არისო“. როდესაც სახარჯო

შემოაკლდა, აიღო მუსულმანობის მოწმობა, ისევ ისფაჰანში ჩამოვიდა, გამოჩენილ მოლებს ესტუმრა, მოწმობა წარუდგინა და ფული მოთხოვა. გაკეთებას ელოდა, მაგრამ მოლები არც ისე სულელები არიან, რომ თავიანთი ქონება ასე აბნიონ. მაინც საკმაო ფული მოაგროვა. მაგრამ არა იმდენი, რამდენიც მას უნდოდა. მოლებს ლანძღვა დაუწყო. შემდეგ განაცხადა შირაზში მივდივარო, მაგრამ თეჰერანში წასულიყო. აქაც თურმე ჩამოუარა მოლებს თავისი „სამუსულმანო“ გადასახადი მოაგროვა. შემდეგ ფარულად ტფილისი მოიარა და თავისი თორმეტი წლის ვაჟით ისევ ფერეიდანში დაბრუნდა. არავითარი პატიოსანი შრომის უნარი და ცოდნა მას არ აქვს. მალე გაუგეს მარტყოფელებმა სიყალბე და ზოგმა საყვედური უთხრა, მაგრამ მან მუქარით უპასუხათ:

— თუ თქვენ არ შემინახავთ, სომხების სოფლებში წავალ, ისევ გავქრისტიანდები და ისინი შემინახავენო. ასეთმა მოსწრებულმა მუქარამ ბევრი შეაფიქრიანა თურმე. თავი გაანებეს. მაგრამ იმდენად შეწუხდენ, რომ მისი სოფლიდან გაძევების საკითხი დღიურ წესრიგში იდგა.

ახლა ყველა ფერეიდნელმა იცის, რომ „თაზა მუსულმანი“ ძალიან გონჯი კაცი გამოდგა“. თაზა მუსულმანმა ერთხელ ასეთი წინადადებით მომმართა:

— ფული მომეცი. კრავოტსა და სკამებს ვიყიდი, ოთახს მოვრთავ, რომ დაინახავენ, თითონაც შეიძენენ და კულტურა შეიქნებაო. მე ვერც საამისო ფული მივეცი, თითონ კი ახლაც ისე უსკამოდ და უსაწოლოდ იძინებს და ჯდება ძირს, როგორც მთელი ფერეიდანის მცხოვრებლები.

ფერეიდანში წასვლაზე ფიქრი ჯერ ისევ ნაადრევი იყო. მძიმედ, აუჩქარებლად გადიოდენ დღეები. მზის ყოველი ამოსვლა და ჩასვლა მთელ საუკუნეებს ემსგავსებოდა. საოცარია განსაკუთრებით ზაფხულის დღეები აზიაში. ისინი თითქო აღარ შედიან წლის ანგარიშში, არამედ განმარტოებით დგანან, როგორც კლდის ტინზე დაშენებული ციხის ძველი ნანგრევები, რომელთაც თავისი ბრწყინვალეობა დაუკარგავთ, მაგრამ თვალს მაინც ვერ მოაშორებთ. კვირეები და თვეები აყუდებული არიან თვალწინ, როგორც მთების უძრავი გრეხილები, გადაბმული ერთი მეორეზე შედუღებული ლოდებით და მიბჯენილი ცის ტატნობზე, რომლის იქით თითქო აღარ არის წასავალი გზა.

მაინც გაიმარჯვა მოთქინებან. დადგა ივლისი, როდესაც უნდა დაწყებულიყო მაჰარამის ორმოცდღიანი უქმეები. დაწესებულებები დაიკეტა თორმეტი დღით. ეს იყო 1927 წელს. მე უკვე გადაწყვეტილი მქონდა წასვლა. ამაზე წინდაწინ შევატყობინე სეიფოლა იო ს ე ლ ი ა ნ ს ზემო მარტყოფში. ჩემს მიზანს არავის ვუფარავდი. ან კი რალა დროს დაფარვა იყო. თითქმის მთელი წელიწადი ველოდი ამ დროს. ამ ხნის განმავლობაში მე გავეცანი ისტაჰანის მთელ გარემოს. რამდენჯერმე ვიყავი სომხების ჯულფასა და ებრაელების ჯუბარეში. გავეცანი სრულიად უცხო ხალხს და ჩემთვის ხელი არავის შეუშლია. პირიქით, ყველამ ისე მიმიღო, როგორც კარგი, დიდი ხნის ნაცნობ-მეგობარი.

ასეთივე სადა და უბრალო იყო ჩემი მიზანი ქართველების ნახვისა. ასეთივე მიზნით დადიოდენ იქ ყველგან მთელი სპარსეთისა და აგრეთვე ისტაჰანის რაიონში ყოველი უცხოელი მოგზაური.

ფერეიდანში წასვლა ჩემს ზნეობრივ მოვალეობათაც მიმაჩნდა, მით უფრო, რომ თვით ფერეიდნელი ქართველები ვიცოდი მოუთმენლად მიმელოდენ.

— პატრონო, მოდი გვნახეო.

ქვლისის პირველი რიცხვები იყო, როდესაც ფერეიდანში წასვლა გადავწყვიტე. ისტაჰანში ცხელოდა, მაგრამ რამდენი ზევით ვიწვედით, ფერეიდნისკენ, იმდენი გრილოდა. სავალი გზები ცუდი იყო ხშირად გვხვდებოდა გადასავალი არხები. ისედაც უხვირო ავტომობილს, გასაქანი არ ჰქონდა. შოფერიც ხამი იყო, გზის უცოდინარი, ამასთანავე მეტად თავხედი. არც მოფერებამ იმოქმედა მასზე, არც მუქარამ. ხუთი - ექვსი საათის სავალი გზა ათ საათში ძლივს გავიარეთ. ღამდებოდა. ჩვენ ისევ სომხების უბანში ვიყავით. ქართველების სოფლებამდე დიდი მანძილი არ იყო, მაგრამ გზის სიკუდღე გვალონებდა. მით უფრო, რომ, თურმე, საუკეთესო გზას ავცდით და სოფლის ვიწრო ჩიხებში მოვხვდით. მაინც როგორც იყო მივდიოდით. წამდაუწუმ მივჩერებოდით იმ მთებს, რომელთა კალთებში ესახლა ქართველები, მაგრამ არ იქნა, გზა ვერ გავლიეთ. შოფერიც გაჟინიანდა, არ უნდოდა გავშორებოდით სომხების სოფელს, მაგრამ ერთმა ტერტერამ ჩხუბით დაარწმუნა, რომ წინ წასვლა შეიძლებოდა. წავედით, დაიწყო ბილიკები და აღმართები. გზაც დაჩეხილი იყო ცხოველთა ჩლიქებისაგან. მოვექეციით ორი კლდის შუა. ავტომობილიც დადგა არა თუ ხალხი, აღმართში თავის თავიც ველარ აათრია. ამ უდაბურ ადგილზე გაჩერებას, რა თქმა უნდა, წასვლა გვერჩია.

დალამდა. ჰაერი წყნარი იყო და გრილი. გარინდებული მთები იწვევენ, როგორც შავი ვეშაპები და ყოველ ამოსუნთქვაზე გვიგზავნიდენ გრილ ნიავს, მაგრამ ჩვენ ვერ ვგრძნობდით სიამოვნებას. ჩვენი თვალის წინ დაეხეტებო-

დენ შავი მაჯლაჯუნები და გაფაციცებით ანგრევდნ გზებს, რომ წინ არ წავსულიყავით. რამდენი დრო გადიოდა, წასვლის იმედიც მოჩვენებასავით ქრებოდა კლდეების ნანგრევებში. სად ვიყავით, აღარ ვიცოდით. სომხების სოფლებსაც დაეშორდით. ქართველებს სოფლები ხომ სრულიად გაქრა ოცნებიდან. მწუხარებას აორკეცებდა ქ-ნ ფონ შტეინის წუწუნი და ტურების კივილი, რომლებიც საცოდავად მოთქვამდნ ღამის სკლრმეში.

ამ დროს სოფლებმა გამოიარეს. ერთმა მათგანმა ვინაობა გამოგვკითხა. გაიგო ჩვენი აქ მოგზაურობის მიზანი. მიგვიპატიჟა — ჩემთან წამოდით, ღამეს გაგათევინებთო, მაგრამ ვერ ვენდვეთ. ვიფიქრე: ქართველი, ან სომეხი რომ იყოს, კიდევ ჰო, და ეს კი, ვილაც სპარსელი, ვინ იცის სად წაგვიყვანს? ის ადვილად გაგვშორდა, რადგან ვერ შეგვატყო მასთან წასვლის სურვილი. ამის შემდეგ, ერთმა ბიჭმა გამოიარა, რომელსაც რამდენიმე ვირი მოყავდა. გადავწყვიტეთ ვირებით წასვლა, მაგრამ ბიჭმა შორს დაიქბრა: „ვირები ჩემი აღასი არის. მე არ შემიძლია მოგაქირაოთო“.

შევურიგდით ძალაუნებურად იმ არასასიამოვნო აზრს, რომ ღამეს იქ გავათევდით. ნელნელ ამოვიდა მთვარე. ის ოქროს ნამგალივით გადმოეკიდა შიშველი მთის წვერზე და მიდამო ფანტასტიკურ სამოსელში გახვია. მაგრამ ჩვენ შოფერთან ჩხუბი უფრო მეტ სიამოვნებასა გვგრიდა, ვიდრე ბუნების წარმტაცი, ფანტასტიკურობა. ყოველი სიგლახე და უბედურება თუ რამ დაგვემართებოდა, ყველას მას ვაწერდით. მაგრამ ეს კაცი ჩვენს საყვედურს არაფრად აგდებდა. პირიქით, ყველაფერს ჩვენ გვაბრალებდა.

მოულოდნელად ისევ ის გლეხები მოვიდნ ჩვენთან, რომლებიც ცოტა ხნის წინათ გვეპატიუებოდნ. ერთმა მათგანმა ისევ მოგვმართა:

— წამობრძანდით ჩემთან. აქ მთა არის, ნადირი და-
გეცემათ. მე, მართალია, ქართველი არა ვარ, მაგრამ ჩვენს
სოფელში ქართველებიც არიან, გნებავთ მათთან მიგი-
ყვანთ. გათენდება და წახვალთ, სადაც მიდინხართო.

ნადირის შიში და ქართველების ხსენება ჯაჭვივით
გადაება ერთი მეორეზე. რატომ წელან არ გვითხრა, თუ
მის სოფელში ქართველებიც არიან?

— ნადირის შექმას ისევ კაცის ხელით სიკვდილი სჯო-
ბია. ნადირის გარდა, იქნება აქ ყაჩაღებიც არიან. ყოველ
შემთხვევაში გლებები ნადირივით საშიში არ იქნებიან.

ელენე ფონშტეინი უკვე სასოწარკვეთილებას მიეცა.
მთელი ევროპა შემოვიარე — ამბობდა ის — პარიზი, ბერ-
ლინი, ჟენევა, მონტეკარლო, რა უნდა ვნახო აქ იმის ფასი,
ამ დასაქცევ ქვეყანაშიო?.. რა მინდოდა ამ ველურებში?..
და გუნებაში, ცხადია, მწყევლიდა მე, როგორც მისი უბედუ-
რების პირდაპირ მიზეზს. — შენც კიდევ, მეუბნება, მოიგონე
რალა აქ წამოსვლა. ნეტა რა უნდა გააკეთო ამის ფასი?..

— სადაური ხარ, ვეკიოხები ჩვენს მოპატიუეს.

— მე ახორე ფაინიდან ვარ.

— ახორე ფაინ. ეს ხომ ქართველების სოფელია, ქვე-
მო მარტყოფი?..

— შორს არის?

— აქედან ნახევარი ალაჯიც არ იქნება, ე.ი. 3-4 ვერსი.
ამის შემდეგ, საყოყმანო არაფერი იყო. შოფერები
თავისი ავტომობილით იქ დავტოვეთ და ჩვენ წავედით.
გზაშივე დავრწმუნდით, რომ ჩვენი მასპინძელი კეთილი
განზრახვის ადამიანი იყო. მან პირდაპირ თავის ბინაზე
მოგვიყვანა. მშკენიერი სახლი. ოთახი ნოხებით მოფენილი.
ხოლო, სკამებზე მაგიერ, დასაჯდომად ბალიშები მოგვი-
ტანა. ხელად ჩაი მოგვართვა. ცოტა ხნის შემდეგ,

მშვენიერი სუფრა გააწყო. თქმა არ უნდა, იმდენი უსიამოვნების შემდეგ მადა ერთი ათად გაგვეხსნა. დავსხედით და დაგვავიწყდა ფერეიდანი და მისი ქართველებიც.

— რა განსხვავებაა ახლა ამ ვილაც სპარსელისა და ქართველის შორის?.. რამდენ ქართველს სჯობია იგი? ვახშმის გათავების შემდეგ, მან ქართულად მოლაპარაკე დედაკაცი მოიყვანა. ახლა კი საბოლოოდ დავრწმუნდით, რომ ჩვენ ქვემო მარტყოფში ვიყავით. მაგრამ თუნდა სხვა სოფელიც იყოს, მერე რა?.. ამაღამ თუ არა, ხვალ ქართველ სოფლებსაც ვნახავთ.

* * *

იმ ღამეს ისე ტკბილად გვეძინა, რომ, მგონი, ქვეყანაც დაქცეულიყო, ვერას გავიგებდით. ჩვენი იქ ყოფნა გაეგოთ ქართველ ფეოდალებს: ჰასან ხანსა და ბალირ ხანს. ჯერ კარგა გათენებული არ იყო, კაცი გამოეგზავნათ — ჩაიხე მობრძანდითო. წავედით. თითონ ეზოში შემოგვეგებენ. ჰასან ხანი უკვე მოხუცია. ბაგირ ხანი ახალგაზრდა. არც ერთმა ქართული არ იციან, რაზედაც სინანული გამოთქვეს. დანაშაული თავიანთ მამებს გადააბრალებს: ადრე დაივიწყეს და ჩვენც ვეღარ შევისწავლეთო. ლაპარაკი სულ სპარსულ ენაზე იყო. როგორც მივედით, მაშინვე ჩაი მოგვიტანა, ტკბილეული და ბამბასავით თეთრი ლავაში, რომლის მსგავსი სხვაგან არსად შეგვხდომია. ძირს დავსხედით. ზურგით კედელს მივებჯინეთ, რომ არ წავქცეულიყავით. შემდეგ ბალიშები მოგვიტანეს. ჰასან ხანი, როგორც თითონ ამბობდა, ყველა ქართველების უფროსი ყოფილა, სულთანად წოდებული. — „თორმეტი ათასი კაცი მყავდაო,“ წამოიძახა თავმომწონედ ერთი ორჯელ.

იგი ყველაზე მდიდრად ითვლება. მისი ვაჟი ევროპულად იცვამს, თუმცა ევროპული არაფერი იცის. „ქართული

რომ ვიცოდე, უსათუოდ წამოვიდოდი საქართველოშიო“, ამბობდა ის და ქართული ენის უცოდინარობას, ჩვეულებრივად, მამა-პაპას აბრალებდა. „ახლა უკვე დაგვიანებულია, ველარ შევისწავლიო“, თუმცა თითონ ოცდახუთი წლის ჭუ იქნებოდა.

ჩაის შემდეგ, ჩვეულებრივად, პაპიროზი შემოგვთავაზეს. ხალიან გაუკვირდათ, რომ მე თამბაქოს არ ვეწეოდი. ერთმა ოხუნჯობით მითხრა:

— კაცო, სამი-ოთხი წელიწადი აქა ხარ, და აქამდე პაპიროზის მოწევა ველარ ისწავლეო?..

ბოლოს, ყველამ აღიარა, რომ პაპიროზის მოწევა ადამიანისთვის საზარალოა.

ჰასან ხანს ჩვენი ქვეყნის ახალი ცხოვრების შესახებ რაღაც გაეგონა. სხვათა შორის, თქვა: უმეფოდ ცხოვრება როგორ შეიძლებაო. მე აუხსენი მოკლედ, თუ როგორ შეიძლებოდა უმეფოდ ცხოვრება, და, ზოგადად, შინაგან წესებსაც შევეხე. მან სიჩუმით მოისმინა. ეტყობოდა მისთვის გაუგებარი იყო ჩემი ლაპარაკი.

უკვე შუა დღემ მოატანა. აუცილებელი იყო ლაპარაკის დასრულება და ჩვენი წასვლის სამზადისი. უკანასკნელად გადავიღეთ ჰასან ხანი თავის შინაურობით, ქალების გარდა. ქალები კი არ გამოაჩინა, თანახმად მუსულმანური კანონისა.

გვინდა წავიდეთ ზემო მარტყოფში. მაგრამ რით? შოფერები? იქნება ისინი მართლა ნადირმა დაფლითა?... წავედით საძებრად. არსად არაფერი ჩანდა. რა იქნენ? ავტომობილსაც ზომ მგელი არ შესჭამდა? ახლო ადგილას ერთი კაცი ხნავდა. მივედი საკითხავად. ის ზეინალ აბდინ ხანის შვილი გამოდგა, შაქრულა ონიკაშვილი. მან მითხრა: ავტომობილი უკვე სოფელში არისო. ის თურმე იმ ღამესვე გადაეტანათ სეიფოლას კაცებს, და რადგან სოფლის ვიწ-

რო გზებში ველარ გატეულიყო, მისავალში დაეყენებიათ. ჩვენთვის კი შეკაზმული ცხენები გამოეგზავნა.

წასვლის წინ, გზაში მოხუცი გადამიდგა. მან მშვენიერი ქართულით დამიწყო ლაპარაკი. ჯერ სახლში მიძიწვია:

— მოდი, ჩემი ღარიბი ოჯახიც ნახეო. მე დრო აღარ მქონდა. ბოდიში მოვიხადე და შემდეგისთვის შევპირდი. იგი გამხდარი იყო. დახეულ სამოსში. მთხოვა:

— თვალებით ველარ ვიხედები, მომარჩინეო.

როდესაც გაიგო, რომ მე მას ვერ მოვარჩენდი, წყენით მისაყვედურა:

— ჩვენი ყოფილხარ. მეგონა გული დაგეწვებოდა და მომარჩენდიო. ეტყობოდა ვერ დავარწმუნე იგი, რომ მე ექიმი არ ვიყავი. ყოველი „ნასწავლი კაცი ექიმიც არის“. მაშასადამე, თუ მოვინდომებდი, მოვარჩენდი. მაგრამ, მე არ მოვინდომე იმიტომ, რომ სხვაგან მივეჩქარები. — ასე ფიქრობს მდაბიო სპარსელი ინტელიგენტზე, საზოგადოდ და ეს თითქო სწორეც არის. ეს ვაცოლდი მე, ამიტომ უსიამოვნო გრძნობამ შემიპყრო. მწვავედ ვიგრძენი ჩემი საკუთარი სიუძლურე. როდესაც მას უჭირს, მე ვერას ვეხმარები. ამავე დროს კი ისინი „პატრონს“ მეძახიან, მაგრამ მე მაინც მათთვის „გული არ მეწვის“.

— ყოველმა კაცმა უნდა იცოდეს ექიმობა, რამოდენიმეთ მაინც, ვამბობ მე გუნებაში და ამ დროს მაწვდიან ცხენს შესაჯდომად. და მეც მინდა ჩქარა გავშორდე ამ ბრმა მოხუცს.

თავი მესამე

ზემო მარტყოფი. ჩემი ღარაჯები: ბახტიარები. სურათების
გადაღება სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. უკან დაბრუნება.
პრინცი ყაჯარი, პროვოკაცია. სომხების სოფელი
მილაგერდი.

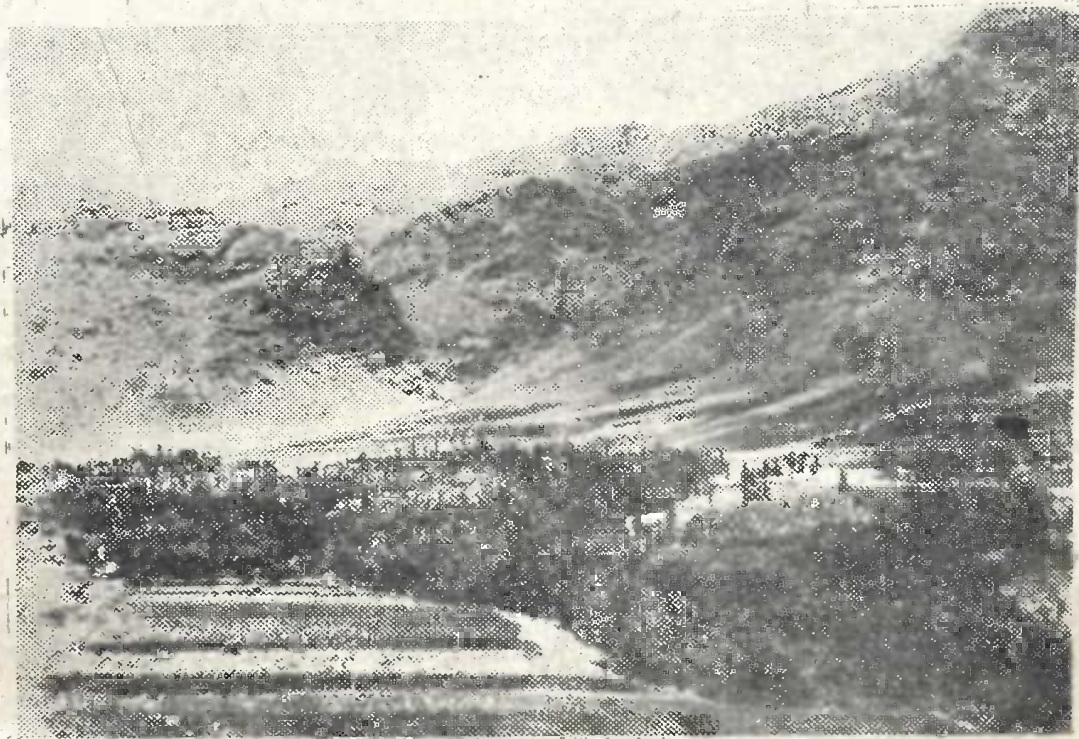
ზემო მარტყოფიდან ჩვენ შესახვედრად რამდენიმე კა-
ცი მოვიდა. როდესაც მათი მოსვლა გადმომცეს, ჩემდა უნე-
ბურად ვიკითხე, სეიფოლა იოსელიანი ხომ არ მოსულა მე-
თქი. ამაზე ერთმა მათგანმა გაკვირვებით მიპასუხა:

— არა. სეიფოლა ხანია, თავადია, ის არ მოვა.

სეიფოლა თეჭერანსა და ისფაჰანში ხშირად მოდიოდა
ჩემთან. მაშინ მე არ მიფიქრაა მის ხანობაზე. მაგრამ აქ,
ამ ფეოდალურ ქვეყანაში, — სადაც ყველაფერი წოდებაზეა
დამყარებული, ხანმა თავისი „წოდება“ და „პირადი ღირ-
სება“ უნდა დაიცვას სათანადოდ, რომ ხალხის თვალში
არ დამცივდეს.

წავედით. გზა უსწორ-მასწორო იყო, ვიწროდ გა-
ტკეპნილია და ქვიანი. მივდიოდით შუაყანებზე. ცხენებით
მოგზაურობამ ჩვენს სულიერ განწყობილებაში ახალი ხა-
ლისი შეიტანა. თვით ამინდიც ხალისიანი იყო: წყნარი,
მზიანი, გრილი, მსუბუქი. ლაპარაკითა და სიცილით შე-
ვედით რუხი მთების ვიწრო ჩიხში. წინ გადაგვიდგა მარ-
ტყოფელი გლეხი ქალაჯი მახმუდ გვარად თავაზიანი, ბა-

რით ხელში. ის ვენახს რწყავდა მაგრამ, როგორც დაგვი-
ნახა, მუშაობას თავი გაანება. დაბალი კაცია. ჩასკვნილი.
სათნო სახის, ტკბილი მოლაპარაკე. თავისი ქვეყნის გულ-
შემატკივარი და მისი ისტორიის საუკეთესო მცოდნე.
მან ჯერ მოგვიკითხა და თავისი ბარით გვერდში ამოგვიდგა.

სურ. 2. ს. ზემო მარტყოფი (ახორე ბალა)

— დიდხანს გვპირდებოდით, ბატონო, მოსვლას. კარ-
გია გენახეთ. მობრძანდით, ნახეთ ჩვენი ბედშავობა.

— როგორ ხართ, მახმუდ, როგორ ცხოვრობთ?

— ვართ, ბატონო, თქვენის მიმედით. რა გითხრა, თი-
თონ უკეთ გაიგებთ. ეს არის ჩვენი უბედური ქვეყანა.

ზემო მარტყოფის მისაველში ბევრი ხალხი დაგვხვდა.
ბევრი ჩვენი ძველი ნაცნობი იყო. გვაძლევდნ სალამს.
და ეუბნებოდნ ერთი მეორეს:

4. ფერეიდნელი ქართველები

— ჩვენი „ძველი“ არის, ჩვენი „პატრონი“ დიდ საქართველოდან. ზოგი მათგანი გაბედულად მოდიოდა, პირადად მოგვიკითხავდა და ხელსაც გვართმევდა. ზოგი მორიდებით იყო, მაგრამ ყველას კი ჩვენს ახლო ყოფნა უნდოდა.

ჩვენ ცხენებიდან ჩამოვხტით და ფეხით მოვდიოდით. მთელი სოფელი ფეხით გავიარეთ. ჩვენს გარშემო მთელი ჯარი შეიქნა. დიდი ცნობისმოყვარეობა გამოიწვია ჩვენი ქალების მორთულობამ და, განსაკუთრებით, ქართველი ქალის მისვლამ, რომელიც უმეტესობას ჯერ არ ენახა. ჯარად ეხვეოდენ, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა ქალები. ყველას უნდოდა დალაპარაკება და ამასთანავე ხელით შეხება. ჰკოცნიდენ ტანისამოსზე, ხელებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს არ იყო ჩვენთვის სასურველი. მხოლოდ ხანშიშესული ქალები იყვნენ ამ მხრივ თავდაკერილად. მოხუცებული ქალები კი ჩუმად აფრთხილებდენ გატაცებულ ახალგაზრდებს, რომ კოცნაზე თავი შეეკავებიათ.

ყოველი ეზოდან გამორბოდენ თითო-ორი, გვაძლევდენ სალამს და ემატებოდენ ხალხს. ვინც სალამს ვერ გაბედავდა, ეუბნებოდენ:

— სალამი მიე, ჩვენები არიან. ჩვენებური ნამაათ (ლამაზათ) იციან.

სახლების ბანებზე და გომებზე გამოფენილი იყო ქრელი, ხშირი ნაოჭიანი კაბებით მორთული ქალები. ყველა უჩადროდ, უნილაბოდ. ისინი გადასძახოდენ ერთიმეორეს კრიალა ხმით. დარბოდენ, კისკისობდენ. ქალების სითამამემ გადააჭარბა კაცებისას. ჩვენს გარშემო უმთავრესად მათ გადაჭრეს ქუჩა. სეიფოლა თითქმის სოფლის თავში სახლობს. ამიტომ მთელი ეს უზარმაზარი სოფელი ფეხით გავიარეთ.

სეიფოლასთან რომ მივედით, უკვე ტევა აღარსად იყო. ქუჩა, ეზო, ოთახები ხალხით გაივსო. ამან გააძნელა ჩვენი დანახვის საქმე. ამიტომ ხალხმა მოითხოვა გავსულიყავით გარეთ, ფართო ალაგზე, რომ ყველას დავენახეთ. მეტი გზა არ იყო. გავედით. დაგვაყენეს და კარგა ხანს გვიცქირეს. ამავე დროს ჩვენთან მუსაიფი არ შეუწყვეტიათ. შიგა და შიგ გაიძახოდენ: „დიდ საქართველოდან მოსულანო“.

* * *

სეიფოლა იოსელიანი ძალიან მოწყენილი დაგვიხვდა. მეტწილად დაფიქრებული იყო. ჩვეულებრივად ვერ გველაპარაკებოდა. ამან გამოიწვია აშკარა ეჭვი. ძალაუბნებურად ვფიქრობდი: ნუ თუ ეწყინა ჩვენი მოსვლა? მაშ, რისთვის იწერებოდა ყოველთვის — „მოდო — მოდიო“? ნუ თუ განგებ იწერებოდა?.. იქნება ბევრი ვართ, ის კი ერთს, ან ორს მოგველოდა?..

მე ვიცოდი, სეიფოლა არც ასე ძუხწი იყო, და არც ისე ღარიბი, რომ ოთხი ადამიანი რამდენიმე დღე ვერ შეინახოს. მაგრამ მაინც კი ისფაჰანიდან ბლომად წავიღეთ ხორაგი, რომ მისი ოჯახი მოულოდნელი ხარჯით არ დაგვეძიმებია. რომ დაინახავს, იქნება ხასიათი შეიცვალოს, ვფიქრობდი მე. მაგრამ, მაშინ ხომ აქ დარჩენაც აღარ ელირება?.. ჩვენ ამოვალაგეთ ყველაფერი, მაგრამ მან მაინც არ გაიცინა. ის თითქმის არც კი გვეკარებოდა სათანადოდ. გველაპარაკებოდა ცოტას და უხასიათოდ, მხოლოდ მისი დედა და ოჯახობა იჯდენ ჩვენთან და გვართობდენ ლაპარაკით, ვახშმის მოლოდინში. ვახშამი ცალკე ოთახში გაგვიწყო. თითქმის შუა ჭამამდე არ მოგვეკარებია. შემდეგ მოვიდა. კარები და ფანჯრები დარაბებით დაახურვინა, რომ გარეშე თვალს არ დავენახეთ.

დაჯდა, მაგრამ ერთი ლუკმაც არ ჩაიდო პირში. ასეთი საქციელი კიდევ სრულებით არ მომეწონა. მისი სახე შემდეგაც არ გაიხსნა. აშკარა იყო, რაღაც აწუხებდა.

ხურ. 3. სე იჭოლა იოსელიანი სოჯახი. მეორე რიგში პირველ მარჯვნიდან — სარა ჭელიძე.

მომავლად ქვემო მარტყოფელი სპარსელი გლეხის მასპინძლობა, მისი სიუხვე, სიხალისე. ამ უბრალომ, უცნობმა, შემთხვევით სრულიად, ასეთი პატივი გვცა. იქვე — ჰასან ხანი, აქამდე სრულიად უცნობი, დიდის ფოფინით გვეკიდებოდა. გვთხოვდა — დავრჩენილიყავით მასთან რამდენიმე დღე. და, აი, ეს კორი: ერთი წმინდა სპარსელი, მეორე სრულიად გადაგვარებული, რომელმაც ერთი სიტყვა ქართული აღარ იცის. მესამე — სეიფოლა იოსელიანი...

როგორ უნდა შევადარო ეს სამი სხვადასხვა ტიპი ერთი მეორეს?!. ვისიც მეტი იმედი გვქონდა, ის თითქო ჩვენი უმაღლური იყო.

ვნახოთ, რა იქნება ხვალ?.. მე ჩემს დაკვირვებას ჯერ არავის ვუმხელდი, სანამ ეჭვების კვანძი თავის თავად არ გაიხსნებოდა. ადამიანის სახე სარკეა. მისი შინაგანი სულიერი მოძრაობა ისე ვერ გაჩერდება შიგ, როგორც ნაფოტი ზღვის ფსკერზე — ვფიქრობდი მე.

იმ ღამეს გვიან დავწვივით, მაგრამ ადრე გამოგვეღვიძა.

მეორე დღეს, დილით ადრე, ორი ბახტიარი ჩათარი მოვიდა სეიფოლასთან. ცხენები ეზოში დააბეს და ოთახში აქვე დაბარგდენ.

სეიფოლამ მაშინვე გამაფრთხილა, რომ ისინი იყვნენ მთავრობის კაცები. გამაფრთხილა და თითონ ისე ეჭირა თავი ჩვენთან, როგორც უცხოსთან. ამის შემდეგ, გამოირკვა ყველაფერი. სეიფოლა გამოტყდა თავის „დანაშაულში“. თურმე ზოგიერთი პროვოკატორი სეიფოლას ფერეიდანიდან გადასახლებას ემუქრებოდა. რასაკვირველია, ასეთს მდგომარეობაში სტუმართმოყვარეობა და პირადი ინტერესი ველარ დაეტევოდა ერთსა და იმავე ჩარჩოში — და ამის მიზეზი თურმე შე ვიყავი.

გამოიკვა, რომ ჩემი აქ მოსვლის ჩვეულებრივ მიზანს, ვილაც ძველი ჭაობის კაცმა (თუ კაცებმა) თავისებური სარჩული გამოაკერეს, სახე დაუმახინჯეს, თიადორას თვალები გაუკეთეს და, როგორც ნადირთა საბრთხოებელა, ხალხს მოაჩვენეს — ვითომც მე მივდივარ ფერეიდანში, რომ ქართველები „გავასომხო“ ე. ი. გავაქრისტიანო, გავხსნა რუსული სკოლა და ყველა გადავასახლო საქართველოში.

სხვათა შორის, ასეთი ჭორი იმასაც კი წამოედანა, რომელმაც შემდეგ დიდი პატივი გვცა.

— ჩვენ რჯულის მეტი აღარაფერი დაგვრჩენია, თუ ესეც წაგვართვის, მაშინ მთლად დავიღუპებითო.

ფერეიდანში ამ დროს, ყაჩაღების წინააღმდეგ მებრძოლი, ასი ჯარისკაცი იდგა, ერთი ოფიცრის მეთაურობით. მას ისტაჰანის მთავრობისაგან ბრძანება მისვლია გამოიკვლიოს ჩემი მისვლის საქმე.

ჩემი იქ მისვლის დღე ყველამ იცოდა. სეიფოლას წინა დღით გამოეგზავნა ჩემთან სურამელი რომაშვილი, რომ აღარ წავსულიყავი ფერეიდანში და, თუ გზაში მნახავდა, უკან უნდა დავებრუნებიე. მაგრამ რომაშვილს ასე სრულებით არ დომებია. მას დაუკრავს ფეხი და ჩუმად სხვა სოფელში წასულა, ჩვენ კი სწორედ ამ დღეს მივდივართ.

ამბავი თურმე სომხების უბანშიაც გავრცელებულა. იქ სოფელ ნამაგერდში ერთი ტფილისელი ქართველი და ორი სომეხი ყოფილან. ისინი თურმე ორი დღე დარაჯობდენ გზაში, რომ მე შემხვდომოდენ, მაგრამ, ჩვენ შემთხვევით პირდაპირ მიმავალ გზას ავცდით, სულ სხვა უხეირო მიმართულებით წავედით. შემდეგ, გაეგოთ იმათაც, მაგრამ უკვე გვიან იყო. ჩვენი დაწევა აღარ შეიძლებოდა.

ოფიცერს, რომელიც თავისი ასეულით დაბანაკებულა სეიფოლას ოჯახში, მთელი სამი დღის განმავლობაში ბევრი რამ გამოუკითხავს, თუ რისთვის მივდივარ მე ფერეიდანში, ან მის ოჯახში? რა კავშირი აქვს მას ჩემთან და სხვა?..

ჯარის უფროსს, როდესაც ყველა საკითხები ამოუწურავს, დაუვლია მთელი სოფელი, უნახავს საოცარი სივიწროვე, ჭუჭყიანობა, უვიცობა; რაც მთავარია, ამოდენა სოფელს, სადაც რამდენიმე ათასი სული ცხრავრობს, ერთი სკოლაც არა აქვს. ოფიცერი შეკითხვებია სეიფოლას:

— რა არის, რატომ ერთი სკოლა არ გაქვთ? ხანი ხარ, სოფლის მეთაურად თავი მოგაქვს.

მე და სეიფოლა თითქმის მთელი წელიწადი ვცდილობდით ისტაჰანის ოლქის განათლების უფროსთან, რომ ზემო მარტყოფში სკოლის გახსნის ნებართვა მოეცა, რასაკვირველია, სპარსული სკოლის. ასეთი ნებართვა, მართლაც, მივიღეთ ერთის პირობით: თუ სკოლისთვის სათანადო ბინას იშოვნოდა და მისთვის საჭირო მოწყობილობასაც შეიძენდა. მთავრობა თავისთავად ასეთ ხარჯებს არ კისრულობდა. მხოლოდ მასწავლებლების ჯამაგირს ჩვენ გადავიხდიდით.

სკოლის მოწყობილობისათვის საჭირო იყო ფული, რასაც სოფელში ვერ მოაგროვებდა — „ასეთ რამეში ჩვენი სოფელი ფულს არ გაიღებსო“. ამიტომ სეიფოლას ეძნელებოდა, მაგრამ მე გაიჟუადვილე: „შენ ნებართვა საბოლოოდ დაადასტურებზე, ფულს მე მოგიხერხებ — მეთქი. ასეც მოხდა. და, აი, ეს საქმე ახლა გაკეთებული იყო. საბუთები სეიფოლას ჯიბეში ედო.

როდესაც ოფიცერმა სკოლის შესახებ უსაყვედურა, მან სეიფოლამ, სიხარულით გაიკრა ჯიბეზე ხელი, ნებართვა უჩვენა და მოახსენა:

— ბატონო, რამდენი ხანია ნებართვა აღებული მაქვს, მაგრამ ვერ გამომიჩენია. ბევრი მტრები მყავს. აი, თქვენთვისაც რაები უთქვამთ, და სასჯელით მემუქრებითო.

ჯარის უფროსს საბუთები გამოერთმია, წაეკითხა, და განარებოდა.

ჰო, ახლა კი ვიცი რაში ყოფილა საქმე. ამბობდენ თითქო რუსული სკოლის გახსნას აპირებდი... ეს კარგი საქმე გაგიკეთებია. დაასრულე ბარემ. მეც დაგეხმარები, ოღონდ ხელი არ აიღო.

შემდეგ სეიფოლასთვის დიდი მადლობა ეთქვა. გაეზნე-
ვებია და იმ ღამესვე გათენებამდე წასულიყო თავისი
ჯარით.

ამის შემდეგ, რამდენიმე საათმა გაიარა, და ჩვენც მი-
ვედით სეიფოლასთან.

სეიფოლას განვლილი შიში და მწუხარება ასე მალე
ვერ მოენელებია. ის კიდევ ხიფათის მოლოდინში იყო.

ოფიცერს, ყოველ შემთხვევისათვის, ორი კაცი გამოე-
გზავნა თვალყურის სადევნებლად.

ამით ამოიწურა ის საპროვოკაციო მასალა, რომელსაც,
შესაძლებელი იყო, როგორც ჩემთვის, ისე სეიფოლასთვის
დიდი ზიანი მოეყენებინა. მაგრამ სიფრთხილე მაინც საჭი-
რო იყო. სეიფოლა მაინც ვერ გაიმართა წელში. ის ძალი-
ან წუხდა. მე კი ჩემს დარაჯებს გავეცანი, ბლომად
აბდა-უბდა ვუთხარი და ერთი მათგანი ადვილად დავიმე-
გობრე, მეორეს კი თავი უფრო მორიდებით ეჭირა.

ამავე დროს, ჩემს მდგომარეობას ხელი შეუწყო ერთმა
მოულოდნელმა გარემოებამ: ნაშუაღამევს, ორი ან სამი
საათი იქნებოდა, სომხების სოფელ მილაგერდიდან, დაახ-
ლოებით ოცდახუთი კილომეტრის სიშორეზე, ჩემთან
ქვეითად მოვიდა ხუთი კაცი, სამი სომეხი და ორი ქართ-
ველი, სწორედ ისინი, რომლებსაც მე გ'ზაში ავცდი. მათი
მოსვლა იმ დროითვე მთელმა სოფელმა გაიგო. მათ გაავრ-
ცელეს ხმა, რომ ჩამოვიდნენ საგანგებოდ ჩემი მდგომარე-
ობის გასაგებათ, რომ ხიფათი არ დამემართოს. ამ ამბავმა
ყველაზე დიდად იმოქმედა. ზოგში თავმოყვარეობის
გრძნობაც აღძრა, — იქაურე ქართველების შერცხვენად
მიიღო:

— როგორ? ჩვენს ძველს აქ რაიმე გაუჭირდება? სომ-
ხების ჩამოსვლა რა საჭირო იყო?..

მე თვით ვიცოდი, რომ საშიში არაფერი მომელოდა. მარტყოფელი ქართველები თავზე გვადნებოდნენ; არ იყო არც დრო და არც შესაძლებლობა დღე და ღამის ფარგალში, რომ ყველასთან მივსულიყავით. ზოგი გზაში გვიჭერდა: „მოდით, ტყუილა შემოდგით ფეხი და ისევ წადითო“. ასეთ მიწვევაზე, რასაკვირველია, ყველას ვერ გავხვდით და ზოგი ნაწყენი დაგვრჩა. ჩემი სტუმარი ქალი, ე. ფონშტეინი სულ ჩაიკეტა ოთახში, რადგან ფეხებმა ველარ გაუძლო.

*
*
*

ძალიან თავაზიანი გამოდგენ ჩემი დარაჯები. მარტო არსად მიშვებდნენ. არავითარი ურიგო სიტყვა, არავითარი ცუდი საქციელი ჩემდამი მათ არ გამოუჩენიათ, რომ ჩემში ოდნავი წყენა აღძრულიყო. პირიქით, ერთმა მათგანმა შოინდომა წასულიყო სომხების სოფელში და ჩემთვის ღვინო და არაყი მოეტანა. „თქვენ უსასმელოდ შეწუხდებითო“, მითხრა მან. თუმცა ლაპარაკის შემდეგ, გამოირკვა, რომ სასმელის წინააღმდეგი არც თითონ იყო. „შენ იქ, ისფაჰანში კარგი ღვინო გექნება ნამდვილად, უთუოდ შემოგივლიო“, და მისამართიც გამომართვა, თუმცა, არ ვიცი, რა მიზეზით, ის ჩემთან არ მოსულა. მხოლოდ თავის მხრივ დამავალა: „ისფაჰანში რომ ჩახვალ, ამა და ამ გენერალთან მიდი და ჩემი სახელით მისი სურათი გადაიღეო“. რასაკვირველია, ამ სიტყვების შემდეგ, როგორც ის არ მოსულა ჩემთან, ისე მეც მისი თხოვნა არ შემისრულებია.

სოფელში სიარულის დროს, ბევრი დაგვდევდა თან, უმთავრესად ახალგაზრდები და ბავშვები. ხანდახან შეგვაჩერებდნენ სალაპარაკოდ და გვაგვიანებდნენ კიდევაც. დაგვდევდა დარაჯიც და შიგა და შიგ მეტყობდა: „როდესაც მე თქვენთან ვარ, შიში ნურაფრისა გექნებათო“. მაგრამ

მე მაინც მისი უფრო მეშინოდა, ვიდრე სხვების, თუმცა ამის საბუთი არ მქონდა.

— „ვიცოდი რომ ესენი გურჯები იყვნენ. მაგრამ ის კი აღარ ვიცოდი, თუ სხვა გურჯებიც იყო“.

თითონ ბახტიარები იყვნენ. წოდებით ხანები. ორივე მაღალი ტანისა და ლამაზი შესახედავი.

— „ჩვენ, ბახტიარები ბევრი ვართ. მაგრამ თქვენ, ქართველებს, რომ ერთი მეორის სიყვარული გცოდნიათ, ჩვენ ასე არ ვიცით. პირიქით, ერთი მეორეს თავზე ვესხმით და ვანადგურებთო“, — ამბობდა ის გაკვირვებით და მგონია გულწრფელადაც.

როდესაც ჩემთან სიარულით დაილღებოდა, მეტყობდა:

— მე ცოტა საქმე მაქვს. წავალ, მაგრამ არ შეგეშინდეს, მალე დავბრუნდებიო.

ორი დღის შემდეგ, ჩემს შესახებ გავრცელებული ჭორები გაქრა: ყველა დარწმუნდა, რომ მე არც — „რუსულ სკოლას ვხსნიდი, არც არავის არსად არ ვასახლებდი და არც რჯულს ვართმევდი“. პირიქით, ვიცოდი რა ეს, ჩემი რჯულიც კი ზოგიერთებს მუქთად შევთავაზე, მაგრამ მსურველი არავინ გამოჩნდა. მხოლოდ ერთმა მითხრა. „ქრისტეც პაილამბარი“ (წინასწარმეტყველი) იყო, ყორანში წერია, ჩვენც პატივსა ვცემთო“. მაგრამ მაინც კი, მუსულმანს ვერ აფიქრებინებთ, რომ მან თავის რჯულს ქრისტიანულიც მიუმატოს, ან გაცვალოს. თუმცა ასეთი იშვიათი კომბინაციით ის მაინცდამაინც ვერაფერს მოიგებდა.

* * *

ჩემი მიზანი, სხვათა შორის, ისიც იყო, რომ იქაური სურათები გადამეღო. ამისთვის საგანგებოდ წავიყვანე სპეციალისტი ფოტოგრაფი, სპარსელი ახალგაზრდა მაჰმად ხანი.

აქამდე ყორანის ძალით სურათების გადაღება აკრძალული იყო, განსაკუთრებით ქალების. ამ მხრივ ჩვენს

მოქმედებას, შესაძლებელი იყო, უსიამოვნება გამოეწვია. ამიტომ მაჰმად ხანი მეტწილად მარტო დადი-
ოდა, განსაკუთრებით, მისტერიების გადაღების დროს. არა-
სპარსელს ამის ნებას არავის მიცემდნენ „ხალხის“ მეგობ-
რები, რომლებიც გაჩუმებული იყვნენ, მაგრამ თუ მიზეზს
იპოვნიდნენ, ხმის ამოღებას კი მოახერხებდნენ. არავის არა-
ფერი უთქვამს აშკარად. მხოლოდ ერთმა მოხუცმა ველარ
დაფარა თავისი გულისწყრომა:

— ჩვენი ქალების სურათი რათ უნდა დაინახონ თქვენში?

— რატომ, რა უშავს? აქ რომ ვართ ხომ ვხედავთ?..

მოხუცს კიდევ უნდოდა რალაც ეპასუხნა ჩემთვის, მა-
გრამ აქეთ-იქეთგან შეუბღვირეს და გააჩუმეს.

ამის შემდეგ, ქალების სურათიც გადავიღეთ. ამან გა-
მოიწვია ყოყმანი. ბევრმა ვერ გაბედა. ალბათ, ქმრების
შიშით. მატყული ხან ონიკაშვილმა თითონ ნება არ დაგვრ-
თო მისი ოჯახის სურათი გადაგველო, თუმც მათი ქალები
მოწადინებული იყვნენ.

უკან დაბრუნების დროს, ისევ მოვიდნენ ჩემი ნაცნობი
ქართველები და სომხები.

— „მართალია, ქართველებია, მაგრამ მაინც მუსულმა-
ნები არიან. მაგათი ნდობა არ შეიძლება. შეიძლება პრო-
ვოკაციის სახით ისეთი საქმე ჩაიდინონ, რომ შემდეგ თი-
თონვე ინანონ. მაგრამ, რაც უნდა ჩაიდინოს ქრისტიანის წი-
ნაალმდეგ, იმაზე მაინც და მაინც საყვედურს არავინ ეტყვის“.

საზოგადოდ, მათი სიფრთხილე არ იყო სათანადო სი-
მართლეს მოკლებული. მით უფრო, რომ ფერეიდანში, რო-
გორც ცენტრიდან დაშორებულს კუთხეში, ძველი კანო-
ნების გავლენა ჯერ კიდევ შეურყეველი არის. ახალი კანო-
ნის გავლენა მხოლოდ ახლა იკიდებდა ფეხს. ამ ნიადაგზე
გაუთავებელი ჩხუბი იყო. ამიტომ რაიმე ხიფათში ჩავარ-
დნა, მართლაც, ადვილი მოსალოდნელი იყო.

წამოსვლის დროს — ხალხმა სოფლის ბოლომდე გამოგვაცილა.

დიდის ამბით დავშორდით ერთმანეთს იმ პირობით, რომ ისევ მალე ვინახულებდი მათ.

ქვემო მარტყოფში რომ გავიარეთ, ჰასან ხანმა დაგვიჭირა, ჩაი და ხილი მოგვთავაზა და პირობა ჩამოგვართვა, რომ შემდეგში მასთან დავბინავდებოდით.

მილაგერდში რომ მივედით, იქ ჩვენთვის სადილი გაემზადებიათ. ერთ ჩვენებურ ქართველს, ბადით პატარა მდინარეში ჩინებული მურწა თევზები დაეჭირა. ღვინო, არაყი, მწვანელი — ბლომად იყო. დიდად მოგვილხინეს. იმღერეს. იცეკვეს. ერთი სიტყვით ეს იყო „ქრისტიანული“ დაგვირგვინება ჩვენი მოგზაურობის. და, მართლაც, დიდად განირჩეოდა მუსულმანურ პატივისცემისაგან, თუმცა სული და გული შეზავებული კეთილი სურვილებით, მათშიც ბევრი იყო.

იქაც სურათები გადავიღეთ. სალამოს ისტაჰანში უნდა ვყოფილიყავით, მაგრამ ჩვენი ავტომობილი ისე მაგრად ჩახტა არხში, რომ ჩვენი წინ წასვლის იმედი აღარ იყო. მას გაუტყდა საჭე.

სომხეთის უკანასკნელ სოფელს ხუთი კილომეტრით ვიყავით დაშორებული, ხოლო მილაგერდიდან ორმოცი კილომეტრი გამოგვევლო. ამ დროს სალამომაც მოგვისწრო. თითქო ღამეც აქ უნდა გაგვეთია, მაგრამ შემთხვევით, ისტაჰანიდან წამოსულმა მგზავრებმა მოგვისწრეს. მათ ჯერ ნესვი შემოგვთავაზეს, შემდეგ თავიანთი ავტომობილით სომხეთის სოფელ დოვლათაბადში გაგვაგზავნეს ერთ ნაცნობ ტერტერასთან. — „აქ თათრების სოფლებიც არის უფრო ახლოს, მაგრამ თქვენ ქრისტიანთან გირეგნიათო“, გვირჩიეს მათ.

ტერტერა ეტყობოდა ძალიან ღარიბი იყო, მაგრამ კარგად მიგვიღო. თვით სოფელიც ძალიან ღარიბი ჩანდა. ეს სოფელი მთლიანად ეკუთვნოდა ყაჯართა ჩამომავლობის შაჰზადეს (მეფის წულს), ეგროპიულად განათლებულს, მაგრამ ხასიათით მაინც აზიელს, რომელიც, ეტყობოდა, თავის სამფლობელოში განუსაზღვრელი უფლების პატრონი და ბრძანებლი იყო.

ტერტერას რჩევით, წავედი მასთან ავტომობილის სათხოვნელად. ამ დროს, პრინცი მახლობელ მთის კალთებში ნადირობდა. ისროდა თოფს, და თან თავისი სოფლისკენ მოდიოდა. მე წავედი მის შესახვედრად. ავუხსენი, რომ ვიყავი საბჭოთა მოქალაქე, ბანკის თანამშრომელი და ვთხოვე მოექირავებია, ან, თუ გაქირავებას არ იკადრებდა, როგორც ამას ტერტერა მარწმუნებდა, ენათხოვრებია ისტაჰანამდე თავისი ავტომობილი, რითაც დიდად დაგვავალებდა. მან ჯერ მწუხარება გამოთქვა და შემდეგ ორივეზე უარი მითხრა.

მე ისევ ავტომობილის ძებნაში ვიყავი და სოფლის გზებში წარა-მარა დავეხეტებოდი. გავიგე ვილაც სომეხი მოდის ისტაჰანიდან. ეს ერთად-ერთი იმედილა იყო. მაგრამ ჯერ ისიც არსად ჩანდა. მე მაინც ველოდებოდი. ამასობაში შაჰზადე თავისი ძმისა და ერთი მოლას თანხლებით მისულა ჩვენს ბინაზე. ჯერ ქალებს გადაჰკიდებია, აქ როგორ დგახართ, ჩემთან წამოდით, კარგი ბინა მაქვსო. იქ ბევრი ხალხი ყოფილა თავმოყრილი, მაგრამ შაჰზადეს დანახვის თანავე გაპარულან. ვინც დარჩენილიყო, იმათაც ხმა ჩაწყვეტოდათ. ტერტერა თურმე გამწარებული დარბოდა, თვალებით და ხელებით ნიშანს აძლევდა ქალებს, რომ არას გზით არ წაყოლოდენ. პრინცს თავის ზულკეთილობაზე ცივი უარი რომ მიეღო, შემდეგ ფონშტეინის პატარა ქალისთვის ეკითხება:

— თქვენ ბოლშევიკები ხართ?

ქალმა არც კი იცოდა რა იყო „ბოლშევიკი“, მაგრამ მაინც ეპასუხნა:

— არა.

— მაშ რა ხართ?

— რუსები.

— რუსები ხო ბოლშევიკები არიან!

ბავშმა მეტი სპარსულიც არ იცოდა, ამიტომაც ასე გათავდა ეს სცენა. ამ დროს მეც მივედი. შაჰზადემ ახლა მე მომმართა, წავსულიყავით მასთან სტუმრად, მაგრამ იქაურობას გადავხედე თუ არა, შევატყვე, რომ ყველანი მწყურალად გამოიყურებოდნენ.

— მე ბინა მაქვს. მაგრამ ბინა კი არა, ავტომობილი მინდა. თუ შეგიძლია, ავტომობილი დაგვითმე.

ავტომობილის შესახებ მან კიდევ რაღაც მიზეზები დაასახელა. ეს მიზეზები კი არავითარ ღირებულებას არ შეიცავდა. ამიტომ მის ლაპარაკს ყური აღარ ვუგდე. მას ეტყობოდა არ მოეწონა ჩემი ასეთი მკვახე საქციელი. ის გაუძღვა წინ თავის მოლას და შემდეგ აღარ გვინახავს.

ისტაჰანში გავიგეთ, რომ ყაჯარი შაჰზადე და ქვემო მარტყოფელი ქართველი ჰასან ხანი ყოფილან ერთი მეორის საპატიო მძახლები. ჰასან ხანის ვაჟმა, რომ გაიგო თავისი სიმაჯრის საქციელი, მოინდომა მისი დაწვრილებით გაგება, მაგრამ, რაც უმთავრესი იყო, მე ის არ ვუთხარი. მგონია, მას თავისი სიმაჯრი თითონ არაფერს დაუფიციავდა.

როდესაც ისტაჰანში მოვედით, მარტყოფში გადაღებულ ფირფიტები ფოტოგრაფმა წაიღო სურათების დასაბეჭდად. მასთან მისულიყვნენ ორი კაცი და მათ შორის ფერეიდნელი ფახრედინი, რომელიც ისეთი დიდის ამბით გამაცნო ზეინალაბდინ ხან ონიკაშვილმა. ფახრედინს ჩვე-

ნი სურათები კომისარიატში წაელო. განეცხადებია, რომ მე გადავიღე ქალების სურათები, რითაც დავარღვიე შარიათის კანონები. და, ალბათ, ჩემს დასჯასაც მოითხოვდა, მაგრამ ფახრედინისთვის კომისარს ეთქვა:

ორი წლის წინად რომ მოგეტანა, მაშინ სასტიკად დავსჯიდი, ახლა კი დაგვიანებულიაო.

ფახრედინის საქციელს ის ზარალი მოყვა, რომ რამდენიმე ნეგატივი დაიკარგა.

ასე დასრულდა პირველი ეტაპი ჩემი მოგზაურობისა. ბევრს არ ეგონა თურმე, რომ მე იქიდან მშვიდლობით დავბრუნდებოდი. ეგონათ სპარსეთიდან გამომამძევებდენ.

მე კი ყველას ვეუბნებოდი საპასუხოდ:

— იქ მიდიან — სომხები, ებრაელები, თურქები, ქურთები, ევროპიელი მოგზაურები. მიდის ყველა, ვისაც კი რაიმე აინტერესებს. და რა უნდა ყოფილიყო, ან რად უნდა გაძნელებულიყო ჩემი წასვლა ფერეიდანში?..

ამის წინააღმდეგ სათანადო პასუხი არავის მოუცია. მაგრამ ისედაც აშკარაა, თუ რაში იყო საქმე: ჩემის მისვლით პროვოკატორებმა მხოლოდ თავიანთი „ზნეობრივი“ საზრდო გაიჩინეს.

თ ა ე ი მ ე ხ უ თ ე

ფერეიდანი. ისტორიული წაკსული. ზეპირბადმოცემები. გადასახლების ისტორია. შეტაკება ჰერიმ ხანთან და გამაჰ-მადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ჟურ-თებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური მდგომარეობა

ფერეიდანი მდებარეობს სპარსეთის სამხრეთ - დასავლეთით, სატახტო ქალაქ თეჰერანიდან შვიდასი კილომეტრის და ისფაჰანიდან ასორმოცდაათი კილომეტრის დაშორებით. მცხოვრებთა საერთო რაოდენობა, 1929 წლის აღწერით, უდრის 79.000 სულს. ამის მიხედვით, ქართველები შეადგენენ ფერეიდნის მცხოვრებთა ერთ მერვედს — 10,000 სულს, ანუ 13%, თუ მივიღებთ მხედველობაში მხოლოდ იმ ქართველებს, რომლებსაც ჯერენა არ დაუკარგავთ და აქვთ იგი ყოველდღიურ ხმარებაში.

ის უბანი, სადაც დასახლებული არიან ქართველები, დაშორებულია ქ. ისფაჰანზე ას ოთხმოცი კილომეტრით. თვით ქართველების უბანი, დაახლოებით, არის ორასი კვ. კილომეტრი. ისინი დასახლებული არიან მთების კალთებში. მარჯვნივ არის აფუსის მთა — ანუ წვერის მთა, ხოლო მარცხნივ — ლურის მთა. ისფაჰანიდან მისავალში, აღმოსავლეთით, წინ გვხვდება სომხებისა და თურქების სოფლები. სამხრეთ დასავლეთის მხრით მდებარეობენ ლურები, ბახტიარები და ქურთები.

ქართველების სოფლების რაოდენობა განისაზღვრება 15 — 16 — ით, და შეიძლება დავასახელოთ მეტიც, მაგრამ, დასახელებულ სოფლებშიაც, არიან ისეთი სოფლები, რომლებიც ქართულად თითქმის აღარ ლაპარაკობენ. ქართველების უბანს ეწოდება „გურჯი მაჰალ“, თუმცა სპარსულ ლიტერატურასა და პერიოდულ გამოცემებში ამ სახელს აღარ ახსენებენ. ისინი შედიან ბახტიარების საერთო აღწერაში, როგორც მაჰმადიანები, მათი ვინაობის აღუნიშნავად. თვით ქართველებიც კი შორეულ ქალაქებში თავიანთ ვინაობას ბახტიარების სახელით ასალებენ, რათა უფრო გასაგები იქნეს სპარსელისთვის.

ადგილ-მდებარეობა მაღალია, სააგარაკო, რომლითაც მომავალში უსათუოდ ისარგებლებს კულტურული საზოგადოება. აქ იცის შედარებით ხანგრძლივი ზამთარი. ზოგჯერ სახლები თოვლით დაიფარება, გზები შეიკვრება. ასე რომ, ამ მხრივ იგივეა, როგორც ჩვენი ზოგიერთი მთიანი ადგილები. მათ წვერის მთაზე, რომლის გარშემო სახლობენ ქართველების მეტი წილი, თოვლი არ დნება შუა ზაფხულამდე; მის ხევებსა და ღრადოებში მთელი ზაფხული ინახება ყინულის დიდი მარაგი, რომლითაც სარგებლობს მოსახლეობა გაჭირვების დროს. ეს მთა განირჩევა მშვენიერის წყაროს წყლებით და ჰაერით, რომლითაც ხშირად ამაყოფენ და იშვიათად ვინმე დაგელაპარაკება, რომ თავიანთი „წყალისა და ჰაერის სიმდიდრე“ არ ახსენოს. ხშირად მეკითხებოდენ: „არის თუ არა საქართველოში ასეთი დიდი მთა და კარგი წყალი“.

ეს მთები, როგორც ყველა მთები სამხრეთ სპარსეთში, ერთი შეხედვით წარმოადგენენ ვეება ლიტონი ქვის ზოდს, რომელთა სხეულზე ვერ ნახავთ ხის ნატამალს; ისინი დაჩეხილი და დაჭრილია ნიაღვრებისაგან, ალაგ ძირგათხრილი, გარეცხილი, დაღრეჯილი და პირქუშად გამო-

ზირალი. ფერად რუხი, წარბებშეკრული, ცივის გამო-
მეტყველებით დაცქერიან ზევიდან გარშემო დაფენილ
ამწვანებულ სოფლებს. მაგრამ ამ უსიცოცხლო მთებსაც
თავისი სიცოცხლე ჰქონიათ. მათი შორეული და ხშირად
მიუვალი წიაღიდან გამოდის მრავალი ნადირი — გარეუ-
ლი ჯეირნები, თხები, ცხვრები, მგელი და ტურა, კაკბე-
ბი, ქედნები. არის აგრეთვე ვეფხვები, რომლებზედაც ხში-
რად უხდებათ ნადირობა. ამ კუზიანი მთების თხემებზე
დაფრიალებენ ქორები და არწივები, რომლებიც ეშვებიან
ძირს, როგორც გადმოსროლილი ისარი, რაიმე მძორის,
ან წაქცეული ცხოველის დანახვაზე.

ამიტომ ფერეიდნელი, რომელიც შეკედლებია ამ მთებს
მთელ რიგ საუკუნეების განმავლობაში, და არც გაშო-
რებია მას არასოდეს, ცხადია, უკეთესს ვერ წარმოიდ-
გენს. და, როდესაც ჩვენი ქოჩორა მთების ზღაპრული
სილამაზე ავუწერე, მისთვის სრულიად გაუგებარი დარჩა
ჩემი სიტყვები: „როგორ? მთა როგორ უნდა მოიწყას,
რომ ზედ რაიმე ამოვიდეს?... „მთაჩი“ რა უნდა ხესო“?

სოფლები შედარებით ლამაზია. ხელთნაშენი საჩრდილე
და საბელავი ხეების ტყე მშვენიერი დასანახავია, განსა-
კუთრებით შორიდან. ამ მხრივ ქართველების სოფლები ბე-
ვრად ჯობია სომხებისა და თურქების ზოგიერთ სოფლებს.

სახლები მეტწილად ერთი მეორეზეა მიდგმული. ალი-
ზით აშენებულია, ვაკე — ბანიანი — მიწით მოტკეპნილი, რომ-
ელიც იგივეა, როგორც ქართლის ზოგიერთი სოფლის
შენობები. ასეთივე შენობები აქვთ ყველას, საზოგადოდ,
სპარსეთის მთელ ტერიტორიაზე, რომელიც კი ვნახე.
ბინის შინაგანი მორთულობა სადაა. ვიწრო კარ-ფაჯრებით.
ოთახში დაგებულია ნოხი, ან ქეჩა. არც ერთ ოჯახში,
გარდა სეიფოლა იოსელიანისა, არ იყო სკამი. თვით
სეიფოლას ოჯახშიც არაფინ ჯდებოდა სკამზე. მათაც

კი სკამი მხოლოდ იშვიათი სტუმრისთვის აქვთ შენახული. სადაც მივიდოდით, ჩვენ ძირს მორთხმული ჯდომას მიუჩვენებენ, დავეგდებოდით და დავიწყებდით წვალებას. ისინი ჯერ გაიცინებდნენ, შემდეგ მოგვიტანდნენ ბალიშებს, ან მთლიანად შეკრულ ლოგინს. მაგრამ ჩვენთვის ესეც უხერხული იყო და სიამოვნებით მოველოდით იმ წუთს, როდესაც ადგომა გვეღირსებოდა.

ეზოებში ყველას აქვს სახაბაზო, თორნე, გომი (ბოსელი), ფიჩხი და გამხმარი წივა, რომელსაც აგუნდავენ, ახმობენ მზეზე და ხმარობენ ზამთრობით სათბობ მასალად ქურსში¹.

ქურსი ჰიგიენის მხრივ ძალიან ცუდია: ოთახი ივსება ნახშირის მძიმე სუნით. მით უმეტეს, თუ ქურსი წივით ანთებულია, იმ ოთახში უჩვევი კაცი ვერ გაძლებს. მაგრამ, როგორც ჩანს, ნახშირის სუნსაც თურმე ეჩვევა ორგანიზმი. ერთხელ, ზამთარში, ჩვენ მიგვიწვია ისტაჰანში ერთმა ფერეიდნელმა ქართველმა. მან ქურსი აანთო და მაგიდის ქვეშ დადგა. სანამ ვიჯექით, ნახშირის სუნი არ გვაწუხებდა. როდესაც გარეთ გამოვედით სუფთა ჰაერზე, მთვრალეებივით ბარბაცი დავიწყეთ. ძლივს მოვაწიეთ სახლამდე. შემდეგ ორი დღე თავი გვტკიოდა. როდესაც ჩვენმა მასპინძლებმა გაიგეს ეს ამბავი, ძალიან გაიკვირვეს. საზოგადოდ, ქურსს ყველა სპარსელი, სოფლელი და მოქალაქე ხმარობს. ზამთრობით ნახშირის სუნი ყველგან დგას, მას ძალიან ცოტა საწვავი მასალა ყოფნის და

¹ ქურსს წინად ჩვენშიც — აღმოსავლეთ საქართველოში და, განსაკუთრებით, ტფილსშიც ხმარობდნენ. თიხის ფართე და ღრმა ჯამზე, ან რკინის მაყალზე გააღვივებენ ნახშირს. დადგამენ დაბალი სკამის ქვეშ, გადაათარებენ ფართე საბანს, შემოუსხდებიან გარშემო, შეყოფენ შიგ ფეხებს, გადაიფარებენ მუხლებზე, შემდეგ მთელ ტანზე და ასე იძინებენ.

სითბოც შესაფერისი აქვს. ზამთრობით, უსაქმობის დროს, ყოველი სპარსელი ოჯახი ქურსის გარშემო ატარებს დროს. რასაკვირველია, ქურსის ხმარება შედეგია შეშის სიძვირისა და რამდენიმე უკულტურობისაც. სამხრეთ სპარსეთში გაივლით რამდენიმე ასეულ კილომეტრს და ერთ ხესაც ვერ ნახავთ, გარდა იმისა, რაც თვით ადამიანს თავისი ხელით არ დაურგავს. სწორედ ასეთი მხარეა ფერეიდანი, სადაც ქართველები ცხოვრობენ. იქ ტყე არ არის. მათი მინდვრები გადარუჯულია მზისაგან, აქა იქ მოდის ეკალბალახები — „იაუშანი“ რომელსაც ხმარობენ თორნეების უცებ ასანთებად. არის აგრეთვე გაზანგელანის ბუჩქები, რომელიც ნადგურდება მეტწილად აბანოს გასახურებლად. ამიტომ, ფერეიდნელი ქართველების დღევანდელ კულტურის მიხედვით, ქურსის ხმარება აუცილებელია.

ქართველები განსაკუთრებით მისდევენ მიწის მეურნეობას. ვაჭრობა და ხელოსნობა ძალიან იშვიათია. სოფლებში თუ ვინმეა ვაჭარი, ან მოხელე, თითო ოროლას გამოკლებით, უსაუთოდ სპარსელია, ან ებრაელი. ამ მხრივ ქართველების ჩამორჩენა შედეგია მათი ბატონყმური დამოკიდებულებისა ხანებთან და შეძლებულ პირებთან. ბევრია სრულიად ღარიბი ქართველი — ბოგანო გლეხი, რომელიც მიჯაჭვულია ბატონის მიწასთან მხოლოდ იმიტომ, რომ წლის ბოლომდე თავი გაიტანოს. ის მოკლებული ყოფილა და არის ყოველგვარ საშუალებას, რომ გაშორდეს თავის სოფელს, სხვა რაიმე ცოდნა შეიძინოს. ვერც ერთ ქალაქში და, განსაკუთრებით, ისფაჰანში, რომელთანაც დაკავშირებული არიან, როგორც ადმინისტრატულ ცენტრთან მთელი თავისი ცხოვრებით, ვერ ნახავთ ვერც ერთ ქართველ ვაჭარსა და ვერც ხელოსანს, გარდა ჯარისკაცებისა.

ქართველების რაიონში, როგორც ყველგან იმ მხარეში, ითესება პური, ქერი, სიმინდი, ლობიო და სხვა მარცვლეულობა. აქვთ ვენახებიც, მაგრამ, ბართან შედარებით, ნაკლები რაოდენობის. მიზეზი უნდა იყოს ქალაქისგან სიშორე, რადგან სპარსეთში ყურძენი მთლიანად ბაზარზე გადის და ის ძალიან იაფიცაა. საქმიანობით ფერეიდნის ყურძენი ნაკლებად გამოდგება. ამიტომ ყურძენს, რაც პირდაპირ სახარჯოდან გადარჩებათ, ინახავენ ჯაგნებით საზამთროდ. აგრეთვე მას წურავენ, ტკბილს ადულებენ სანამ ნახევარზე არ დადგება. ასე მომზადებულს ეძახიან „შირას“ (ტკბილს) და ხმარობენ ზამთრობით.

მიწის მოხვნა იციან იმერულ წესზე. პატარა ხის კავისახნისით, გრძელი თოკით გამობმული უღელზე, სახვნელის ქუსლი და ერქვანი, ერთი სიტყვით, იგივე, როგორიც არის იმერული „წეწენა“. თვით ფერეიდნული ხარების ჯიში ძალიან წაგავს იმერული ხარის ჯიშს.

ყოველდღიურ საკვებად აქვთ პური და ხორცი. სამარხვოს ძალიან ნაკლებად ეტანებიან. თუ რაიმე გადარჩებათ წლიურ მარაგიდან, გააქვთ ისფაჰანის ბაზარზე გასაყიდად.

თითოეულ საშუალო ოჯახს ყავს ხუთიდან ათამდე ცხვარი, თითო-ორი ძროხა, უღელი ხარი, ერთი ან ორი ცხენი და ვირი. მხოლოდ ჯორი, აქლემი და კამეჩი ქართულ სოფლებში ძალიან ცოტა არის. ამის მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ შედარებით მთიანს ადგილზე მეტი სიცივე იცის. ნაკლებად მისდევენ აგრეთვე საოჯახო შინაური ფრინველების მოშენებას. იშვიათი სანახავი იყო განსაკუთრებით იხვი, ბატი და ინდაური. საზოგადოდ, სპარსელი ხალხი შინაურ-ფრინველს ნაკლებად ეტანება. მათი ყოველდღიური სასუკვარი საჭმელი ცხვრის ბატკნის ხორცია, რომელიც მოიპოვება მთელი წლის განმავლობაში.

ის შედარებით იაფია. მისგან მზადდება მრავალნაირი საჭმელი და გემოც საუცხოვო აქვს. ხარის ხორცს იშვიათად ხმარობენ, ამასაც უმთავრესად უღარიბეს ნაწილში. არ შემხვდომია არასოდეს არსად, რომ სტუმრად ყოფნის დროს, ხარის ხორცისგან მომზადებული საჭმელი მოეტანოთ. ხარი იკვლება ყოველთვის იმ უბნებში, სადაც სომხები და ებრაელები ცხოვრობენ. ზოგიერთმა სპარსელმა არც კი იცის, თუ რა გემო აქვს ხარის ხორცს, რაზედაც ხშირად შემკითხებიან ხოლმე.

ცხვარის მოსაშენებლად ფერეიდანში მეტად კარგი პირობებია. ამიტომ აქედან გამოსული ცხვარი კვებას მთელ რიგ ქალაქებს. ამ მხრივ ფერეიდანს უცხოელთა ყურადღებაც მიუქცევია. სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით, იქ მისულა ვინმე ინგლისელი, რომელსაც გამოუკვლევია ცხვრის ჯიშები, მატყლის თვისება, ხარისხი და ფერი. მისი გამოკვლევით, ფერეიდანში ცხრანაირი ფერის მატყლი ყოფილა და ღირსებითაც პარველხარის-ხოვანი.

* * *

მეურნეობის ყოველი დარგი აქ პრიმიტიულია. სახნავი ადგილები და ყანები ირწყვება ჭებიდან ხელოვნურად გამოყვანილი წყლათ და აგრეთვე წყაროებითაც, რომელიც ქართველების რაიონში უხვად არის. მოსარწყავი წყლის განაწილება იმავე წესით იციან, როგორც საზოგადოდ, ყველგან. წყლის წლიურ ქირას იხდის ადგილის პატრონი იმის მიხედვით, თუ ვის რამდენი მოსარწყავი ფართობი აქვს. ერთი დღიურის მოსარწყავი ქირა — ჩვენებურად ათ მანეთამდე აღწევს. წყლის განაწილების წესიც პრიმიტიული აქვთ, თუმცა ასეთ ზუსტ ანგარიშს მიმართავენ უკიდურეს შემთხვევაში, როდესაც წყალი ცრტაა და ყვე-

ლას არ ყოფნის. მაგალითად, მოსარწყავი ყანის თავში
შემავალ არხის წყალს შეაგუბებენ. აიღებენ ღრმა ჯამს,
რომელსაც ძირი გახვრეტილი აქვს წვრილად და ჩადგა-
მენ შეგუბულში. ჯამში წყალი შედის ნელნელა და თან-

სურ. 4. შაქრის ბუჩქი გაზანგეღანი

დათანობით ივსება. ბოლოს ჩაიძირება თუ არა, ამოიღე-
ბენ, დაცლიან და ხელახლა ჩადგამენ. ამავე ღროს წყალი
შედის ყანაში და ირწყვება. სანამ ყანა მთლიანად არ მო-
ირწყება, ითვლიან თუ რამდენჯერ ჩაიძირა ჯამი. რამდენ-
ნად დიდხანს გაგრძელდება მორწყვა, იმდენად მეტჯერ
ჩაიძირება, მაშასადამე, ყანის პატრონიც ანგარიშით მეტს

გადაიხდის. ყოველ ჯამზე დადებულია დაწესებული თანხა. ამრიგად, თუ ვინცობაა რომელიმეს არ ესაჭიროება, თავის ნორმას გაყიდის შეთანხმებით. როგორც ჩანს, მიუხედავად თავისი პრიმიტიულობისა, ჯამით განაწილებული წყალის ანგარიში მეტის მეტად სწორია, რაც ექვს და უთანხმოებას არ გამოიწვევს.

ჩვეულებრივ, სასოფლო საჭირნახულო წლიურ მოსავლის გარდა, ფერეიდანში არის ერთი იშვიათი მცენარე, რომელიც სამეურნეო ცხოვრებაში დიდად სარგებლიანია. ფერეიდნელი ქართველები მას გაზანგელანს ეძახიან. გაზანგელანი ტროპიკული მცენარეა. იზრდება ხრიოკ ადგილებში. ერთი შეხედვით, ეკლის ბუჩქს მოგაგონებთ. მისი ფოთოლი წვრილია, ნაცრისფერი. მისი ხე მაჯის სისხო იზრდება. ხოლო მიწაში მისი ძირები ბევრად მსხვილია გარეთა ტანზე. ბუჩქი გაშლილია, მიწისკენ გაპარტყნილი. შეხედულებით თავისთავად უბრალოა, მაგრამ ზაფხულობით იძლევა მშვენიერ შაქრის ფქვილს. იგი მეტად ტკბილია და ნაზ-სუნნელოვანი. გიაზის ფქვილი ერთი ათად მეტი ღირს, ვიდრე შაქარი. ისფაჰანში არსებობს განსაკუთრებული სახელოსნოები, სადაც ამზადებენ გიაზის კვერიებს. ეს კვერიები იგზავნება სპარსეთის ყველა ქალაქებში და სხვა ქვეყნებშიც. ისფაჰანში ისე არავენ ჩამოვა, რომ საოჯახოდ გიაზი არ შეიძინოს, როგორც იშვიათი გემოს ტკბილეული. სპარსელი თუ მიგიწვევს, უსათუოდ გიაზით გაგიმასპინძლდებათ.

გიაზის ბუჩქი მხოლოდ ფერეიდანსა და შირაზის რაიონში იზრდება. მას არ აქცევენ სათანადო ყურადღებას, მისი ტყე თანდათან ნადგურდება და მოსავალიც მცირდება. ბუჩქი თავისთავად სრულიად უნაყოფოა. მაგრამ მისი ღირსება გარეშე თვისებით განიზომება, რაც არა აქვს სხვა მცენარეებს.

ზაფხულობით ამ მცენარეს ესევა თვალით უჩინარი პაწია მწერი. ამ მწერთა მილიონები და, ალბათ, მილიონები განსაკუთრებით ირჩევენ ამ შესახედავად უხეირო ხეს და ყოველდღიურად ტოვებენ მისი ტოტების გარშემო ლორწოს. ეს ლორწო სიცხეში რბილია ცომივით და შემოგლესილია ტოტის გარშემო. მზის ჩასვლის შემდეგ, დაღამდება თუ არა, სიგრილეში ის შრება, თეთრდება ხაშარივით, ფხვიერდება და ხდება ადვილად მოსაშორებელი ტოტიდან.

გიაზის ფქვილის მოსაგროებლად მიდიან მხოლოდ ღამით. წაიღებენ ქვეშ გასაფენ რამეს, გაარხევენ ტოტებს და გამშრალი გიაზის ფქვილი დაცვინდება ზედ. შემდეგ მას ცრიან, ასუფთავებენ ფოთლებისა და ჩხირებისაგან, რომელიც ტოტის გარხევის დროს შეერევა. გათბება თუ არა, დააგუნდავებენ და გააქვთ ბაზარზე გასაყიდად.

წინათ, როგორც თითონ ქართველები ამბობდენ, ყველა სოფლები რამდენიმე ას ფუტს აგროვებდენ. მაგრამ, ამ ბოლო დროს, მისი მეთაედიც აღარ გროვდება.

ამბობენ: „რალაც მოუვიდა. ჰავა გაფუჭდა, გაზანგელანი აღარ იხამსო.“ და, რადგან შრომად აღარ ღირს, მის მოგროვებასაც თავი დაანებეს.

მიზეზი კი თვითონვე არიან. ისინი ყოველ წლობით, მიუხედავად ზამთარ-ზაფხულისა, თხრიან ძირიან-ფესვიანა, რადგან ძირი უფრო მსხვილი აქვს და ხმარობენ საწვავ მასალად, აბანოების წყლის გასათბობად.

მარტო ერთი აბანოს წინ მე ვნახე დაგროვილი გამხმარი გაზანგელანის ბუჩქები, რომელიც კვადრატული საჟენზე მეტი იქნებოდა. გაზანგელანი იჭრება, ცხადია, უფრო მოზრდილი და ხშირი ფოთლოვანი. ამგვარად განადგურებულ ტყეებს, ცხადია, ტოვებს მწერი და გადადის სხვა რაიონებში, სადაც ტყეები ჯერ არ გაჩეხილა.

ამგვარად, ასეთი უთავბოლოობით ეკარგება სოფლებს საკმაოდ დიდი შემოსავალი ყოველწლიურად.

მთელი ღამის განმავლობაში ერთ კაცს შეეძლო მოეგროვებია ათიდან-ხუთმეტ გირვანქამდე. ხოლო მის გასაღებაზე არაფერი შრომა არ იყო საჭირო.

კანონით გაზანგელანის მოჭრა თითქო აკრძალული ყოფილა, მაგრამ ამას ყურადღებას არავინ აქცევს, რადგან, როგორც ეტყობა, თითონ კანონიც არავის ავალდებულებს ზუსტად შესრულებას.

თუ ასე გაგრძელდა, ეს იშვიათი მცენარე მალე მოიხიბობა და მოსახლეობა დარჩება ხრიოკი მინდვრების ამარა.

გაზანგელანის გარდა, ამავე რაიონში მოიპოვება მეორე მცენარე—ბალახი. იგი საკმაოდ სარგებელიანია. ეს მცენარე იძლევა ფისს, გუმმიდრაგანს, სპარსულად „ქეტირას“. ეს ბალახი იზრდება ნახევარი არშინის სიმაღლე. უშნოა, დაღრეკილი. მას კანს გაუჭრიან, კანიდან გამოდის თხელი წებოსავით წვენი და ხმება ზედვე ფისივით. შემდეგ, მოაგროვებენ ტომრებში და მიაქვთ ბაზარში. ეს გუმმიდრაგანი აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს მანუფაქტურის ქარხნებისათვის. მთელ სპარსეთში ის გროვდება ასიათასი ფუთობით და იგზავნება უცხოეთში. სხვათა შორის, ბევრი შემოდის იგი საბჭოთა რესპუბლიკების ქარხნების საჭიროებისათვის. ეს ფისი, გაზანგელანის შაქართან შედარებით, ძალიან იაფი ღირს — ფუთი — 5-დან-10 მანეთამდე.

ფვრეიდნელი ქართველები ამ მცენარით სრულებით ვერ სარგებლობენ. ამის მოსაგროვებლად საგანგებოდ მოდიან ვაჭრების მიერ გამოგზავნილი დაქირავებული კაცები, რომლებიც მუქთად აგროვებენ და მიაქვთ. თვით ქართველები, ამავე დროს, კუდში დასდევენ სხვის ნახირს, დასაპანებულ სახედრებს, ჩამოაქვთ ისფაჰანში სხვისი საქონელი,

უმთავრესად თავისი ბატონის, რომელიც უნდა გაყიდოს და
პატრონს ანგარიში ჩააბაროს.

ამგვარად, საუკუნოებით მიწასთან დაკავშირებულ,
უკულტურო ქარაველს ჯერ ვერ ჩაუხედავს მიწის გულში,

სურ. 5. შაჰაბას დიდი
1585—1629

თუ რა სიმდიდრეს იძლევა ის. და მის თვალწინ მისივე
ხელით ისპობა ის, რაც მას დღიურ ლუკმას გაუდიდებდა.

ფერეიდნელი ქართველები, ჩვენი ისტორიული წყაროების მიხედვით, გადაუსახლებია შაჰბას დიდს 1614-17 წლებში, ტფილისის გარშემო მდებარე უბნებიდან დაახლოებით ას ოცდაათი ათასი სული, ამ გადასახლებას ამტკიცებს, სხვათაშორის, ამჟამად ფერეიდანში არსებული სოფლების ქართული სახელები. მაგალითად: მარტყოფი, ნინოწმინდა, ვაშლოვანი და სხვა.¹

სპარსეთი იმ დროს თავის განვითარების უმაღლეს მწვერვალზე იდგა; მათი ძლევამოსილი შაჰები აფართოვებდნ თავიანთ საზღვრებს და დაპყრობილ ქვეყნების სიმდიდრეს აგროვებდნ ცენტრში. თვით დაპყრობილ ხალხების საუკეთესო ნაწილსაც თავს უყრიდნ ცენტრის გარშემო.

ამიტომაც, რომ ახლაც ისფაჰანის რაიონში შეხვდებით ყოველი ტომის ხალხს, რომლებიც იმ დროს სპარსეთის გარშემო ცხოვრობდნ. თვით ისფაჰანში 500—600 ათასი სული მცხოვრები ყოფილა. თუ როგორი იყო მისი მტაცებლური სიმაგრე იქიდან ჩანს, რომ სწორედ ამ ძლიერების სათავიდან დაიწყო მისი უკან დაწევა. მაგრამ ამ თანდა-

¹ ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, რომელიც მას დაბეჭდილი აქვს პატარა წიგნაკში, მე-14 საუკუნიდან დაწყებული მე-18 საუკუნის დამლევამდე, საქართველოდან გადაუსახლებია: ჯელალედინს 25.000 სული, თემურლენგს 180.000 შაჰ ისმაილს 25.000 (1518), შაჰ თამასს 50.000 (1546), შაჰბაზს 100.000 (1587-1628), შაჰ ჰასანს 5.000, სელიმ ხანს 20.000, ფეიქარხანს 30.000. შაჰ ჰუსეინს 3000 (1694-1722), ნადირ შაჰს 5.000 (1732-1747), უზუ ხანს 5.000, აღამაჰმად ხანს (1795) 30.000.

ეს ზემოხსენებული ხალხი დასახლებული ყოფილან ხოსროვში 100.000 სული. ენა შერჩენიათ 1820 წლამდე. თეჰრანში 120.000 ისფაჰანში 100.000, შირაზში 80.000; შირაზის მთებში 100.000 აქედან, გადაუსახლებიათ 20 სოფელი ფერეიდანის ხეობაში, სადაც დარჩენილან დღემდე. საიდან აიღო ზ. ჭიჭინაძემ ეს ცნობები არ ჩანს. საფიქრელია, აქედან ზოგი წამბობია სპარსეთიდან ჩამოსული პირების მიერ

თანობითი უკან დაწევის პროცესში მისი გავლენა საქართველოზე მაინც არ მოშლილა.

საქართველო იმ დროს უკვე დაცემული იყო. დაცემა დაიწყო უმთავრესად თემურლენგის შემოსევიდან, მე-14 საუკუნეში. ფეოდალურ-ანარქიულმა, მონობასა და ბატონყმობაზე დამყარებულმა საქართველომ თავი ველარ შეიმაგრა ისტორიულ დაღმართზე.

ქართველი მთავრები და ფეოდალები ერთი მეორეს ეშუღლებოდნენ.

ღამარცხებული თუ გაქცევას მოასწრებდა, პირველად სპარსეთისკენ გაიქცეოდა შაჰის კარზე, და იქიდან ხმლითა და ზარბაზნით საქართველოსკენ საომრად წამოემართებოდა. თვით ისტორიულად ცნობილი გიორგი სააკაძეც ასე მოიქცა. მართალია, თუ ისტორიას დაუჯერებთ, მან შაჰის იმედი არ გაამართლა, შაჰს უღალატა. საქართველოს გასაწყვეტად მოყვანილი ჯარი ქართველებს გააწყვეტინა და თვით სააკაძეც ქართველებს შეურვიდა. მაგრამ ამით ქართველი ფეოდალები საბოლოოდ ვერ მოიმადლიერა და შაჰიც გააბოროტა. შაჰისთვის გიორგი სააკაძე და მისი ჯარის გაწყვეტა იგივე იყო, როგორც ზღვაში გადასროლილი კენჭი, რომლის დონეს არც არაფერი მიემატება და არც მოაკლდება. ამგვარად, გიორგი სააკაძის საქციელი, მისი საქართველოზე წამოსვლა, მარტო საქართველოს საზღვრამდეც რომ ვიანგარიშოთ, მაინც ისტორიული ღალატი იყო. ასეთს პირობებში, ცხადია, ქართველი ხალხი ვერ დაიცავდა თავს, უფრო კი შესაძლებელია, არ დაიცავდა, რადგან მისი მდგომარეობა, ვინ იცის, იქნება უცხოეთში უკეთესიც იქნებოდა. შესაძლებელია, ქართველების ისე მალე გათქვეფა სპარსელებში ასეთი იმ დროინდელი დუხჭირი ცხოვრების ბრალიც იყოს. მით უმეტეს, ისინი ხედავდნენ, რომ

ქართველი მეფეები ისე ადვილად იცვლიდენ რჯულს, როგორც ხალათს.

ასეთი მდგომარეობით სარგებლობდენ სპარსელი ჭკვიანი ტირანები და ყოველ მარჯვე დროზე მიყავდათ ტყვეები.

სურ. № 6 ალა მაჰმადხანი (1794—1796)

თუ საჭირო იქნებოდა, ხალხს ფულითაც შეიძენდენ. ხალხი, როგორც საქონელი, საჭირო მასალას წარმოადგენდა, მაგრამ როგორც ადამიანი კი, ყურადღების გარეშე იდგა. ამის ერთი უტყუარი საბუთი ჩვენი რაინდები და მწიგნობარი

მეფეები არიან, რომლებმაც თვალდახუჭული გამოიარეს შირაზისა და ისფაჰანის ტრამალები და იქ დასახლებული ქართველები ვერ შენიშნეს, რომ მათ შესახებ იმ დროინდელი ცნობა გადმოეცათ.

ტყვედწაყვანილ ქართველებს, როგორც ისტორია გვაცნობებს, ყიდდენ გზა და გზა სამი მანეთიდან დაწყებული რვა მანეთადე, იმის მიხედვით, თუ რამდენად მეტი ჰქონდა მას შრომის უნარი. მათ შეყრიდენ ქარვასლებში ცხვრის ჯოგით და, რაც თავის დროზე არ გაიყიდებოდა, მიყავდათ ცენტრებისკენ დასასახლებლად. ასე ყოფილა საზოგადოდ და, როგორც ჩანს, ასეთი ბედი წევიათ ფერეიდნელ ქართველებსაც.

ზეპირგადმოცემით, პირველ ხანებში, შაჰს ქართველები დაუსახლებია ისფაჰანის მახლობლად, ოცი ვერსის მანძილზე ნეჯეფაბადის მიმართულებით. ეს, შესაძლებელია, მართალიც იყოს, იმიტომ, რომ ამოდენ ურდოს პირველადვე ვერ გადაყრიდა შორეულ მთებში. ცხადია, ისინი ჯერ ქალაქის ახლოს უნდა დაესახლბია, დროებით მაინც როგორც სომხები და ურიები არიან დასახლებული ქ. ისფაჰანის გარეუბნებში. მაგრამ, როგორც ჩანს, ქალაქის ახლო ცხოვრებას ქართველები ვერ შეგუებიან. მათი ამ რაიონიდან ხელახალი გადასახლება, შესაძლებელია, თვით შაჰის განზრახვაც იყო.

ამჟამად ამ ადგილებში ქართველთაგან თითქმის არავითარი ნაშთი აღარ დარჩენილა, გარდა ერთი გადაგვარებული ხანისა, რომელიც ცხოვრობს ნეჯეფაბადში. აგრეთვე შიგა და შიგ შეხვდებით დაბალი წრიდან, ისეთ გადაგვარებულ პირებს, რომლებიც თავს ქართველების ჩამომავლად თვლიან, ხოლო ნამდვილ ცნობას ვერავინ იძლევა.

მიზეზი გადასახლებისა იმ დროს იქნებოდა მრავალი. სხვათა შორის, შეიძლება დავასახელოთ ისეთი ფაქტები,

რომელნიც რამოდენიმეთ გაამართლებს წინასწარ მოსაზრებას. სომეხთა ისტორიული წყაროების მიხედვით, არამუსულმანს (სომხებს და ებრაელებს), თუ ის მუსალმანთა ბაზარში გავიდოდა, მას ან ქუდი უნდა გადაებრუნებია და ისე დაეხურა, ან რაიმე ძველი ნაჭრები, უმთავრესად ხალიჩის, ზურგზე უნდა მიეკერებია. აგრეთვე არამუსულმანს ნება არ ჰქონდა წვიმიან დღეებში ბაზარში გასულიყო, რათა სველი ტანისამოსი შემთხვევით არ მიჰკარებოდა მუსულმანისას და არ გაეუწმინდურებია იგი. ამას გარდა, ცხენზე შემჯდარი არამუსულმანი ქალაქში ვერ შევიდოდა.

ასეთი სასტიკი მიუკარებლობისა და სიძულვილის პირობები, ცხადია, გავრცელდებოდა ქართველებზედაც.

ალბათ, ასეთივე მიზეზებით არიან გადასახლებული სომხები, რომელთა რიცხვი ფერეიდანში ბევრად მეტია ქართველებზე.

ფერეიდანელ ქართველებს მათი ისტაჰანიდან გადასახლების შესახებ აქვთ ერთი პატარა გადმოცემა, რომელიც რამდენიმეთ ახასიათებს სპარსელ-ქართველთა მაშინდელ დამოკიდებულებას. შინაარსი ამ გადმოცემისა შემდეგია:

ქრისტიანების მოძულე მუსულმანს თავის ეზოში მოუკლავს ქართველ ქრისტიან მეზობლის ქათამი. გაჯავრებულ ქართველ ქრისტიანს, რომელსაც, ცხადია, არა ნაკლებ ეჯავრებოდა სპარსელი მუსულმანი, როგორც მიზეზი თავის უბედურებისა, ამ ნიადაგზე წაჩხუბების დროს, მოუკლავს მუსულმანი.

ამის შემდეგ, ჩამოვარდნილა უთანხმოება. ძველი და ახალი შურისძიება გაღრმავებულა, გაზრდილა და მსხვერპლს კიდევ მსხვერპლი მიმატებია. სპარსელებს უჩივლიათ შაჰთან — მოუთხოვნიათ ქართველ ქრისტიანების იმ ადგილიდან გადასახლება. შაჰს, რასაკვირველია, საკითხი სპარსელების სასარგებლოდ გადაუწყვეტია. მას წინადადება

მიუცია ქართველებისათვის: „აქედან გადასახლდით შორეულ უბანში, ხოლო, ადგილი თქვენვე ამოირჩიეთო“. ამავე დროს, მიუცია მათთვის ფარმანი (ბრძანება), რომლითაც განთავისუფლებული იყვნენ სამუდამოდ ყოველგვარი სახელმწიფო გადასახადისაგან. ქართველებს ამოურჩევიათ მოწინავე კაცები, გაუგზავნიათ დასასახლებელ ადგილის საძებრად, და ამის შედეგი ისყოფილა, რომ ისინი დასახლებულან ფერეიდანში, სადაც დღეს არიან. ფერეიდანი მაღალი ადგილია, მთიანი, გრილი. ის ითვლება აგრეთვე პურისა და მესაქონლეობის მხრივ საუკეთესო ბარაქიან რაიონად მთელს სპარსეთში. ერთი სიტყვით, ნამდვილი სამურნეო ქვეყანაა. მისი კლიმატური პირობები ძალიან უახლოვდება ქართულ ბუნებას. ამ მხარეში ყველაზე მეტად განვითარებულა და შენახულა დღემდე ფეოდალიზმი. ამიტომ ქართველ ფეოდალებს, რომლებიც, ცხადია, ბლომად იქნებოდნენ გადასახლებულთა შორის; როგორც დამარცხებული, ტყვედ წაყვანილი მეომარს, ბუნებრივადაც უფრო მიიზიდავდა ეს მხარე, ვიდრე ისფაჰანის სავაჭრო ცენტრი თავისი კომერციული ზარითა ¹ და სასწოროთ. ქართველ თავადობას, ისიც რაინდობის ხანაში, ასეთ სავაჭრო ცენტრთან არავითარი საერთო არ ჰქონდათ. თვით მეურნე გლეხებისთვისაც ფერეიდანი უფრო შესაფერისი იყო.

ასეთი შინაარსის ლეგენდები აზიელთა ცხოვრებაში ბევრია და ქართველებსაც თავისი გადასახლების მიზეზად ზემოდ მოყვანილი, საყოველთაოდ ცნობილი ქათმის სისხლი აუღიათ, რომ თავიანთი ცხოვრების ეპიზოდს ლამაზი დასაწყისი ჰქონოდა. უმთავრესი მიზეზი ისფაჰანის უბნიდან მათი გადასახლების უსათუოღ იქნებოდა ის შური და მტრობა, რომელიც მუდამ არსებობდა ამ ორი შეურიგებელი

ზარი — უდრის ზომით ოცდაორ სანტიმეტრს

სარწმუნოების შორის, გაღრმავებული სასულიერო წოდების მიერ, როგორც ერთის, ისე მეორის მხრივ, ნაციონალისტური დაპყრობის ნიადაგზე. ასეთს პირობებში ისინი ვერ შეეგუებოდნენ ერთი მეორეს და მათი გაშორებაც, ალბათ, აუცილებელი შეიქნა.

სურ. 7 ქერიმ ხან ზენელი. (1750 წ.)

ეს შემთხვევა უნდა მომხდარიყო მათი საქართველოდან გადასახლების უახლოეს წლებში, რომლის შესახებ არსად წერილობითი ცნობები არ შენახულა.

სიტყვიერი გადმოცემით, შაჰაბასის მიერ ფერეიდანში სამუდამოდ დასახლებული ქართველები, მთელი ასორმოცი წლის განმავლობაში ქრისტიანები ყოფილან. ამ ხნის

განმავლობაში ისინი სარგებლობდნენ შაჰაბასის მიერ ბოძებული უფლებებით, როგორც ყოველგვარ სახელმწიფო ვალდებულებათაგან სრულიად განთავისუფლებულნი. მათი ასეთი უპასუხისმგებლო ცხოვრების წესები დაურღვევია ქერიმ ხანს — მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში.

ნადირ შაჰის სიკვდილის შემდეგ 1747წ. სპარსეთში დაიწყო ანარქია. ამ ანარქიის დროს, ცხოვრების ზედაპირზე ამოცურდა შირაზელი ქერიმ ხან ზენდი 1750 წ. მან მალე დაიპყრო სპარსეთის სამხრეთი ნაწილი. უარყო შაჰის წოდების მიღება. ახალი მართველობის წესებს სარჩულად „ხალხის სახელი“ დაუდო. ნამდვილად შიგ „ხალხური“ თითქმის არაფერი იყო, მაგრამ ახალი სახელმწიფო სიმაგრის ასაგებად ასეთ მასალათ აუცილებელ საჭიროებას შეადგენდა. ამ დიპლომატიურ ნიაღვრე ის შეუდგა ახალი წესების შემოღებას. მაგრამ ამ „ახალი იდეის“ განხორციელებას მოახმარა ძველი მასალა — შან დიდძალი ხარკი დაადო ხალხს. მათ შორის, რასაკვირველია, ფერეიდნელ ქართველებსაც. ქართველებმა ეს კანონის დარღვევად მიიღეს. ქერიმ ხანს, ერთნახევარი საუკუნის წინად, შაჰაბასის მიერ მოცემული ფარმანი (ბრძანება) წარუდგინეს და ხარკის გადახდაზე უარი შეუთვალეს. არა მარტო უარი, ქერიმ ხანის კაცებს ცემეს და გააგდეს.

გაჯავრებულმა ქერიმ ხანმა ქართველების დასამორჩილებლად ჯარი გამოგზავნა. ჯარი პირდაპირ ზემომარტყოფს მოსდგომია, როგორც ყველაზე უდიდეს სოფელს რომელიც შეადგენდა ქართველების ცენტრს.

ქართველებს გაუფიქრებლად თუ არა, შეიარაღებულან და საომრად მომზადებულან. მათის გადმოცემით: „არც ერთი კაცი და ქალი არ დაჰკლებია და ბავშვებიც კი იყვნენო“.

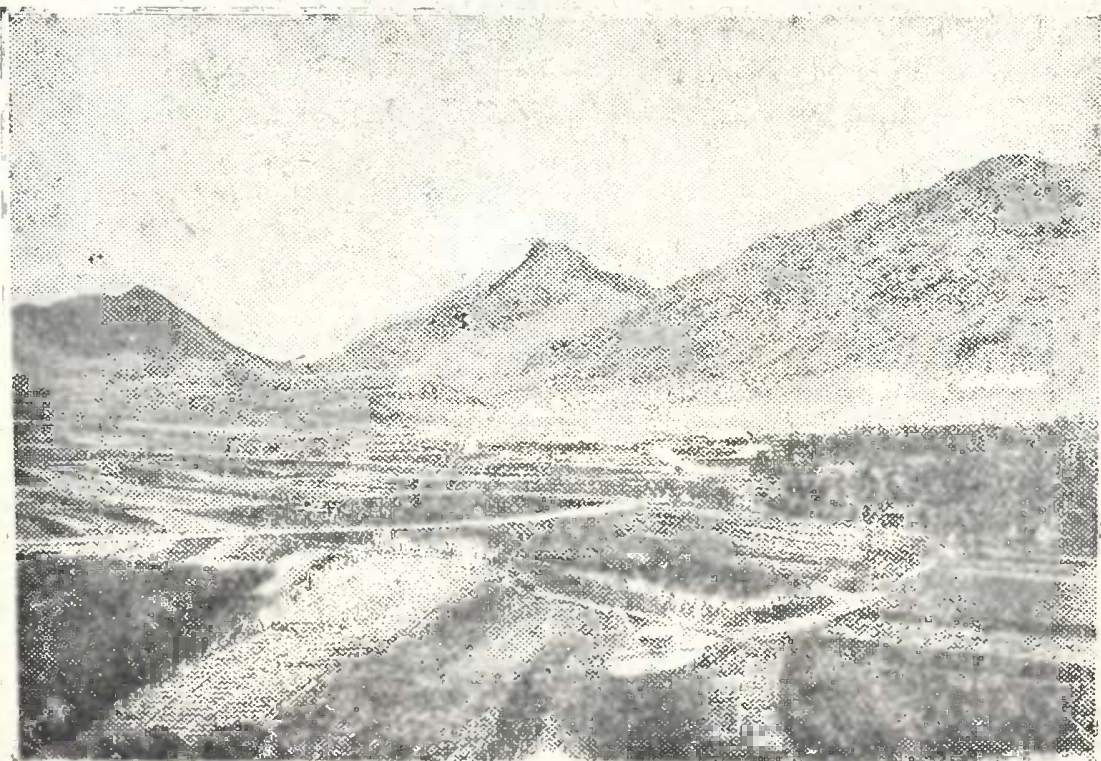
ქართველების წინამძღვრად იმ დროს ყოფილა მარტყოფელი ხანი გვარად ონიკაშვილი. კაცი დაუღვეარი,

სუსტი ნებისა და საომარ ცოდნას სრულიად მოკლებული.
ქართველებს ხანისთვის მოუხსენებიათ ჯარის მოახლო-
ება.

— საიდან მოდის? იკითხა თურმე ხანმა.

— აი, სოფლის წინა ყანების მხრიდან.

— ჰოო?! იქ წყლის სარწყავი არხებია გაყვანილი. იმას
ვერ გამოუვლენ.

სურ. 8 ციხე ზ. მარტყოფის მახლობლად (მთაზე), სადაც
ქართველებს მოუხდათ შეტაკება ქერიმხანთან

— მეორე მხრიდანაც მოდიან.

— იქაც ხომ ქერისა და პურის ახლად მორწყული
ყანებია. მათი ცხენები ტლაპოში ვერ გამოვლენ. წადით,
დაიძინეთ. თუ მაინც და მაინც გაბედავენ და მოახერხე-
ბენ სოფელში შემოსვლას, მაშინ გავიღვიძოთ და ყველანი
გავვლიტოთო.

ხანის ბრძანებით ხალხი დაშლილჳ.

შუალამეზე სოფელს ქერიმ ხანის ჯარი შეშოსევია.

ქართველებმა თავის დაცვა ველარ მოასწრეს. სოფლიდან ქალიან კაციანა გაიხვეტენ და გამაგრდენ მარტყოფის თავში სამი ვერსი, დაშორებით გორაზე, რომელსაც ახლა „ციხე“ ეწოდება.

ქერიმ ხანის ჯარი ციხეს მოსდგომია. ბრძოლა დიდ ხანს გაგრძელებულა. ბევრი „გავემიტეთო.“ მტერს რომ ვერაფერი გაუწყვია, წინ აქლემების ჯოგი გაურეკიათ, თითონ უკან ამოფარებიან და ციხეზე იერიში მიუტანიათ. ასეთი საშუალებით გაურღვევიათ ქართველების მოწინავე რიგი და აუღიათ ციხე.

იყო თურმე საშინელი ბნელი ღამე. დამარცხებული ქართველები დამფრთხალან, გაქცეულან უგზო-უკვლოდ, თავი ველარ შეუკავებიათ და ხრამში გადაყრილან.

„როდესაც ხრამი ამოივსო, შიგ ჩაყრილი ხალხით, სხვებმა იმათ გვამებზე გადაიარეს და სიკვდილს გადარჩინო“.

ამით გათავებულა ბრძოლა, ხოლო „ნახევარზე მეტი ხალხი გაწყდაო“.

ქერიმხანს „ძალიან წყენია“ ქართველების გაწყვეტა რომ გაუგია. ამის გამო მას ჯარის მეთაური — სიკვდილით დაუსჯია.

ასეთი დიდი უბედურობის შემდეგ, უმწეოდ დარჩენილ ქართველებს სანუგეშოდ, სოფელ მარტყოფის თავზე, მთის ძირში, გამოცხადებიათ თეთრს რაშზე შემჯდარი ჰუსეინი, ხმლით, შუბით და ფარით. ჰუსეინს ქართველებისთვის მიუცია რჩევა-დარიგება: თუ გამოიცივლიან რჯულს, და მიიღებენ მაჰმადის სარწმუნოებას, ის დაიფარავდა მათ ყოველგვარი უბედურობისა და აგრეთვე ქერიმხანის რისხვისაგანაც.

ქართველები, რადგან მეტი საშველი არ იყო, დათან-
ხმებულან, მიუღიათ ერთპირად მაჰმადის რჯული, და შემ-
დეგ შედგომიან მშვიდობიან ცხოვრებას.

ასე ვადმოგვცემენ ქართველები თავიანთი გამაჰმადიან-
ების ისტორიას ზეპირად.

ცხადია, ასეთი „პოლიტიკით“ უთუოდ შეიძლებოდა
მათი თანდათანობით გამაჰმადიანება მით უფრო რომ, შესა-
ძლებელია, აქლემების მაგივრად, სასულიერო წოდების პი-
რები, მოღვაწეები მიუძღოდნენ წინ მთავრობის „მოხელეების ჯა-
რს“, რომლებსაც მიზნად ექნებოდათ მათი გამაჰმადიანება.

იმ ადგილს, სადაც გამოცხადებულა ჰუსეინი თეთრი
რაშით, ეწოდება ამაღლების გორა. აქ ყოველ წელიწადს
მაისში თავს იყრიან საზეიმოდ და გასართობად¹.

გამაჰმადიანების შესაღებ ქართველებს აქვთ კიდევ ორი
სხვადასხვანაირი გადმოცემა. ერთი, რომელიც ვადმოცე-
მულია ლ. ალნიაშვილის მიერ, შემდეგი შინაარსისაა:

„ყოფილან ძმები გორგინი და ასლანი. ასლანს შეუსწა-
ვლია ყორანი და მიუღია მაჰმადის რჯული. ეს არ მოწო-
ნებიათ მის ნათესავეს. გორგინს გადაუწყვეტია ასლა-
ნის მოკვლა. ის წასულა სანადიროდ, წაუყვანია თან რამ-
დენიმე კაცი. მასთან ერთად ასლანიც გაუტყუებია. როდე-
საც მთებში შესულან, გორგინი მივარდნია ასლანს:

¹ უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს გადმოცემა ეკუთვნის პირდაპირ მათი
ქრისტიანული ჩვეულების ნაშთს, რომელიც ვადმოუტანიათ გამაჰ-
მადიანების შემდეგ სახელის შეცვლით. ეს მით უფრო ადვილი იქნე-
ბოდა, რომ ჰუსეინი, როგორც ქართული წმინდა გიორგი, ხის თეთრ-
ცხენზე. ხოლო ქრისტეს ამაღლება ჰუსეინის ამაღლებად შეცვლილია,
როგორც აუცილებელი პირობა ქრისტიანობის ჩქარა დასავიწყებლად.
ამასთანავე, რადგან ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესია, დღეობა აღარ
შოუსპიანთ. ამიტომ ეს დღესასწაული მარტო ქართველებში არის გა-
ვრცელებული.

— „რად მიიღე ისლამი. უარჰყავ ახლავე, თორემ მოგკლავო“:

ასლანი შევედრებია ღმერთს:

— „უფალო, მოუვლინე ამ ხალხს სასწაული და დაარწმუნე შენს ძლიერებაშიო“.

იმ წუთშივე გაჩენილა ერთი ხონჩა სანოვაგით სავსე. ყველას გაკვირებია. ეს ამბავი უთქვამთ ქართველებისათვის. მათაც დაუჯერებიათ და მიუღიათ მაჰმადის რჯული.

ასლანს ის ხონჩა დაუტანებია სახლის კედელში. ამის შეიდეგ აღარ გამოღეულა მის ოჯახში სიკეთე (დვრიტა).

მეორე გადმოცემა მიაშობო ტფილისში ნ. არჯევანიძემ. თვით არჯევანიძისთვის უამბია ლ. ნიკოლაშვილს, რომელიც ოდესღაც ყოფილა სპარსეთში და გაუგია ვინმე მოხუცი კაცისაგან, რომელიც ყოფილა სოფელ მარტყოფიდან.

„სპარსელებს უნდოდა, რომ ჩვენ რჯული გამოგვეცვალა. მათ პირველად გვირჩიეს: „ყოველ კვირაში ხუთი დღე ქართულად ილოცეთ, ორი დღე სპარსულადო“. მეორედ გვირჩიეს; „ათ დღეში შვიდი დღე ქართულად ილოცეთ, სამი დღე სპარსულადო. მესამედ გვირჩიეს: „ახლა სულ სპარსულად ილოცეთო“. ჩვენ სხვა ვერაფერი მოვახერხეთ — ხატები და ჯვრები სახლებში შევიტანეთ, ჩუმად ვლოცულობდით, მაგრამ ესეც გაგვიგეს და გვაიძულეს მაჰმადის რჯულის მიღებაო“.

შესაძლებელია, ამ მეორე გადმოცემას ჰქონდეს ერთგვარი საფუძველი: ქართველების გამაჰმადიანების ცდა შორიდან დაიწყებოდა.

ქერიმ ხანი კი, შესაძლებელია, უკანასკნელი მიზეზი იყო ქართველების მოსაქცევად. მაგრამ აქ იბადება კითხვა: ას-

¹ ესაც ძალიან გავს იმ გადმოცემას, როდესაც „ქრისტემ ხუთი პურით გააძლო ხუთი ათასი კაცი“.

ორმოცი წელიწადი, რომლის განმავლობაში შეუნახიათ ქართველებს ქრისტიანობა, საკმაოდ დიდი დროა. ამ ხნის განმავლობაში მათ უნდა შეექმნათ სათანადო ქრისტიანული კულტურა ისეთი სახით, რომელიც დარჩებოდა სამუდამო, საისტორიო მასალად. ასეთი კი მათში აღარაფერი დარჩენილა. სხვა რომ არა იყოს რა, რატომ არ არის თუნდ ერთი საფლავის ქვა ქართული წარწერით? რამდენი, ასე ვთქვათ, დიდებული გვარის პირი გარდაიცვლებოდა ქრისტიანობის ხანაში, რომელიც მოისურვებდა მისი სახელი და გვარი დაეწერათ საფლავის ქვაზე. რატომ არ დააწერეს? ან სად წავიდა ეს ქვები? როგორ არ დარჩა ერთი მაინც?..

ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქართველების გამაჰმადიანება არ მომხდარა ისეთ სასტიკ პირობებში, როგორც ისინი გადმოგვცემენ. თავისი ძველი ცხოვრების საფუძველს მოწყვეტილი, უპატრონოდ, უყურადღებოდ მიტოვებული, ისინი, ალბათ, ადრე შეურიგდენ თავიანთ ბედს და, არსებობის დასაცავად, დროით გამაჰმადიანება არჩიეს.

მაგრამ აქვე იბადება მეორე საკითხი:

— როგორ შეინარჩუნეს ქართველების მეზობლად მცხოვრებმა სომხებმა თავიანთი სარწმუნეობა, ენა და ასე მთლიანად თავიანთი ნაციონალური სახე? ისინიც ხომ იმავე საუკუნეში გადაასახლეს და იმავე პირობებში ცხოვრობდენ, როგორშიაც ქართველები?..

რაც უნდა იყოს, ქართველები იმდენად მუსულმანები არიან, რომ ისინი, როგორც ყოველი ფანატიკოსი მუსულმანი, თვით ველარ შეურიგდებოდენ ქრისტიანული ნაშთების არსებობას. ამიტომ ასე პირწმინდად მოსპობილა ყოველივე. ახალგაზრდა და საშუალო ხნის ფერეიდნელი ქართველი ამჟამად ერთნაირი ხალისითა და თავმოწონებით

მოგვითხრობს თავისი ქართველობისა და მუსულმანობის შესახებ. ხოლო მოხუცები ისე ერიდებიან ქრისტიან-ქართველს, როგორც, საზოგადოდ, ყველა არამუსულმან ხალხს.

* * *

მეორედ, დიდი ზიანი მიუყენებია ქართველებისთვის ავღანელებს, როდესაც მათ დაიპყრეს სპარსეთი XVIII საუკუნის პირველ წლებში. ავღანელებმა სრულიად დაანგრეს ისტაჰანის ახლო მდებარე ქალაქი—ფარაბადი, სადაც ცხოვრობდნენ სპარსეთის დიდებულები, გაწყვიტეს თითქმის მილიონზე მეტი ხალხი, დაარბიეს მახლობელი რაიონები და, რასაკვირველია, ქართველებსაც მიწვდნენ. ქართველებს ავღანელები არ უცვნიან თავიანთ მბრძანებლად. შეწერილ ხარჯის გადახდაზე უარი უთქვამთ. თვით ავღანელების წარმომადგენლებისთვის უცემიათ და გაუგდიათ. ამით მდგომარეობა გართულებულა. ავღანელების ჯარს მარტყოფზე მოუტანია იერიში. ქართველების წინამძღვრად გამოსულა გლეხი თათაშვილი. მას მეომრები მარტყოფის მისაველში ერთ გორაზე გაუმაგრებია. შეტაკება გაგრძელებულა რამდენიმე დღე. ავღანელები დამარცხებულან. მომხდარა შერიგება, რომელიც გათავებულა ქართველების სასარგებლოდ. ამ გორას ახლაც „თათაშვილის გორა“ ეწოდება. ეს გორა, მართლაც, მოხდენილია მარტყოფის დასაცავად იგი განმარტოებით დგას ორი მთის შუა და დასცქერის სოფელს. ჩვენც მარტყოფის სურათი ამ გორიდან გადავიღეთ. თათაშვილს დიდის ქებითა და თავმოწონებით იგონებენ ქართველები საზოგადოდ, ძალიან უყვართ თავიანთ „ვაჟკაცობაზე“ ლაპარაკი. ავღანელებზე გამარჯვება მათ, ცხადია, იათი არ დაუჯდებოდათ. მაგრამ თუ როგორ შეურიგდნენ ავღანელები დამარცხებას ქართველების მიერ, ამაზე გადმოცემა არაფერს ამბობს.

თავიანთი ცხოვრების მანძილზე ქართველებს დიდი შევიწროება და უბედურება განუცდიათ. ამ ხნის განმავლობაში ხშირი შეტაკება უხდებოდათ მათ, მეზობლად მცხოვრებ, მომთაბარე ბახტიარებსა და ქურთებთან. ამ შეტაკებას ჰქონდა სისტემატური ხასიათი — მძარცველობის მიზნით.

მომთაბარე ბახტიარები და ქურთები მისდევდნ და მისდევდნ ახლაც მარტო მეჯოგეობას. ისინი, დროსა და ამინდის მიხედვით, დაატარებენ თავიანთ ჯოგს მთელი სამხრეთ სპარსეთის სიგრძე-სიგანეზე — უმთავრესად მთებში, როგორც უფრო გრილსა და ბალახიანს ადგილებში. მათ თან დააქვთ ტილოსი და სხვა ქსოვილების კარვები. სადაც მივლენ, ერთი ან ორი საათის განმავლობაში, მცხოვრებთა მთელ უბანს გააჩაღებენ. აგრეთვე, როცა დაჭირდებათ, ისე მალე აიკრიბებიან თავიანთი „სოფლიდან“, რომ გარდა ნაცრისა, ცეცხლისაგან დამწვარი და კაცის ფეხისაგან გათელილი მიწისა, ნატამალი არაფრისა რჩება. მათ მუდამ ყავთ მარქათა ცხენები, ჯორები და ვირები. ასეთი მდგომარეობა ხელს უწყობდა მათს ყაჩაღობას. ასი ორასი და ზოგჯერ მეტიც შეიარაღებული დაეცემოდნ ამა თუ იმ უბანს, გაძარცვავდნ და გაქრებოდნ შორულ მთებში. მათთან ბრძოლა სახელმწიფოს არ შეეძლო. ყოველ შემთხვევაში ძალიან უჭირდა. ამიტომ მთის ბატონები ნამდვილად შეიარაღებული ავაზაკები იყვნენ, რომლებიც კარგად სარგებლობდნ ამგვარი მდგომარეობით. და, აი, ამ თავაშვებულ ავაზაკებთან უხდებოდა ფერეიდნელ ქართველებს ხშირი შეტაკება ¹.

¹ ჩვენში გავრცელებულია აზრი, თითქო შაჰბასმა ქართველები იმიტომ დაასახლა ფერეიდანში, რომ მათ თავიანთი ვაჟკაცობით შეეჩერებიათ ამ ყაჩაღური ელემენტების მოძრაობა ისფაჰანისკენ. ეს

ისინი საომრად გამზადებული, შეიარაღებული, ცხენებზე შემჯდარი მარჯათ ვირებით შემოესეოდენ ქართველების სოფლებს. მათ ყოველთვის უკან მოსდევდენ ცოლები ცარიელი ტომრებით და ხურჯინებით. თუ სოფელს არ ჰქონდა თავდაცვის უნარი, იმ შემთხვევაში კაცები იარაღ-მომართული შემოადგებოდენ სოფლებს, ქალები — კი შედიოდენ სახლებში და მონატაცი ნივთებით ავსებდენ ტომრებს და ხურჯინებს. „ისე გახვეტავდენ ყველაფერს, რომ მთელს სოფელში ერთ ქვაბსაც არ დატოვებდენო“ — ასე ახასიათებენ მათ შემოსევას.

მომთაბარეების სოფელზე დაცემა ყოველთვის მოულოდნელი და უცაბედი იყო. ამიტომ სოფლებში ხშირად გელარ ახერხებდენ შებრძოლებას. გამარჯვებული ყაჩაღები სოფელს ნაღდ ფულსაც თხოვდენ, როგორც სვალდებულო გადასახადს და, სანამ თავისას არ გაიტანდენ, საშველს არ მიცემდენ.

მაგრამ ყოველთვის ვერც ისინი გაიტანდენ თავისას. თუ ადრე შეიტყობდენ სოფლელები ყაჩაღების შემოსევას, გაჭრიდენ მიწას, ჩაუსაფრდებოდენ და ბრძოლა ზოგჯერ თვეზე მეტსაც გასტანდა. ასეთს ბრძოლებში ზოგჯერ ქართველები იმარჯვებდენ. მაშინ ბრძოლის პირობები, რასაკვირველია, გამარჯვებულის სასარგებლოდ წყდებოდა. ქართველები ატყვევებდენ ყაჩაღებს და წაუყენებდენ თავიანთ პირობას ზარალის ასანაზღაურებლად. დამცემი მხარე იძულებულნი იყვნენ გადაეხადათ დაკისრებული კონტრიბუცია და ქართველები ნაწილებდენ ასეთ ნადავლს.

არ არის სწორი ახსნა. ქურთები და ბახტიარები არბევდენ ყველას, ვინც თავს ვერ დაიცავდა. აგრეთვე ვისაც ისჯაჰანისკენ წამოსვლა უნდა, ის ადგილად შემოუვლის ქართველების უბანს.

დამარცხებული ყაჩაღების ცოლები ტომრებში ჩააწყობდნენ საჩუქრებს ქართველებისთვის მისართმევად. დამარცხებულთა ცოლები მოთქმითა და ხვეწნა-ტირილით დაიყრიდნენ თავზე მტვერსა და მიწას და თხოულობდნენ ქმრების განთავისუფლებას.

ასეთი არანორმალური ცხოვრების პირობების გამო, როგორც თვითონ ამბობენ, ქართველები ჩამორჩენილან სპარსეთის სამოქალაქო ცხოვრებას. ყოველი ოჯახის წევრი მუდმივი დარაჯი იყო თავისი თემისა და ამიტომ მას არ შეეძლო გაცნობოდა ქალაქის ცხოვრებასა და კულტურას. ეს ერთი მხრით მართალი არის, თუმცა მათი ჩამორჩენის მიზეზი, რასაკვირველია, მარტო ამით არ განისაზღვრება.

ამ უკანასკნელს წელში ასეთი მდგომარეობა საგრძობლად გამოკეთდა. რეზა შაჰის მთავრობამ, საზოგადოდ, ხალხი განაიარაღა. რაიონებში შეიარაღებული ჯარი ჩააყენა ყაჩაღების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასე რომ, ამ ხრივ, როგორც სხვებს, ისე ქართველებს ხიფათი ნაკლებად მოეღის.

მხოლოდ 1929 წელს, ზაფხულში, მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებულმა ლურებისა და ბახტიარების ბრბომ, სხვათაშორის, დაარბია ქართველების სოფლები, რომელთა მისაღებ ქვითარებზე დასმული იყო, სპარსეთიდან გაძევებული, აჰმედ შაჰის ბეჭედი. ბრბოს დამარცხების შემდეგ, მთავრობამ დაზარალებულ ქართველებს აპატია გადასახადი.

ქართველებს შეტაკება უხდებოდათ აგრეთვე მიწების გარშემო მოსაზღვრე ბახტიარებთან და ქურთებთან და ცალკეულ ქურდებთან, რომლებიც მთელი დღე და ღამე დაძრწიან და იპარავენ, რასაც ხელთ იგდებენ.

საერთოდ, ბახტიარებთან და ქურთებთან წარსულში მუ-
დამ მტრული განწყობილება ჰქონდათ. მხოლოდ ამ ბო-
ლო დროს გახშირდა მათთან დამოყვრება ქალის მითხო-
ვებითა და გამოთხოვებით. აგრეთვე თვით ქართველებიც
მიდიან მათთან ზედსიძეთ.

თ ა ვ ი მ ე ე ქ ვ ს ე

მაჰარამის მისტიკრიები. ცრუმოგწმუნეობა. ფულეზის მო-
ბროვება ნაღდად და ნისიად. სავალდებულო ხელწერი-
ლები.

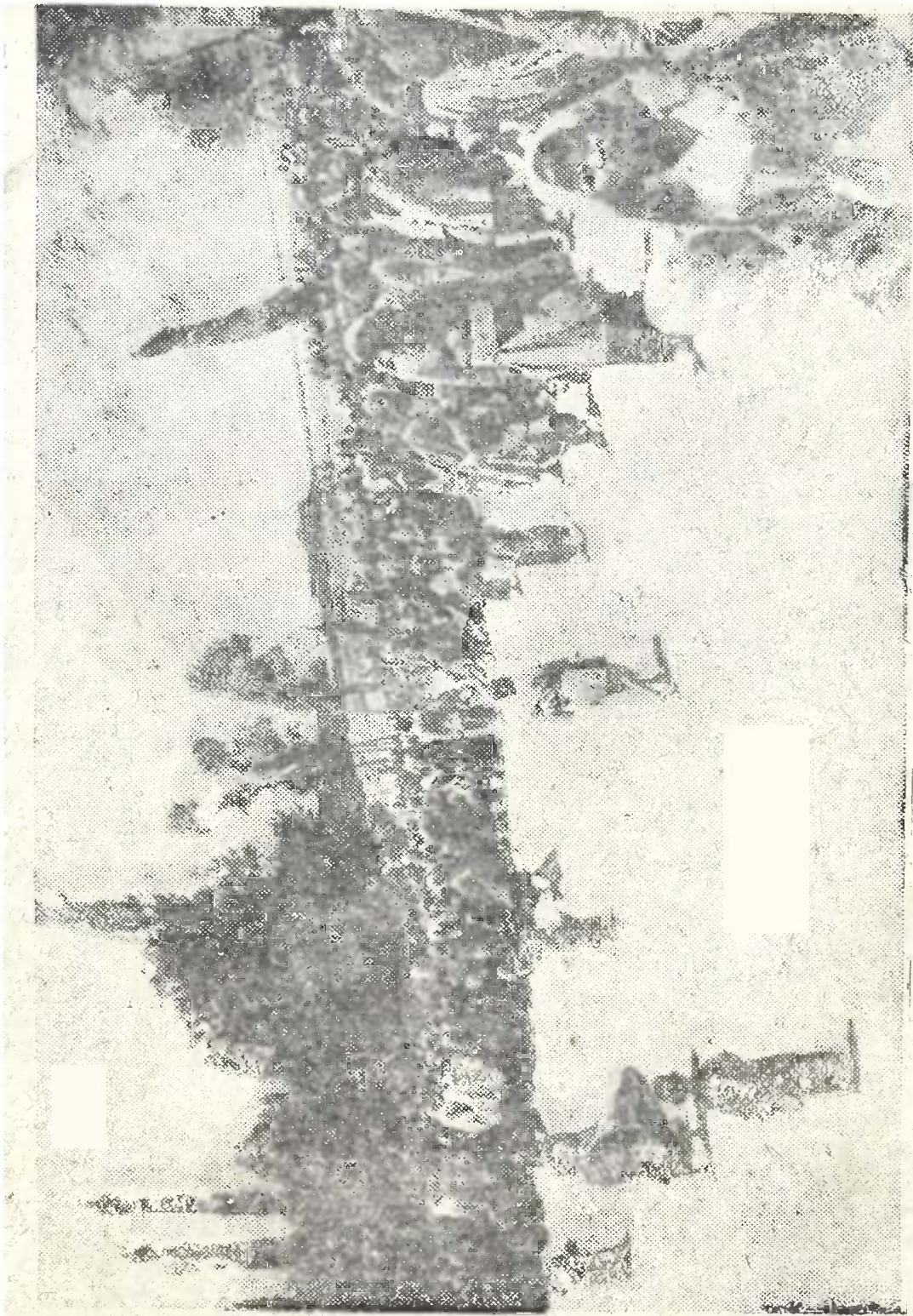
მაჰარამი შიიტ-მუსუმალენების უდიდესი სამგლოვიარო
ჩვეულებაა. ეს განსაკუთრებით მთელი სპარსეთის სახელ-
მწიფოებრივი უქმეა. მაჰარამი გრძელდება ყოველწელი-
წადში ორმოცი დღე. ის წარმოშობილია და დამყარებუ-
ლი ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიაზე. ჰუსეინი იყო წინა-
სწარმეტყველი — მაჰმადის შვილისშვილი. ამიტომ მას უნ-
დოდა ამ ახლო ნათესავობით თავი მაჰმადის მოძღვრების
მემკვიდრედ გამოეცხადებია და ცხოვრებას სათავეში მოქ-
ცევოდა. მაგრამ ეს უფლება სრულიად სხვას ჩაუვარდა
ხელში — სახელდობრ, ომეიდების მემკვიდრეს — იეზიდს.
იეზიდმა დაამარცხა ამხედრებული ჰუსეინი და მოკვეთა თა-
ვი 680 წელს, 10 ოქტომბერს. და, აი, ამაზე არის აშენე-
ბული მისტიკრიები, რომელსაც ყოველ წელიწადს უქმობს
მთელი სპარსეთის ხალხი, განსაკუთრებით შიიტები. ეს
არის „შახსეი-ვახსეი“ (ე. ი. შაჰ-ჰუსეინ, ვაჰ-ჰუსეინ), რო-
მელსაც ასრულებენ წამებითა და თავების ჩეხით. ამ მი-
სტიკრიების ქუჩებში შესრულება, როგორც ამბობენ, დაი-
წყო პირველად სეფევეების დინასტიის აღორძინების დროს.

ეს მოხდა იმ საუკუნეში, როდესაც ქართველები გადასახლეს სპარსეთში.

ფერეიდანში რომ მივედი სწორედ მაჰარამის უქმობის დრო იყო. მისტერიებში მონაწილენი წინასწარ მზადებაში იყვნენ. ისინი დარბოდენ ქუჩაში, დავალებების შესასრულებლად. მეორე დღეს უნდა გამოსულიყვნენ. გულში ჩაბუდებული ფანატიზმის შხამი უნდა გადმოენთხიათ დღის სინათლეზე, საჯაროდ, ყველას დასანახავად, რომ წლიური შრომით მოღლილ „სხეულსა და სულს“ მოსვენება ეგრძნო. ზოგი ნერვებაშლილივით გამოიყურებოდა. თვალები გაფართოებული, დაღლილი, ფერმიხდილი სახეები, თავგადაპარსული იმ ადგილზე, სადაც მახვილი უნდა დაიკრან სისხლის დასანთხევად. თეთრი ხალათები, გახსნილი უკან, ხოლო ზონარით შესკვნილი. მაჰარამის დასასრულის ხანა იყო. ამ დროს მოღღესასწაულენი ჯამს უკეთებენ მთელი თვის ნამოქმედარს სასულიერო პირთა ხელმძღვანელობით. ყოველივეს ცრემლსა და სისხლში აურევენ, რომ შთაბეჭდილება უფრო ძლიერი იქნეს.

დილით, ჯერ კარგა გათენებული არ იყო. ქუჩებში ხმაურობა და ღრიანცელი ატყდა. აუცილებელი იყო ჩემთვის მათი დანახვა, გაგება იმისი, თუ როგორ შეასრულებდენ თავიანთ როლს მუსულმანი ქართველები. მხოლოდ მათ სანახავად ქუჩაში წასვლაზე ვერ დავითანხმე ჩემი სტუმარი ქალი ელენე ფონშტეინი, ის შეიპყრო წინასწარმა შიშმა. მან კარჩაკეტილ ოთახში ჯდომა არჩია ჩვენს სიტყვიერ „იმედებს“, რომ მას ხიფათი არ მოელოდა.

„რა ვიცი, ამბობდა ის, ვერ ვენდობი, თითონ თავს იკლავენ და მე რას დამზოგავენ. მართალია, შენ ძალიან ენდობი შენს ქართველებს, მაგრამ ამდენ ხალხში ერთმაც რომ ხანჯალი ჩამცეს, მერე შენი იმედი მე არაფერს გამომადგებაო“.

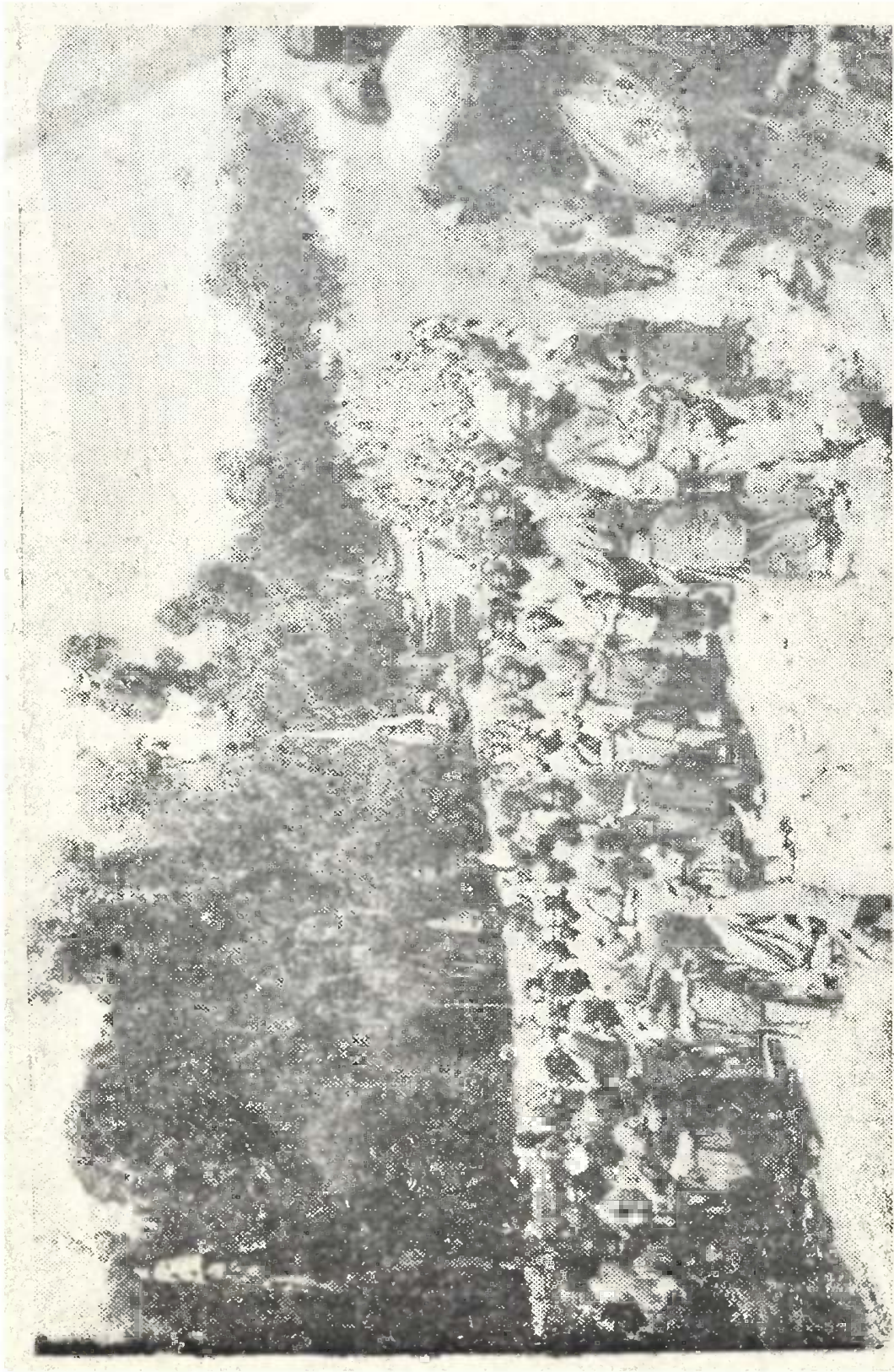

სურ. 9 მისტერიები ქუჩებში

დილით ქუჩის აურ-ზაური თანდათან უახლოვდებოდა სეიფოლას ბინას. ჩვენ აივანზე ვიყავით ვადამდგარი, ყოველი ხმაური გადმოდიოდა ჩვენს ნერვებზე, როგორც, ელექტრონი და, მიუხედავად იმისა, რომ შიში არ მოგველოდა, მაინც ტანში ცივი ჟრუანტელი გვივლიდა. ფიქრთა ქაოსი გვეხვია გარშემო, როგორც თვალგაუვალი ბურუსი წვიმიანს დღეში. მომავალ დასტებს მოსდევდა მთელი სოფლის დიდი და პატარა, ქალი და კაცი. ეზოები, სახლის ბანები და აივნები, აკრელებული იყო მაყურებელი ხალხით.

მაწინივე დასტა შედგა სეიფოლა იოსელიანის სახლის წინ. ეს ნიშნავდა სეიფოლასადმი განსაკუთრებულ პატივისცემას.. შავი, გულამოჭრილი ხალათები, თავლია, ფეხშიშველა ისინი ყვიროდენ „შახსეი“, — „ვახსეი“. იცემდენ შიშველ მკერდზე ხელს და ხტოდენ ერთსა და იმავე ადგილზე ფერხულში ჩაბმული. სეიფოლამ აჩუქა მათ რამდენიმე ყრანი (ყრანი უდრის 20 კაპიკს) და მადლობაც გადაუხადა. ისინი ისეთივე ხტომით და ყვირილით წავიდენ.

ამის შემდეგ, გამოიარა მეორე დასტამ. შათაც შავი ხალათები ეცვათ, მხოლოდ შებრუნებული. ამოჭრილი გულისპირი უკან მოექციათ — ზურგისკენ, ასე რომ ბეჭის ფრთები მთლიანად მოუჩანდათ. ისინი იცემდენ ზედ რკინის ჯინჯრლებს-ჯაჭვებს ხან მარჯვნივ და ხან მარცხნივ. რკინის ჟანგისგან ყველას ხორცის კანი გაშავებული ჰქონდათ. ისინიც ისევე ხტოდენ ფერხულში ჩაბმული, როგორც პირველი დასტა და იძახოდენ „შახსეი-ვახსეის“. ორივე დასტას ყავდა ხელმძღვანელი (თავისებური დირიჟორი), რომელიც ხელების მოძრაობით უჩვენებდა მათ, რომ ყველას ერთსა და იმავე დროს დაერტყათ, რათა განმაურების ჰარმონია დაცული ყოფილიყო. და ორივე დასტა, მართლაც, სათანადო სისწორით ასრულებდენ თავიანთ რო-

სურ. 10. მაჰარაშტრის შისტეორიები

ლებს. ისინიც სეიფოლას კარზე შედგენ. მათაც მანამდე იხტუნეს და იყვირეს, სანამ საჩუქარი და მადლობა არ მიიღეს.

პროცესიის შიგა დაშიგ მიდიოდენ სეიდი მომღერლები, რომლებიც მოთქვამდენ ჰუსეინის სიკვდილის ისტორიას. ამასთანავე მოდიოდენ არაბულ ტანისამოსში გამოწყობილი ცხენოსნები ფარებით, ჯავშნებით, შუბრებით და ხმლებით, მოყავდათ ტყვეები და ჰუსეინის ცოლშვილი, მიქონდათ თავმოკრილი ჰუსეინი ტახტრევანით. და, ბოლოს, თვით ჰუსეინის თავს გამოატარებენ სისხლში მოსვრილს, რომ, მეტი ეფექტი მოახდინოს მაყურებლებზე. გამოიარა მესამე დასტამ. ესენი თავს იჩეხავენ. მათ ყველას თერთრიხალათები აცვიათ, რომ სისხლის ფონი უფრო შესამჩნევი გახდეს. ხელშ უჭირავო ხანჯლები და ხმლები, მეტწილად ჟანგიანი, ჩლუნგი. მათ თან ახლავთ გამყოლი ხელჯოხიანები. ესენი თვალს ადევნებენ. თუ ვინცობაა რომელიმე მათგანმა სასიკვდილოდ გაიმეტა თავი, ის ჯოხს შეუშვერს და მოქნეულ იარაღს ჰაერზე შეაჩერებს.

თავისმჩიებლები უკვე სისხლით მოსვრილი იყვნენ. სახე დაღარული, გულისპირი გათხუპნილი ჰქონდათ. ხტუნვით, ყვირილით გამოიარეს მთელი სოფლის ქუჩები. ისინი კიდევ უფრო დიდხანს შედგენ სეიფოლას კარზე. მათ თავი მოწონდათ ასეთი გმირული საქციელით. ეს სურათი ყველაზე უფრო საშინელია და ამიტომ ხალხიც მათ უფრო მეტი მისდევს. საჩუქარი მათთვისაც წინასწარ გამზადილი იყო. მიიღეს და წავიდნენ.

ყველა ეს ჩამოთვლილი დასტები ჩერდებოდნენ აგრეთვე სხვა ხანების კარზე, რომლებისგანაც გამოელოდნენ რაიმე საჩუქარს.

დასტებში და თავის ჩეხაში მონაწილეობას იღებენ პატარა ბავშვებიც, რომლებსაც ეს სანახაობა ძალიან იზიდავს. ზოგი დედმამა ბავშვის დაბადებიდანვე აღუთქვამს,

სურ. 11. შისტერიები—თავის ჩება

რომ „თუ ჩემი შვილი გაიზრდება, როგორც კი იარაღის მოქნევას შეიძლებს, თავის ჩეხაში გავგზავნიო“.

ქ:ლები, საზოგადოდ, მისტერიებში აქტიურ მონაწილეობას არ იღებენ; ისინი დადიან, ან სხედან ქუჩებში და თავიანთი მწუხარებას ტირილით და კივილით გამოთქვამენ. ხოლო ამ შემთხვევაში ქართველი ქალების ტირილი და შეკივლება არ გამიგონია. ისინი თითქო უფრო ერთობოდნენ, ვიდრე წუხდნენ.

* * *

როდესაც მთელი სოფელი შემოიარეს, ყველა დასტებმა და გამყოლმა ხალხმა თავი მოიყარეს სოფლის განაპირას, საგანგებოდ ამორჩეულს მოედანზე. ჯერ ყველა დასტები ფერბულში ჩაებნენ, იცეს გულში ხელები და ზურგზე ჯაჭვები, თავის დამჭრელებიც, მოღლილი ხტომითა და ყვირილით, სისხლიანი სახეებით მიყავდათ სათითაოდ. ზოგიერთი მათგანი ყოჩაღად იყო. თავი ამაყად ეჭირა, როგორც ომში გამარჯვებულ მეომარს.

როდესაც ხტომა და ყვირილი დასრულდა, ყველა გააგზავნეს აბანოში. ხოლო წინასწარ, სანამ დასტები მთლად დაიშლებოდნენ, მათ სასარგებლოდ მოაგროვეს ხალხში ფულები ამის შემდეგ შეუდგენ წარმოდგენის მოწყობას, რომელსაც „თაზიე“ ე. ი. სამგლოვიარო წარმოდგენა ეწოდება.

წარმოდგენა წარმოებდა სპარსულ ენაზე, სპარსელი სეიდის მეთაურობით, რომელიც ასრულებდა უმთავრეს როლს. მას, მართლაც, კარგი ხმა ჰქონდა, რბილი, საამოდ მოსასმენი. თითონ უგრიმოდ იყო. დანარჩენი „მსახიობები“ გრიმებში იყვნენ. წარმოდგენის შინაარსი აქაც ჰუსეინის მოკვლის ისტორია იყო. მოედანზე (სცენაზე) იდგა დიდი სკამი (ტრიბუნა). წარმოდგენის მეთაურმა, პირველმა მსა-

სურ. 12. მისტერიების წარმოდგენა - თაშიე

ხობბმა, მოთქმით მოუთხრო ხალხს ჰუსეინის სიკვდილის ამბავი. ლაპარაკის დროს, შიგა და შიგ, სიმღერას წამოიწყებდა, რითაც მწუხარების სიმძიმეს ამსუბუქებდა მისი ხმა ზავერდივით რბილი იყო, ტკბილი, როგორც შორეული ზარის ხმა და სევდიანი. ამავე დროს, სცენაზე შემობრბოდენ ცხენოსანი მსახიობები, ხმლებ-ამოლებული. მოქონდათ რალაც საშინელი ამბავი და მიაჭენებდენ ისევ ცხენების ასე ხშირი ჯირითი ახალისებდა წარმოდგენას.

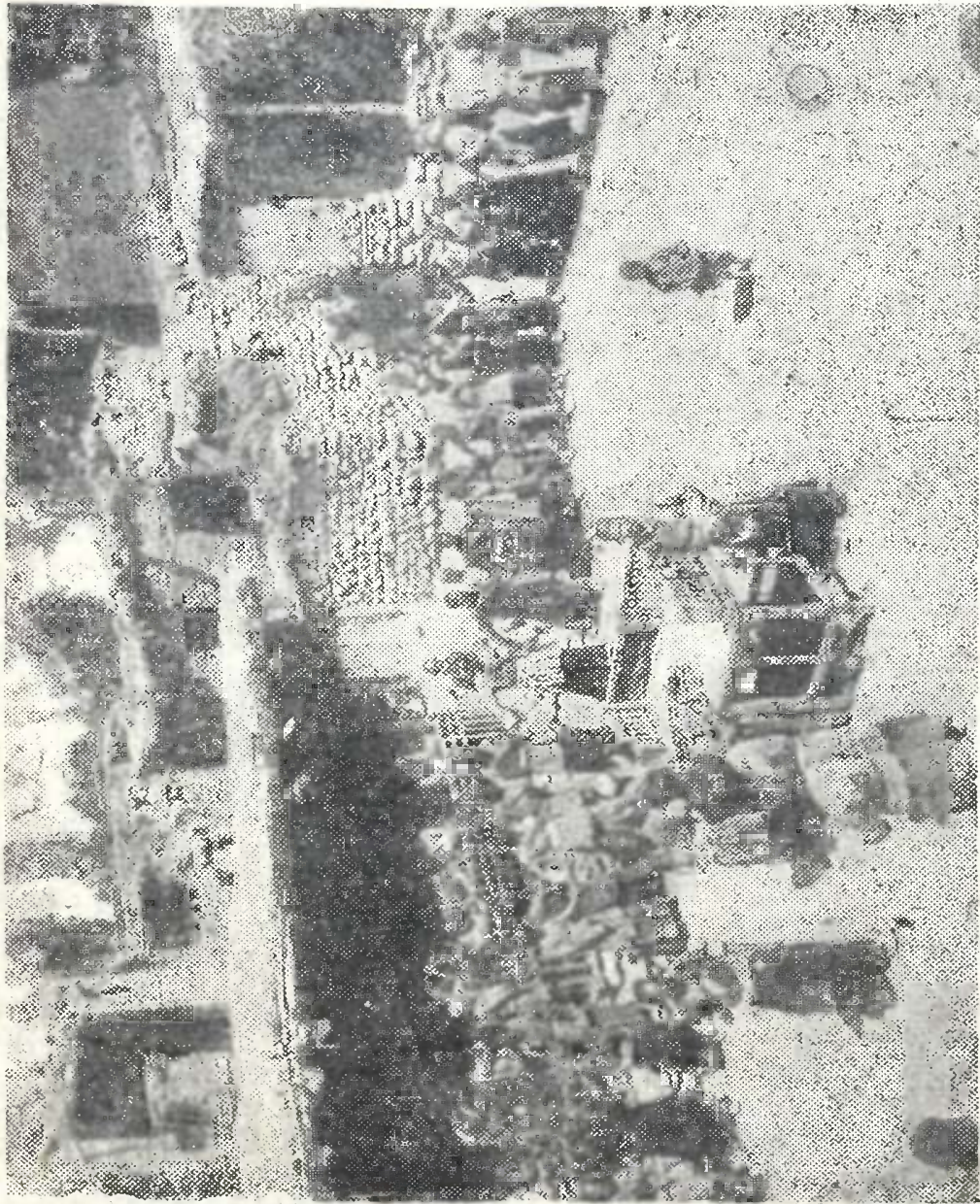
„ქვეითი“ მსახიობები ერთმანეთს თითქმის არც კი ელაპარაკებოდენ. ყველა მათგანი უფრო იმას ცდილობდა, რომ თვისი როლი ლამაზად ემღერნა. თვით პიესის შინაარსის მკაფიოდ გადმოცემას არც ერთი არ ცდილობდა.

სცენის გარშემო ბევრი ხალხი იყო თავმოყრილი. როგორც თვით მარტყოფიდან, ისე ახლო სოფლებიდანაც იყვნენ მოსული. წარმოდგენის ერთი მხარე მაყურებელ ქალებს ეჭირათ. ისინი ჩვეულებრივ დღეებში, რომ ყველა უჩადროდ დადიოდენ, ახლა ამ საერთო თავყრილობის დროს, ყველანი ჩადრებში იყვნენ, მხოლოდ უნილაბოდ. თვით ჩემს მეუღლესაც ჩადრი დაახურეს და გარს შემოერთყენ წინასწარი მოსაზრებით, რომ ვინმე ფანატიკ პროვოკატორს რაიმე ცოდვა არ დაეტრიალებია, რაც ასეთ შემთხვევაში ადვილი შესაძლებელი იყო.

წარმოდგენის პირველმა ნახევარმა შუადღემდე გასტანა. მზიანი დღე იყო. რაც უნდა მაღალი ადგილი იყოს, სამხრეთის მზე მაინც საშინელებათ, თუ ჩრდილი არ გფარავთ. თითქმის ყველა მაყურებლები მიწაზე ისხდენ, მტვერში, უწეოდენ პაპიროსს, ჩიბუხს და ჭამდენ ხმელ ხილს, კვახისა და საზამთროს მოხალულ თესლში არეულს.

წარმოდგენას ხელს უშლიდენ შიგა და შიგ ქალები, თავიანთი შეუწყვეტელი კისკისით და ლაპარაკით. ამას იწვევდა ის, რომ ქალებს არ ესმოდათ სპარსული ლაპა-

რაკი. ამიტომ, სადაც საჭირო იყო გლოვა და ტირილი,
სწორედ მაშინ იცინოდენ. ამ შემთხვევაში სპარსულად მო-

სურ. 13. ტრიბუნა წარმოდგენისთვის

ლაპარაკე, არაბულად გამოწყობილი მსახიობი, ერთბაშად
ხმას გამოიცივლიდა და ქართულად მოითხოვდა ხალხისგან
წესიერების დაცვას, მაგრამ მას ყურს არაფერს უგდებდა.

წარმოდგენა შუაზე შეაჩერეს. ეს ჩვეულებრივი ანტრაქტი მეგონა. მაგრამ ასე არ იყო. მსახიობები სადღაც მიიმაღლენ. ტრიბუნაზე ავიდა წარმოდგენის მეთაური სეიდი. მან ჯერ დალოცა ხალხი. შემდეგ მიმართა ხალხს, რათა გაეღოთ შესაწირავი მსახიობთა სასარგებლოდ, ვისაც რანდენი სურდა. მსახიობები, რომლებიც აქამდე მიმალული იყვნენ, გამოჩნდნენ ხალხში ჯამებით, ქალღმერთებით და ფანქრებით. გაფაციცებით მისჩერებოდნენ ყველას და, თუ ვინმე წაიღებდა უბისკენ ხელს (სპარსელი კაცი ფულს უსათუოდ უბეში ინახავს), მსახიობებიც მაშინვე ჯამს გაუშვერდნენ. შეწირულება ნებაყოფლობით იყო. ვინც რას გაიღებდა, მსახიობები აცნობებდნენ ტრიბუნს და ისიც, შემწირველის სახელის წარმოთქმითა და შეწირულის რაოდენობის მიხედვით, ლოცავდა საჯაროდ, ყველა დიდი და პატარა წმინდანების სახელით. ვინც მეტს შეწირავდა, მის სახელს უფრო მეტად და ყველას გასაგონად დაიყვირებდა.

ხანდახან შეწირვა შეწყდებოდა. თითქო შემწირველი აღარავინ იყო. მაგრამ სეიდი მაინც შეუწყვეტლად გაიძახოდა:

— აბა, შემოსწირეთ, თქვენი სულისა და ოჯახის საცნონებლად და დოვლათის გასადიდებლად. ღმერთი ერთს ათასად გადაგიხდით!..

რასაკვირველია, ფულის შეწირვის გარშემო ლაპარაკი ქართულად დაიწყეს. ამ შემთხვევაში სპარსული ენა ზარალის მეტს არაფერს მოიტანდა. რადგან მას დიდი უმრავლესობა ვერ გაიგებდა. განსაკუთრებით ქალები და ბავშვები.

შეწირულება მგონი ოცჯერაც შეწყდა, მაგრამ სეიდი მაინც არ ეშვებოდათ. იმდენს იყვირებდა რომ, ბოლოს და ბოლოს, მაინც ვიღაც გააცოცებდა უბისკენ ხელს ფულე-

ბის ამოსაღებად. ამ დროს საზოგადოება და თვით სეიდიც ატეხდენ ხელახალ ხმაურს, ახალი დალოცვით.

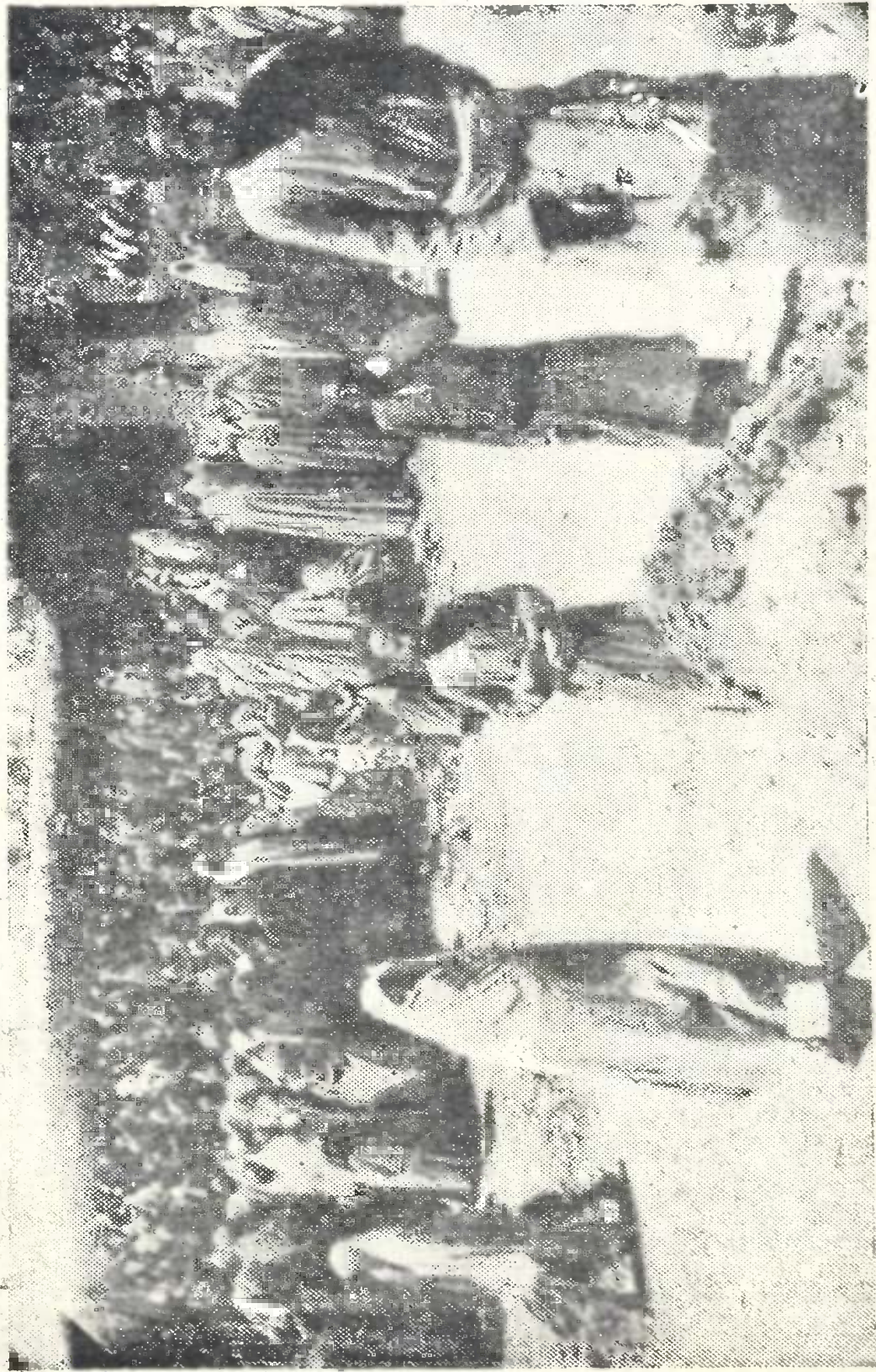
მაგრამ ფულის შემწირველთა რიცხვი მაინც მალე გამოილია.

სურ. 14. მისტერიები.

ამით თითქო უნდა გათავებულიყო ჯილდოს რაოდენობა. წარმოდგენაც ისევ განახლებულიყო, მაგრამ სოფელს სხვანაირი წესები ჰქონია. ვისაც ფული არა აქვს, იმას შეუძლია შეწიროს კირნახული. ეს უფრო ადვილი მოსახერხებელია. მაგრამ ყანები ჯერ მომკილი არ ჰქონდათ. წარსული წლის მოსავლიდან შეწირვა ბევრს არ შეეძლო, რადგან უთავდებოდათ წლის მოსავალი.

ყოველ შემთხვევაში, ვისაც შეეძლო, წირავდა ფულის მაგიერ პურს, ქერს, ლობიოს და სხვას ხუთი-ათი კილოდან დაწყებული, ვის რამდენიც სურდა. სიტყვიერი დას-

სურ. 15. მახარამის მისტროები (ქუჩაში)

ტურით, რომ შეწირულს ახლავე გადაიხდიდა, სეიდიც ამ-
რიგად გადასცემდა ხალხს. მაგრამ, ვისაც ჭირნახული არ
ჰქონდა, ისინი წირავდენ მომავლის იმედით. ამიტომ მათი
სახელი იწერებოდა ცალკე. ასეთ შემწირველთა რიცხვი
უფრო ბევრი აღმოჩნდა. ამასთანავე, ისინი უფრო გაბე-
დული და გულოუხვიც გამოდგენ. მათი საქციელი რალაც
საექვოდ გვეჩვენა, მაგრამ, როგორც დაგვარწმუნეს, ამ
დროს და ამ სახით შეწირულება არას დროს აუ დაიკარ-
გება თურმე. შემწირველს რომ სრულიადაც არაფერი ექნეს,
თავის ვალს მაინც გადაიხდის.

ასეთი შეწირულების აღრიცხვამ უფრო დიდხანს გასტანა.

შეწირულებაში მონაწილეობას ქალებიც იღებდენ. მაგ-
რამ მათ ნაღდი ფული ძალიან მცირე აღმოაჩნდათ. ამი-
ტომ ისინი თავიანთ ქსოვილებს წირავდენ. მაგალითად:
წინდებს, ხელთათმანებს, ქისებს და სხვა. სეიდი ამასაც
სიამოვნებით იღებდა და ჩვეულებრივ ღოცვა-კურთხევას
უზავნიდათ, მაგრამ შემწირველთა ახლს არ ახსენებდა.
სპარსულ კულტურას ჯერ იქამდე ვერ მიუღწევია, რომ
ქალის სახელი საჯაროდ წარმოთქვას.

წარმოდგენის დროს ბავშები დიდ ხალის იჩენდენ. ისი-
ნი ყოველ მოვლენას მხიარული ყიფიებით უპასუხებდენ შე-
საწირავს შეძლებისდაგვარად იღებდენ, მხოლოდ რა-
საკვირველია, თავის მშობლების ხარჯზე.

კარგა ხანმა გაიარა. მზე გადაიხარა. ქუჩებში ნახე-
ტიალევს, მთელი ორმოცი დღის ნაგმევ ხალხს მოსვენება
უნდოდა. ზოგმა ველარ გაძლო და წავიდა. შემწირველთა
რიცხვი, როგორც ჩანდა, გამოილია. სეიდი კიდევ კარგა-
ხანს ყვიროდა დაუზარებლად. მაგრამ, ბოლოს, როგორც
იქნა, მას ყელში ხრინწი გაუჩნდა, ხმა ველარ დაიმორჩი-
ლა და, ილაჯ გამოცლილი, გაჩუმდა. თუმც ახლა მისთ-
ვის ყვირილი მაინც და მაინც იმდენად საჭირო აღარ იყო.

ამის შემდეგ, განაახლეს წარმოდგენა, მაგრამ ხალხი უკვე ნახევარი აღარ იყო. თვით მსახიობებსაც ხალხი დაკარგოდათ. ამიტომ წარმოდგენა მალე დაასრულეს და მოედანიც დაცალიერდა.

ასე დასრულდა ფერეიდნელ მაჰმადიან ქართველთა მაჰარამის მისტერიების წარმოდგენები ქუჩებში, ღია ცის ქვეშ. დამთავრდა მწუხარების სისხლიანი წუთები.

თავი მეშვიდე

ქართველი ხანები. ვათი სოციალური მდგომარეობა. შუღლი. უსწავლელობა. გაღაბვა და მოღალატეობა.

ფერეიდნელი ქართველების ბედს უმთავრესად ხანები განაგებენ. ძველი ტრადიციული უფლება, როგორც მთელ სპარსეთში, აქაც მთლიანად დარჩენილა. ხანი დიდი კაცია, არა მარტო თავისი ყმებისა და ნოქრებისთვის, ის დიდი კაცია ყველასთვის, ვინც იცნობს, ვინც მის სახელს გაიგონებს. ასე უყურებს ხანებს მთავრობაც. ვინც კი მთავრობის მხრივ სოფლისკენ დაიძვრის, პირველად ხანს მიადგება კარზე. მთავრობის განკარგულება ხანებმა უნდა გაატარონ ცხოვრებაში. ხალხს უნდა გადასცენ, ჩააგონონ, ურჩიონ და, თუ საჭირო იქნება, სასტიკი ზომებიც მიიღონ. კანონის დარღვევისათვის პასუხი თვით ხანს მოეთხოვება. თუმცა ამ მხრივ ხანი ძალიან იშვიათად ისჯება, რადგან ის ასრულებს იმას, რაც მისთვის და მთავრობისთვისაც ხელსაყრელია. ყოველი ადმინისტრატული დავალება სასარგებლოა თვით ხანისათვის. ეს დავალებები უმთავრესად ფულების მოგროვებას შეეხება, ხოლო მოგროვილი ფულებიდან, ხანის სასარგებლოდ რჩება რამდენიმე პროცენტი, დაახლოებით 5-10%-მდე.

ყოველ სოფელს თავისი ხანი ჰყავს. ქართულ სოფლების უმეტესობას საერთო წინამძღვრად სეიფოლა იოსელიანი ჰყავს არჩეული. სეიფოლა ახალი ხანია. თავისი ყოჩაღობით მიუღწევია ამ ხარისხამდე ხუთმეტოღე

წლის წინად. ამიტომ ეჯავრება ის ძველ ხანებს. მუდამ მტრულ განწყობილებაში არიან მასთან. ამ ნიადაგზე, როდესაც სეიფოლას ჯერ ხანობის ხარისხი არ ჰქონდა მიღებული, სხვებმა მოინდომეს ხელი შეეშალათ.

იმ დროს თურმე სეიფოლას ხალხი კარგად შეიარაღებული ჰყავდა. ის თურმე იგერიებდა თავდამსხმელ ქუროებსა და ბახტიარებს და, ამავე დროს, თვითონაც ესმოდათ თავზე. ორივე შემთხვევაში ხშირად იმარჯვებდა და ამის შედეგად ფულსაც ახდევინებდა. აღებული ფულებიდან ნაწილი მთავრობისათვის უნდა გადაეცა. ეს შეშურდით სხვა ხანებს, რომლებსაც აღარ შეწევდათ უნარი შეიარაღებულ მეომრებს წინ გაძლოლოდენ. მათ დაუწყეს მტრობა. დააბეზლეს და საქმე იქამდე მიიყვანეს, რომ სეიფოლასთვის როზგი უნდა დაერტყათ. როზგის დარტყმა კი ნიშნავდა ხანის ღირსების დაკარგვას. ხოლო მოწინავეობის როლი ისევ მოწინააღმდეგე ხანების ხელში გადავიდოდა და, მაშასადამე, მათი წლიური შემოსავალიც აიწევდა. საქმე თურმე სასწოროზე იდო. სეიფოლამ ჩუსტები გაიძრო და ის იყო უნდა როზგის ქვეშ გაწოლილიყო, მაგრამ იმ წუთში ისფაჰანიდან ბრძანება მოვიდა: აღარ დასაჯოთო. სასჯელი, მართლაც, აპატივეს, მაგრამ სეიფოლას იმდენი დაეხარჯა ამ საქმის დევნაში, რომ ხანის ხარისხის მეტი თითქმის აღარაფერი დარჩა¹.

დავაში უმთავრესად მარტყოფელი ძმები ზეინალაბდინ ხანი და მატყული ხანი იღებდენ მონაწილეობას. ამის შემდეგ, ისინი პირველად შერიგდენ ჩვენის მიზეზით, როდესაც მატყული ხანმა მიგვიწვია სადილზე თავის ოჯახში.

სილარიბეში ჩავარდნილი ხანებისათვის სოფლების მეთაურობა და გაშვება მეტად საჭირო და სარ-

1. ეს ამბავი მიაშობო თვით სეიფოლას ვაჟმა — ალი აქბერმა.

სურ. 16. ს. მარტყოფის მოწინავე პირები. სეიფოლა ცენტრში: სეიფოლა ცენტრი

1. ეს ამბავი მთავარ თვის სეიფოლას ვაჟმა — ალი აქბერმა.

გებლიანია. მათ აღარც ადგილები აქვთ იმდენი, რომ მისი ღალით იცხოვრონ და არც მუშობა შეუძლიათ. ამიტომ ებლაუჭებიან ისინი ადმინისტრატულ უფლებებს.

ამჟამად ზემომარტყოფი ორი ხანის განკარგულებაშია. უმეტესი ნაწილი მცხოვრელებისა სეიფოლას ემხრობა, უმცირესი -- მატყული ხანს. გლეხები ყოველგვარ გადასახადს თავიანთ ამორჩეულ ხანს აბარებენ. ხანი აღებული ფულიდან, ნაწილს კუთვნილებისამებრ, მთავრობას აბარებს. დანარჩენს -- თვითონ იღებს შრომის ჯილდოდ. ამ დანარჩენს კი შეადგენს 5%, რომელსაც ხანი თავის ნებით ამატებს გადასახადზე. გლეხებმა იციან ეს, მაგრამ ასეთი წესი დანაშაულებულია ძველადვე, რომლის წინააღმდეგ აშკარად ვერ ილაშქრებენ.

მარტყოფში არიან აგრეთვე ასეთი გლეხები, რომლებიც ვერც ერთს ხანს ვერ მიმხრობიან, რადგან ერთისაც ეხატრებათ (უფრო კი ეშინიათ) და მეორესიც. ისინი თავიანთ გადასახადს შუაზე ჰყოფენ: ნახევარს ერთს აძლევენ, ნახევარს -- მეორეს, რომ ორივე მადლიერი დარჩეს. ასეთი არაბუნებრივი მდგომარეობა, ცხადია, აწუხებს გლეხობას, უნერგავს სიძულვილს და უნდობლობას. ერთმა გლეხმა მითხრა:

— ხანები ჩვენშიც უნდა მოისპოს ისე, როგორც თქვენ მოგისპიათო.

გლეხი უკვე გრძნობს, რომ ხანი მისი პარაზიტია. არც ერთმა ხანმა, სეიფოლას გარდა, ქართული წერაკითხვა არ იცის. მათ სპარსულის ცოდნაც ძალიან მცირე აქვთ. ზოგმა სპარსული სრულებით არ იცის. ისინი არც ეტანებიან სწავლას. არც ერთს თავისი შვილი ჯერ სოფლის გარედ სასწავლებლად არ გაუგზავნია. თუ რამეს ასწავლიან,

ისევ შინაურული წესით. ერთმა ხანმა ლაპარაკის დროს, გაკვირვებით წამოიძახა:

— სკოლაში რა უნდა ისწავლონ ჩვენმა შვილებმა!

მან, მართლაც, არ იცოდა რა უნდა ისწავლოს მისმა შვილმა იმის მეტი, რასაც სწავლობენ ოჯახში. მისი შვილები ახლაც არ დაიარებიან სკოლაში, რომელიც დიდის ვაი-ვაგლახით გაიხსნა ზემომარტყოფში 1928 წელს.

ხანის უფლება სოფელში აქამდე განუსაზღვრელი იყო. ის გლეხს დაიჭერდა, დაამწყვდევდა, ცემდა, სიკვდილითაც დასჯიდა.

ერთი ასეთი მაგალითი მომხდარა თვით მარტყოფში, ძველი მთავრობის დროს. ხანებმა ჩამოახრჩვეს გლეხი კანონის დაუკითხავად, და მათთვის პასუხი არავის მოუთხოვია.

გლეხს თუ რაიმე დაჭირდება, პირველად ხანს უნდა მიმართოს. ამრიგად, ხანი სოფლის ბატონიც არის, ვექილიც, ადმინისტრატორიც, მისი წინამძღოლი და თითქმის ყველაფერი, რომლის იქეთ წასავალი გზა გლეხს აღარა აქვს.

დაეკარგება რამე გლეხს, იგი ხანს განუცხადებს, ხანი მაშინვე აფრენს თავის მარქათა კაცებს ქურდის აღმოსაჩენად. თუ დაიჭირა, ტყავს გააძრობს. მაგრამ, თუ ქურდი არ აღმოჩნდა, გლეხს ეჭვი შეაქვს ხანის მოქმედებაში: „ქურდს კი იპოვნინდა, მაგრამ, ალბათ, ქრთამი აიღო და გაუშვაო“. ასეთი შემთხვევითი შემოსავალი ხანს ბევრი აქვს.

ეს არის უმთავრესად ხანის მოქმედების საზომი. დანარჩენ დროს ის მუქთა ხეტიალში ატარებს. ან არა და მუხლმოკეცილი ზის ხალიჩაზე, ეწევა თამბაქოხ, თრიაქს, ჰაშიშს და ერთობა ქარვების მარცვლების ჩამოთვლით. ქუჩაში გავლის დროს, ხანი თავის ჩუსტს ქუსლს არ ამოუწევს. ის დადის ქუსლშეკეცილი ჩუსტებით და, სადაც მივა, ტო-

ვებს კარებში, თითონ კი წინდებისამარა მოიკეცება ხალხიზე. ქუსლჩაკეცილი სიარული მისი დიდკაცობის დამამტკიცებელია. ასე სიარულს ქალაქებშიც არ ერიდებიან.

* * *

მატყული ხან ონიკაშვილი ხანშიშესული მოხუცია. ეტყობა თმა გათეთრებია, მაგრამ ჩინებულად შეულებავს. ასე რომ შუახნის კაცს მოგაგონებთ. ახოვანი. სუფთა სახის. ნამდვილი კახელი. ქართულის კარგი მცოდნე, მაგრამ ეტყობა ამ ბოლო დროს გული აუცრუებია ქართულზე. სპარსული ლაპარაკი უფრო ემარჯვება. შიგა და შიგ გამოურევს საბოდიშოდ:

— ქართული კარგად ვიცოდი, დამვიწყებია.

მას ისევ აქვს ძველი თავადური სიღარააისლე, სიღინჯე და, ასე ვთქვათ, სიზარმაცე. მის სახესა და სხეულს დაღლილობა ეტყობა. ბეჭები დაწვრილებია, მოხრილა, მაგრამ მას არ ეტყობა გაჭირვების დაღი, შრომის ნაოქები. ლაპარაკობს დინჯად, ნელის ღიმიტით, მეტწილად საქართველოს შესახებ.

— „ლამაზია საქართველო? მთები არის? ცივი წყაროები თუ გაქვთ?..“

— ლამაზია. ცივი წყაროებიც არის. ჩვენი მთები უფრო დიდი და უფრო ლამაზია თქვენსაზე.

აღბათ! ადასტურებს თიფონ ჩაფიქრებით დაკითხულობს, თუ არიან საქართველოში მუსულმანები, მეჩეთები თუ არის.

— ბევრია, ვეუბნები, — მეჩეთებიც არის.

მის სახეზე სიამის ღიმილმა გადაირბინა.

— მაშ, მეჩეთები არის?.. ძალიან მინდა ვნახო საქართველო.

— მობრძანდით. ნახეთ. სასიამოვნო იქნება ჩვენთვის.

მან საქართველოს ნახვა მოინდომა მის შემდეგ, როდესაც გაიგო, რომ აქ მეჩეთებიც არის, სადაც შეიძლება ილოცოს ყოველდღე ხუთჯერ. აგრეთვე ჭამოს მუსულმანის მიერ მომზადებული სადილ-ვახშამი და დაიძინოს მუსულმანის ბინაზე.

— მაშ, მუსულმანები ბევრი არიან საქართველოში?..

— განმეორებით კითხულობს მატყული ხ ნი.

— ბევრი, დიახ! — გეუბნება და მის სახეზე ვხედავ ისევ გაკვირვებისა და სიამოვნების ღიმილს.

ის აქებს მაჰმადის რჯულს და თან ამბობს, რომ პატივს სცემს ქრისტესაც, რომელიც, მუსულმანების ანგარიშით, ითვლება მსოფლიოში მეოთხე წინასწარმეტყველად და ყელაზე დიდად, გარდა მაჰმადისა.

ის ხშირად იგონებდა ლადო აღნი აშვილს დიდის ქებით, რომელიც ცხოვრობდა თურმე მის ბინაზე რამდენიმე დღე.

— „ლადო კარგი კაცი იყო, სწორედ მად იჯდა, სადაც თქვენ ზიხართ. გვირჩევდა ენა ნუ დაკარგავთ, ადგილმამული შეიძინეთ“. შემდეგ ლადოს ღირსების მაღლა ასაწევად ცოტაოდენი ტყუილიც გამოურია:

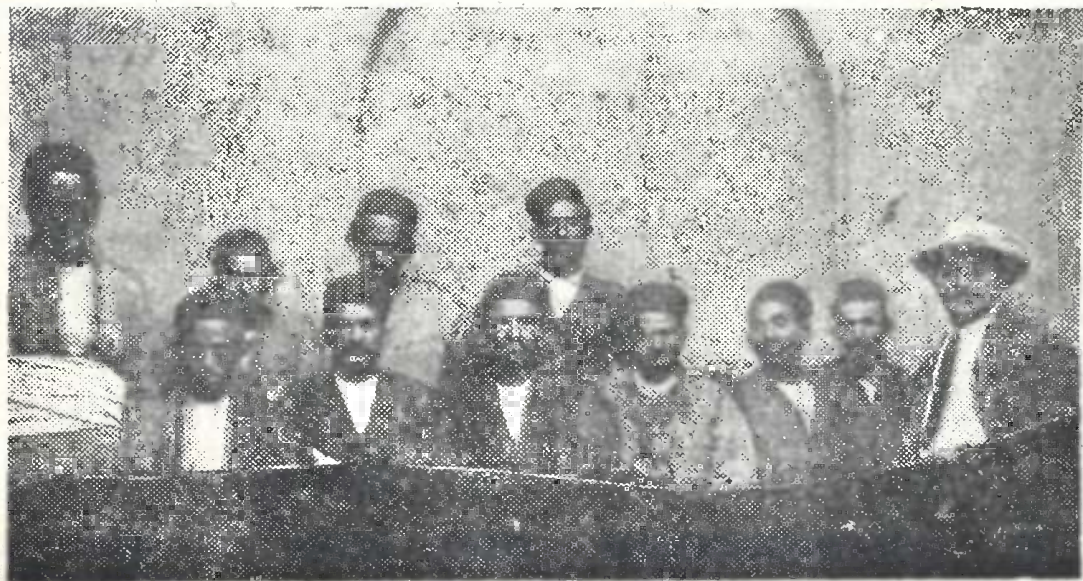
— ლადოს ათი ნოქარი ახლდა თანაო.

ჩვენ ვიცით ლადოს არა ათ ნოქრების სამყოფი, თავის სახარჯო ფულიც საკმაოდ არ ჰქონდა; მან, ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, ისფაჰანში ერთი მაღლიანი სომხისგან აღებული ვალი — ოცი თუმანი, — ტფილისში დაბრუნების შემდეგ გაისტუმრა და ეს ფული აქაც სხვისგან ისესხა.

— ვინ არის თქვენში შაჰი, როგორია? იკითხა მან.

— ჩვენში შაჰი აღარ არის. აღარც თავადები. ყველა წოდება გათანასწორებულია. მოისპო კერძო საკუთრება. ყველაფერი „დოვლათისა“ (სახელმწიფოსი).

ის გაკვირვებით ისმენდა ყოველივეს. ახლა მის სახეზე აშკარა გაუგებრობა გამოიხატა. წარმოუდგენელმა ექვმა შეიპყრო. ამგვარმა ექვმა შეიპყრო ყველა მის გვერდით ხალიჩაზე მოკეცილი ხანები, რომლებიც ხმა გაკმენდილი, ჩიბუხის წევით, ისმენდნენ ჩვენს ბაასს.

სურ. №16 ძმ. ონიკაშვილები, სეიფოლა იოსელიანი,
მარჯვნიდან (1) ამბაკო ჭელიძე

— როგორ შეიძლება უშაპო ქვეყანა?

— რატომ, შეიძლება. ისე, როგორც თქვენი მეჯლისია მაგრამ ცოტა უფრო კარგად...

და რადგან ამჟამად სხვაგვარი განმარტება შეუძლებელი იყო, მალე გადავედი სხვა ლაპარაკზე.

სხვები მოწიწებით შესცქეროდნენ მას და უპირატესობას აძლევდნენ მის ლაპარაკს, იშვიათად თუ რამეს იტყოდნენ, ისიც მოკლედ და ჩუმად.

მატყული ხანი საპატიო ალაგზე იჯდა. სხვები გარშემო უსხდნენ ვეზირებივით და ჩიბუხის წევით ყურს უგდებდნენ მის დარბაისლურ ლაპარაკს. მთელი ეზო მნახველ-

ბით გაივსო. მან ნება არ მისცა თავის ოჯახში მყოფ ქა-
ლებს დავენახეთ ჩვენ. მხოლოდ ეზოში გავლის დროს,
ფანჯრიდან შეგვასწრეს თვალი სიფრთხილით, რომ სხვას
არავის შეენიშნა.

ჩვენთან ლაპარაკის დროს რამდენიმე საათი მუხლ-
გაუმართავად იჯდა. ის მხოლოდ ერთხელ წამოდგა, დაი-
ჩოქა, სალამოს ლოცვის წესი შეასრულა და ისევ თავის
ალაგზე დაეშვა. ცხადია, ეს იყო მეხუთე ლოცვა, რომელიც
უნდა შეესრულებია მას დღე და ღამის განმავლობაში.
და ამ ერთსა და იმავე ლოცვას, ერთი და იგივე სიტყვე-
ბით, ერთი და იგივე სასოებით, ხალისით, რწმენით ას-
რულებს ის მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში. და
შაინც ვერ ძლება იგი, ვერა გრძნობს, რომ ეს უაზრო
ბგერა ვერაფერს მიცემს მას, პირიქით, ის მზათაა ყოვე-
ლი მისი ხელის შემშლელი, დაახრჩოს. ამიტომ იჩივლა:
„ერთი რწმენა ლა დაგვრჩენია და ამასაც წავგვართმევნო“.

სამწუხაროდ, ჯერ არაა სპარსეთში ისეთი ძალა, რო-
მელიც მას ამ რწმენას წაართმევდა, რომლის სიკეთე მიუ-
წვდომელია მატყული ხანებისთვის. ის მხოლოდ მაშინ
დამშვიდდა, როდესაც დაინახა, რომ მე მას „რჯულს ვერ
წავართმევდი“. ამ ჩემს სისუსტეში მან ჩემი კაი კაცობა
დაინახა. ამიტომ იყო მისი მასპინძლობა ხალისიანი, უხვი.
ამიტომ გახსნა მან საჩხუბრად შეკრული წარბები და ღი-
მილით აშობდა: „ლადოც სწორედ მაგ ადგილზე იჯდა,
სადაც შენ ზიხარო“.

ლოცვის შემდეგ, შეუდგა ისევ თამბაქოს მოწევას. ჩი-
ბუხს გამოცლიდა თუ არა, მეორედ გაამზადებდა. მან
იგრძნო რაღაც შინაგანი უხერხულობა, ალბათ იმიტომ,
რომ მე არაფერს ვეწეოდი და ძალაუნებურად თვალს
ვადევნებდი, თუ როგორი გულისყურით ადევნებდა იგი
მიზნედ თვლილებს ყალიონის თუხთუხსა და იქიდან გამო-

სულ ბოლოს, რომელიც ბამბის ქულასაგით დასტრიალებდა თავზე. იგი ხანდახან წამოიძახებდა:

— ბის მილლაჰ! (სახელითა უფლისათა).

ბოლოს წარმოთქვა:

— არ შემიძლია შევწყვიტო, გაფუჭებული ვარ.

საზოგადოდ, ხანების უმრავლესობა „გაფუჭებული“, იყო ოპიუმისა და სხვა ნარკოტიული ნივთიერების მოწვევით. განსაკუთრებით ოპიუმი მარტო მოსაწევად არა აქვთ. ის მათი საექიმო საშუალებაც არის. ყოველგვარ ავადმყოფობის დროს ულაპავენ პაწია ნამცეცებს, რომელიც აყუჩებს ტკივილს უსათუოდ. მაგრამ არ იციან, თუ რა ვნებას აყენებს ის მათ სხეულს საერთოდ.

ან კი რა უნდა გააკეთოს ხანმა გარდა ოპიუმის, ჰაშიშის და თამბაქოს მოწვევისა, როდესაც არა აქვს არავითარი გასართობი, უსაქმურ დროს მოსაკლავად: ის მუდამ ნოკეცილი ზის ხალიჩაზე და მიჩერებულია თავის ქოშებს ან გივეს¹, რომელიც უწყვია შესავალ კარებში.

მაგრამ, როგორც უნდა იყოს მათი წარსული, ისინი უკვე განადგურებისა და გადაგვარების გზაზე დგანან. ახალმა ცხოვრებამ ბევრი რამ წაართვა მათ. მათი როლი შემცირდა. ისინი მთავრობის უბრალო მოხელის როლს ასრულებენ. ეს არის მათი უკანასკნელი ამოსუნთქვა. როგორც დაკვირვებიდან ჩანს, ქართულ ენას პირველად ქართველი ხანები ივიწყებენ და შემდეგ მათზე დამოკიდებული, მათი გავლენის ქვეშ ნყოფი გლეხები. ამის მაგალითს, სხვათაშორის, სოფ. ქვემო მარტყოფი წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სოფელი მხოლოდ ოთხი კილომეტრითაა დაშორებული ზემო მარტყოფს, მცხოვრებნი მთლიანად

¹ გივე — ბამბის ნართისგან მოქსოვილი ჩუსტია, რომელსაც ძირითად ჩვრისგან აქვს მინაკერი. იგი გრილია და სპარსეთში დიდი გახავალი აქვს.

გადასული არიან სპარსულ ენაზე. ქართული ლაპარაკი მხოლოდღა მოხუცებულებმა იციან. და ეს იმიტომ, რომ მათი ხელმძღვანელი ხანები, როგორც ეტყობა, თითქმის ასი წელიწადია ქართულად აღარ ლაპარაკობენ. ასევეა შედარებით სხვა სოფლებშიაც, სადაც ქართული დაუვიწყრიათ, ან უკვე ივიწყებენ. და იმ სოფლებში, რომლებიც სხვა ეროვნების ხანის ხელში გადასულან, ისინი თავიანთ ქართველობაზე აღარც კი ლაპარაკობენ. თვით ის ხანებიც კი, რომლებსაც ჯერ ქართული ენა არ დაუვიწყრიათ, შერეული ენით ლაპარაკობენ. მათი ენა შესამჩნევად ან-სხვაგვარად მდაბიოს ენისაგან.

ამგვარად, ქართველების გადაგვარება ჯერ ცხვრების სათავეში მდგომ ხანებში დაწყებულა და შემდეგ, მისი გავლენით, გლეხებზე გადასულა. მათი სიტყვიერი გადმოცემით, ს. ქვემო-მარტყოფი ლალატით ყოფილა დაარსებული. მაგალითად: ქერიმ ხანთან ჩხუპის დროს, ქართველებისთვის ულალატნია ერთ ხანს და ქერიმ ხანის ჯარს მიმხრობია. ქართველების დამარცხებისა და გამაჰმადიანების შემდეგ, მოლალატე ხანი, რადგან მისი იმ სოფელში დარჩენა აღარ შეიძლებოდა, გამოუთიშავს ქერიმ ხანს, ოთხი კილომეტრის დაშორებით ადგილი მიუცია, ყმები უჩუქებია და დაუსახლებია. ამის შემდეგ დარქმევია მას ახორე ფაინ ნაუ ქვემო მარტყოფი. იმ ხანის გვარი, მისი ჩამომავალი, არიან გადაგვარებული ჰასან ხანი და ბალირ ხანი, რომელთა გადმოცემით, ქართული ლაპარაკი მათმა მამა-პაპამაც არ იცოდა.

ს. ქვემო მარტყოფის დაარსებაზე სრულიად სხვა ნაირად აქვს გადმოცემული სეიფოლლა იოსელიანს, რომელიც დაბეჭდილია ა. ჩიქობავას მიერ გამოცემულ „ფერიდნულის მთავარი თავისებურებანში“. „ყოფილა ვინმე მეციკნე ნასირა მარტყოფელი მასიტაანი. მასთან შემთხვე-

ვით მისულა ყაჩალი ქერიმ ხანი. ქერიმ ხანს მეციკნეს-
თვის უთქვამს: წადი სოფლიდან ერთი ლიტრა პურიც მო-
გვიტანე, საუზმე ვჭამოთო. მეციკნემ პურიც მიუტანა და
ბატკანიც დაუკლა. წასვლის დროს, ქერიმ ხანმა მეციკნეს
სახელი ჰკითხა. შემდეგ უთხრა: თუ გაიგო რომ დიდი
სახელის კაცი გავხდე, სადაც ვიყო მოდი, მინახულეო“.
როდესაც ქერიმ ხანი გამეფდა, ნასირამ მიმართა დახმა-
რებისთვის და ქერიმ ხანმაც უბოძა მას სულთნობა. ამის
შემდეგ დასახლდა ქვემო მარტყოფში, რომელიც იწოდებო-
და ნასირ-ხანად. გაშენებულია სოფელი. მისი ჩამომავალი
არის ბაღირ ხანი“.

ასეთია მოკლედ სეიფოლას მიერ გადმოცემული ამბავი.
მაგრამ ამ გადმოცემას რაღაც ზერელე ხასიათი აქვს. ქე-
რიმ ხანმა, შესაძლებელია, ერთს პატივისცემაში უბოძა
„სულთნობა“, მაგრამ მეციკნე მარტო ამ „წოდებით“
სოფელს ვერ ააშენებდა. მისთვის საჭირო იყო მიწა, ყმე-
ბი და ფული. ამის შესახებ კი სეიფოლას გადმოცემაში
არაფერია მოხსენებული. ამიტომ, თუ ქერიმ ხანი ურევია
მარტყოფის დაარსებაში, ამას, მართლაც, მათ გამაჰმა-
დიანებასთან უფრო ექნება კავშირი.

თავი მეჩვიე

გლეხები. მათი ბატონყმური მდგომარეობა. სიღარიბე. შინა-
ური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი. შინაური მრავლე-
ლობის სისუსტე.

ფერეიდნელი გლეხის მდგომარეობა, რასაკვირველია, ისევე როგორც მთელი სპარსეთის გლეხობის, მეტად მძიმეა, საოცარი და თანამედროვე კულტურული ადამიანისათვის ყოველად აუტანელი. ის არა გავს დღევანდელი ჩვენი გლეხობის ცხოვრებას. ჩვენმა გლეხმა ასი წლით უნდა დაიხიოს უკან, რომ იგრძნოს ის უუფლებობა და დამცირება, სიმწარე, რომელსაც განიცდის ფერეიდნელი გლეხი. ის დღესაც ბატონყმურ მდგომარეობაშია. მისი ბედი დამოკიდებულია სხვის ავსა და კარგზე. ის ყველას ეკუთვნის, თავისი თავის გარდა.

გლეხების დიდ უმრავლესობას სრულებით არაფერი გააჩნია. ისინი პირდაპირ ბატონყმურ დამოკიდებულებაში არიან ხანებთან და შეძლებულ ვაჭრებთან, რომლებსაც ფულით შეუძენიათ გაღატაკებულ ხანებისგან ადგილ-მამული და სოფელში გამაგრებულან. გლეხების პატარა ნაწილი მცირე ადგილ-მამულის მქონეა. ხოლო კიდევ უფრო პატარა ნაწილს ცოტაოდენი ქონება შეუძენიათ და ასე თუ ისე „მდიდრებათ“ ითვლებიან.

ასეთი სიღარიბისა და უფლებობის შედეგია მათი უსწავლელობა და, მაშასადამე, ცრუმორწმუნეობაც; ან კი რა უფლება უნდა ჰქონოდა გლეხს სპარსეთში, როდესაც თვით სახელმწიფო სხვისი უფლების ქვეშ იყო. ხოლო ყოველი ხანი თავის პაწია სამშობლოში თითქმის განუსაზღვრელი უფლებით სარგებლობდა. უფლება დამყარებული იყო ერთეულების საკუთრების პრინციპზე. საერთოდ, გლეხს ექვსი ბატონი ყავდა: შაჰი, ხანები, მოლები, ვაჭრები, მემამულეები და მოიჯარადრეები. არა თუ რომელიმე გლეხი, ზოგჯერ მთელი სოფელი ერთ რომელიმე ამ ექვს წურბელათაგანს ეკუთვნოდა და ეკუთვნის დღესაც. ის განაგებს მთელ სოფელს, როგორც სურს, გარეშე პირის ან თვით სახელმწიფოს შეუდავებლად. ის მისი საკუთრებაა: გაჰყიდის როცა უნდა, რამდენიც უნდა, ან გაცემს იჯარით იმის მიხედვით, თუ როგორ უკარნახებს მას თავისი პირადი მდგომარეობა.

გლეხს ნება არა აქვს წინააღმდეგს ბატონის სურვილს. ის მუშაობს ქედწახრილი და დღეში ხუთი ბატონიც რომ გამოეცხადოს, ხუთივეს დაბლად თავი უნდა დაუკრას, და თავის ნაშრომიდან მიართვას გამზადებული ღირსეული, თუმცა გლეხისათვის, სულერთია, ვინ იქნება მისი ბატონი. ის მიწის საკუთრებაა. მაზედ მიჰყვებილი და მიწის ღირსებაც ამითი განიზომება. თუ კარგი მუშა-გლეხებია, იქ მიწაც კარგად გაიყიდება.

მოსავლის გაყოფის წესი სხვადასხვანაირია:

სრულიად უქონელი გლეხი თუ უცოლშვილოა, მთელი წლის განმავლობაში რჩება ბატონი მემამულის ხარჯზე. მაგრამ თუ ცოლშვილიანია, მაშინ მას ჩვეულებრივად ნამუშევრიდან წილი ეძლევა. მაგალითად: ვისაც საწარმოო იარაღი აქვს, ხარები ყავს და სათესლე აქვს, ის მიიღებს ჩვეულებრივად მოსავლის ორ მესამედს; ვისაც მარტო ხა-

რები ყავს, ის ნახევარს შიიღებს. შაინც კი გლებს იშვიათად ერგება იმდენი, რომ მას წლის ბოლომდე ეყოს. ამიტომ ის სესხულობს ბატონისგან, ან მოზიარესგან ახალი მოსაფლის ანგარიშში. აშგვარად, ის მუდმივად დამოკიდებულია მემამულეზე, ვარდება მუდმივ სიღარიბეში და, თუ ცუდი მოსავალი დაუდგა, ბოგანო ხდება.

ასეთ მდგომარეობას ისინი თითქო უნდა გაედევნა სოფლიდან ქალაქისკენ, მაგრამ ეს ჯერჯერობით ძალიან იშვიათად ხდება. ქართველი გლები ჯერ ისევ ძველებურად კარ-ჩაკეტილში ცხოვრობს. ის ქალაქს არ ეკარება, რადგან საამისო ცოდნა და მომზადება არა აქვს.

* * *

გლებებს აქვთ აგრეთვე თავიანთი „თვითმართველობა“ სწორედ ისეთი, როგორიც ჩვენში ძველად სოფლის მამასახლისი და მოსამართლეები იყვნენ.

მამასახლისს სპარსული სახელწოდება აქვს „ქათხუდა“, ხოლო მოსამართლებს უწოდებენ „სეფიდრიშებს“, ანუ „თეთრწვერიანებს“, რადგან ყველა ისინი მოხუკებული არიან, და „მაშასადამე, სასოფლო საქმეებში უფრო გამოცდილი.

„ქათხუდა და სეფიდრიშები“ აწესრიგებენ სოფლის სადავო საქმეებს, მაგრამ აქ მათ წინ ელობება ხანების მოქმედება, რომლებიც მეტი გავლენით სარგებლობენ. ამგვარად, მათი უფლება შეკვეცილია. მათაც ისევე ეშინიათ ხანების, როგორც ყოველ გლებს. ამიტომ თვით გლებობაც უწინ ხანებს მიმართავენ „საშველად“, ვიდრე თავიანთ არჩეულ კაცებს.

თუ რამეს ასრულებენ ეს არჩეული კაცები, მეტწილად ისევ ხანებისა და მთავრობის დავალებებს. ამიტომ გლებისთვის ისინი ზედმეტი ბარგია, რომელიც უნდა ზიდოს საკუთარი ზურგიით, სრულიად უსარგებლოდ.

სპარსეთში ქართველ კაცს ვერც შინაშრეწველობისთვის მოუცლია. ის იგივე გლახია თავით ფეხამდე, როგორც გადასახლების პირველს ხანებში იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ისფაჰანი განთქმულია ხელოსნობით, ამ ხნის განმავლობაში მას თითქმის არაფერი შეუთვისებია ისეთი, რომელიც მას ქალაქში ფეხს მოაკიდებინებდა. თვით მათ სოფლებშიც კი დიდი უმეტესობა ხელოსნებისა არა ქართველები არიან.

მათი მდგომარეობა, როგორც ხელოსნს, ბევრად სჯობია მიწის მომუშავე გლახისას. ამგვარად, ფერეიდნელი ქართველები ვერც ქალაქს დაკავშირებიან და ვერც ადგილმამული შეუნარჩუნებიათ. მიზეზი მათი გაღარიბებისა, სხვათაშორის, ცრუმორწმუნეობაა. ამ მხრივ ისინი თავის მეზობლებს არ ჩამორჩებიან. 1927 წელს თოთხმეტი სული გაემგზავრა სალოცავად მექაში ჰაჯის წოდების მისაღებად. მათ შორის, ერთი ქალი იყო, მარტყოფელი ხორშიდა ვას თავი მოწონდა იმით, რომ ის პირველი იყო ქართველ ქალებში, რომელმაც გაბედა მექაში წასვლა.

მექაში მიმავალ ფანატიკოს ქართველს სიღარიბე ვერ აჩერებს, ის ყიდის ყველაფერს, რაც გააჩნია, ოღონდ „სული იცხონოს“. ის დაიმედებულია, რომ „ღმერთი ერთ ლუკმა პურს არ გამოუღლევს“. ასეთი იმედიოთ მიდის ის, ხარჯავს ყოველივეს, რაც გააჩნია და დგება იმავე კაცთან წლიურ მუშად, ვისაც თავისი ქონება მიყიდა.

დაღარიბება კიდევ არაფერია. მექაში წამსვლელთა გზის სიშორეს და სიძნელეს ბევრი ვერ იტანს. დამტკიცებულია, რომ წამსვლელთაგან 10% გზაში იხოცება. მისი ოჯახი ნადგურდება. მაგრამ, ცრუმორწმუნე, შეუგნებელ ადამიანისთვის ასეთი სიკვდილი საპატიოდ ითვლება და მას ბევრიც შენატრის.

ამავე დროს ქართველ კაცს სამასი წლის განმავლობაში სწავლაზე არ უფიქრია. ამ მხრივ ის ჩამორჩენილა ყველა თავის მეზობელ ხალხს. 15-სოფელში ერთი სკოლა არ ქონდათ. მხოლოდ 1928 წელს დაარსდა ერთადერთი სკოლა ახალი პროგრამით, რომელსაც პირველს ხანებში უწოდებლად უყურებდნენ.

აქამდე ბავშვებს წერა-კითხვას, ე. ი. ჩვენებურად რომ ვთქვათ, „ანა-ბანას“ ასწავლიდნენ სასულიერო პირები — ახუნდები. ეს არაა სკოლა ნამდვილი მნიშვნელობით. მას არა აქვს არავითარი სისტემა. სწავლება დამოკიდებულია თვით მასწავლებლის ცოდნასა და ხასიათზე. ასეთ სკოლას სპარსეთში „მაქთაბს“ ეძახიან, ე. ი. დაბალი ხარისხის სახალხო სკოლას.

ასეთი მაქთაბი თითქმის ყველა სოფელშია თითო-ორიოლა, მაგრამ ის უფრო ახუნდის შემოსავლის წყაროა, ვიდრე სასწავლებელი. მართალია, ეს შემოსავალი ძალიან მცირეა, მაგრამ უსაქმო და ზარმაცი ადამიანისათვის მაინც საკმარისია.

მაგალითად, ზემომარტყოფში სამი ასეთი მაქთაბია. პატარა ოთახი, ცალკარიანი, უფანჯრო. შიგ არც სკამი, არც მაგიდა. ბავშვები სხედან ძირს კილობზე ჯგუფად. ისინი ყველა პატარაა, — ხუთიდან ექვს წლამდე. კატის კნუტებივით მობუზული არიან და თავჩაქინდრული დაჩერებიან ქალღმერთებიდან ამონაგლეჯ რაღაც ფურცლებს. ისინი ყველა დახეულ-დაგლეჯილსა და კუჭყიან პერანგებში არიან, ეტყობათ სოფლის უღარიბესი ნაწილის შვილები არიან.

მდიდრებისა და, მით უმეტეს, ხანების შვილები აქ არ დადიან. და რადგან ქალაქი აქედან შორს არის, ისინი

ნი რჩებიან უსწავლელი. თუ ოჯახში ვინმემ წერა-კითხვა იცის, უმთავრესად თუ მამამ იცის რაიმე, შვილსაც შეასწავლის და „იოლად წავლენ“.

სურ. 18. ჭკერძო სკოლის მოწაფეები

ბავში სწავლობს მანამდე, სანამ საოჯახო შრომა არ შეუძლია. შემდეგ ისწავლრსათვის ველარ მოიცლის. იმათი აზრით თუ წერა-კითხვა ოდნავ მაინც შეისწავლა, მეტი არც საჭიროა.

ბავშვებს ჰქონდათ მიცემული სხვადასხვა შინაარსას გაკვეთილი, ყორანიდან გადმობეჭდილი, ისინი კითხულობდენ ყველა ერთსა და იმავე დროს. უფრო კი ლილინებდენ, მას.

წავლებელიც იქვე იჯდა — მორთხმული. მას გადაშლილი ყორანი მუხლებზე ედო და გაშტერებით ჩაჩერებოდა. ამავე დროს, ის ყურს ადევნებდა ბავშვების „სიმღერას“. ვისაც შეეშლებოდა, გაუსწორებდა. ხშირად მასწავლებელ-ახუნდებს სწავლების დროს გრძელი ლერწმის ჯოხი უჭირავს ხელში, როდესაც მოწაფეს შეეშლება, ახუნდი ჯოხსწაკრავს თავში და ამგვარად აგრძნობინებს, რომ მას რა-

სურ. 19. ჯამირ ალა დაამთავრა ტფილისის ეგნ. ნინოშვილის სახელობის შვიდწლელი.

ლაც შეეშალა. შემდეგ გაამეორებინებს და თუ კიდევ შეცდა, გაუსწორებს. ამგვარად, ახუნდის ჯოხი მუდმივ მოძრაობაშია.

მასწავლებელმა დაგვინახა თუ არა, ფეხზე წამოხტა. ახალგაზრდა ბიჭი იყო, სიმპატიური, ქართული ლაპარაკი

არ იცოდა. „ცოტაოდენი მესმისო“ – თქვა სპარსულად. მაგრამ, შგონი, ცოტაც არ ესმოდა. მას იამა სურათის გადაღება რომ დაევიწყეთ და მაშინვე გაშლილი ყორანი გულზე მიიხუტა.

ამჟამად ზემო მარტყოფში, როგორც ზემოდ ვთქვით, ერთ სკოლაა ახალი წესით და პროგრამით. მაგიდები, სკამები, ყველაფერი არის, მაგრამ ის ჯერ სათანადოდ ვერ იზიდავს, ხალხს. ერთმა მეზობელმა სეიფოლას უთხრა: „მაგ სკოლაში არაფინაც არ მოვა სასწავლებლადო.“ სეიფოლამ გაჯავრებით უპასუხა:

— „ქურთები მოვლენო“ და ამით გააჩუმა.

სწავლება წარმოებს ახალ წესზე, სპარსულად. ამან გამოიწვია ცოტაოდენი უკმაყოფილება. ბავშვებმა სპარსული სრულებით არ იციან. მასწავლებელი კი აიძულებდათ რომ სკოლაში მხოლოდ სპარსულად ელაპარაკათ.

— „თუ ერთს დაგვავიწყებთ, და მეორეს გვასწავლით ეს რაღა გამოვიდა“?.. უთხრეს მასწავლებელს. მაგრამ მას თავისი პასუხი ჰქონდა: მე ქართული არ ვიციო.

ამის შემდეგ, როგორც გამოირკვა, მთავრობა ქართულად სწავლების წინააღმდეგი არ იყო, ისევე, როგორც არ ეწინააღმდეგება სომხებს, ებრაელებს და ქურთებს. მაგრამ თვით ფერეიდნელ ქართველებში არაფინ არის ქართული წერა-კითხვის მცოდნე, რომ მასწავლებლობა შეეძლოს. ხოლო იმ ქართველებიდან, რომლებიც აქედან არიან გასული და უსაქმოდ დაეხეტებიან თეჰრანის ქუჩებზე, არაფინ ისურვა ფერეიდანში მასწავლებლად წასვლა.

ფერეიდნელ ქართველებში, ზოგიერთებს მაინც აქვთ სწავლის მნიშვნელობის სათანადო შეგნება და სურვილი. ერთმა მათგანმა გულისტკივილით გვითხრა:

— „წაიყონეთ ჩემი შვილი. თქვენი იყოს. ოღონდ ნუ იქნება ჩემსავით უბედური...“

თავი მეცხრე

ფერეიდნელი ქართველი ქალი. მიოჯახეობა. ზნე-ჩვეულება ხასიათი. ურომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუ მოღწეულობა.

ფერეიდნელი ქართველი ქალი დღემდე სრულიად კარ-ჩაკეტილია. ის დაბადებიდან არ გაშორებია თავის ოჯახს. ერთი მოვლენა ფერეიდნელ ქალთა ცხოვრებაში იყო ის, რომ ერთმა მათგანმა გაბედა მექქაში წასვლა მამაკაცებთან ერთად 1927 წელს. ისტაჰანში მხოლოდ ერთი ქალი ცხოვრობს, რომელიც გაყოლია ცოლად ფერეიდნელ თურქს — ბეჰაიისტების სექტის მიმდევარს. და, მაშასადამე, თვითონაც ქმრის სარწმუნოებას აღიარებს.

არაქართველს აქამდე ცოლად იშვიათად მიყვებოდნენ. მაგრამ ეს წესი ამ ბოლო დროს ხშირად ირღვევა. თუ მისი მეზობელი ქურთი, ან ბახტიარი კარგად ცხოვრობს, ქართველი ქალი მას აღარ წუნობს. მით უმეტეს, რომ ამ შემთხვევაში ქალს ოჯახის უფროსი არც კი შეეკითხება. ორცოლიანობა იშვიათი მოვლენაა. შესაძლებელია ეს სიღარიბის შედეგიც იყოს. მაგრამ ქართველ ქალს, როგორც ეტყობა, დიდ უბედურებად მიაჩნია მეორე ცოლობა. მისთვის ეს ერთგვარი დამცირება არის. ეს ერთნაირად წყინს, როგორც პირველს, ისე მეორე ცოლსაც.

მაგრამ თუ ქალი უშვილოა, მაშინ ქმარი ირთავს მეორე ცოლს, შვილის შეძენის მიზნით. უშვილო ცოლი ამის წინააღმდეგ ვერ მიდის, და ბედს ურიგდება, როგორც „ღამნაშავე“.

— მე „ფეხი“ მყავ — ამბობდა მარტყოფელი ქალი. პირველად ვერ გავიგეთ რა იყო ეს „ფეხი“. მაგრამ შემდეგ გამოირკვა, რომ ის უშვილო გამომდგარა და მის ქმარს მეორე შეურთავს. აი, ეს ყოფილა თურმე „ფეხი.“ გასულა ორი წელიწადი და ამ მეორესაც არ ყოლია შვილი, ქმარს მასზედაც აუცრუებია გული. უკვე მასაც ნაკლებ ყურადღებას აქცევს და, ადვილად შესაძლებელია, გააგდოს კიდევაც. ამ მდგომარეობამ თურმე სიბრალული გამოიწვია პირველ ცოლში. მან ლაპარაკში დაატანა;

— მე ის მეცოდება. ქმარს ვეუბნები — ჩემ „ფეხსაც“ მიხედოს.

ლაპარაკში სპირსული ცხოვრების გავლენა ქალს, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებ ეტყობა. ქალის ენა უფრო საღია, რბილი და სიამით მოსასმენი. ლაპარაკის დროს ზოგჯერ სრულიად გავიწყდებათ, რომ ვინმე სხვას, სხვაგან, ნახევრად გადაგვარებულ ადამიანს ელაპარაკები, და არა შიდა ქართლელს ან კახელ დედაკაცს.

ქალები მამაკაცზე უფრო გულკეთილი და მხიარული ჩანს. მათ ცნობისმრყვარეობას და გაკვირვებას ჩვენი დანახვისას საზღვარი არ ჰქონდა. მართალია, ის მამაკაცის გვერდით ყოფნას, ისლამის სარწმუნოების გავლენას ფანატისმის უძირო ზღვის მორევში ჩაუგდია, მასაც მრავალ-ცრუმორწმუნეობა შეუთხზავს და შეუთვისებია, მაგრამ მასში მაინც არის ძველი ქართული ხასიათის ჩანასახები: გულახდილობა, სისადავე, სახის მოხაზულობა და ელფერი დაცული. მასაც შერჩენია საკუთარი გულისტკივილი. ეტყობა წუხს თავის კარჩაკეტილ ცხოვრებაზე. ისინი თან

დაგვდევდენ ყველ ფეხის გადადგმაზე. მოგვჩერებოდენ თვალეში და იცინოდენ.

— მოიტანეთ თქვენი საგორველა (ავტომობილი) და წავგავორეთ აქედან, გვითხრა ერთმა სიცილით.

— მერე ექვთ აღარ წამოხვალ?

— არა. თავის დღეში აღარ დავბრუნდები.

— ერთ კაცს ხომ მიშოვნით იქ?

— კაცები აქაც ხომ არიან.

— იჰ, ესენი რა კაცები არიან... იხუმრა მან, გვერდით მყოფ მამაკაცების მოურიდებლად.

* * *

ქალი-ადამიანი, მუდამ მოქცეული ეზოს ვიწრო ფარგლებში, ოჯახურ შრომაშია ჩაბმული. მას მრავალ შიშსა და უბედურების რკალებში გაუვლია. განუცდია ყაჩაღთა ხშირი თავდასხმა და სისხლისღვრა. ცხადია, ძალაუნებურად იფიქრებს „წააგორონ“ ასეთი „მოჯადოებული“, ადგილიდან, განსაკუთრებით ისეთ ქვეყანაში, რომელთანაც მას აკავშირებს წარსულის მოგონება და ფიქრი უკეთეს მომავალ ცხოვრებაზე, რომელიც არ უნახავს დღემდე.

სოფელში შევედით თუ არა, პირველ შეხედვაზედვე, თვალში გვეცა ჩვენებური ეზოში მოფუსფუსე დედაკაცი. ხმამალლა მოლაპარაკე, ზოგჯერ მყვირალა უბრალო რამეზე.

— დედა მითხალი ლა მოგიტანო! გასძახის პატარა ბიჭუნა დედას და რალაც დიდ ჯოხს ეპოტინება. თითქო იცის, რომ სახლში ხელცარიელი არ უნდა შევიდეს.

— არაფერი მინდა, შვილო, ოღონდ შენ მოდი აქ! გამოსძახის სახლიდან დედა. და ამ თბილ სიტყვებში აშკარად ჩანს, რომ მას ქვეყანაზე შვილზე საყვარელი არავინ ყავს.

სურ. 17. ფერეიდნელი ქალები. ცენტრში ზის სარა ჭელოძე.

* * *

თვით ფერეიდნელი ქართველების სიტყვით, ოჯახში ქართველი ქალი შედარებით უფრო თავისუფალია, ვიდრე სპარსელი. მას მეტი ნდობა აქვს. მაგრამ ეს ნდობა დამყარებულია მათ სოციალურ მდგომარეობაზე. რამდენად ღარიბია ქალი, იმდენად იძულებულია გაექცეს ყორანის შემხუთავ კანონებს. ღარიბი გლეხის ქალი გვერდში უდგას თავის ქმარს და აკეთებს იმას, რაც საჭიროა ოჯახისთვის. ის გადის ყოველგვარ სამუშაოზე. ოჯახის გარეთაც — შკის, მარგლის, ლეწავს, აცხობს, ქსოვს და კერავს. ზის ქმრის გვერდით და სტუმარსაც პირახდილი ეჩვენება. ნამდვილი სპარსელის ოჯახში ამას ვერ ნახავთ.

სულ სხვაგვარია ოჯახური განწყობილება ქართველი ხანების ოჯახში. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახის გარდა, არც ერთმა ხანმა არ მიცა ნება თავის ცოლს მოსულიყო ჩვენთან სანახავად. არ მოგვცეს ნება გადაგველო მათი სურათები, ქალებს განსაკუთრებული ბინა აქვთ. ხანების სახლში ქალები აჩვენეს მხოლოდ ჩვენს თანამგზავრ ქალებს. ამ შემთხვევაში ხანების მიერ სრულიად დაცულია სპარსული წესები. ხანები ემორჩილებიან უფრო საზოგადოებრივ გავლენას. არ უნდათ თავი სხვაზე დაბლა დააყენონ. თავიანთი ხარისხი უნდათ აიყვანონ იმ დონეზე, როგორც სხვა სპარსელი ხანები და დიდებულები არიან; მათი ასეთი შეხედულება პსიქოლოგიურად ქალებზედაც გადასულა.

ერთმა ბახტიარის ხანის ქალმა თქვა:

— თუ კი სხვა ქალები არ აძლევენ ნებას დაანახონ მათი სახე ვინმეს, მე რათი ვარ სხვაზე ნაკლები; ჩემმა მსახურმა რომ სახეზე შემომხედოს, თავს გაუტეხავო.

ამიტომ, როდესაც ქალბატონს მსახური-კაცი რამეს

მიართმევს, კისერი გვერდზე უხდა მოიქციოს, გადაცნი ხელუკლმა და ისე გავიდეს, რომ სახეზე არ შეხედოს.

ასეთი ჩვეულება პირველად სეიფოლას ოჯახში დაი-
რღვა. მაგრამ თვით ამ დარღვევის პროცესში საოცარი
რამ გამოიჩინა. სეიფოლამ თითონ თქვა, რომ მას თა-
ვის ცოლთან ჯერ პური არ უჭამია. მისი ცოლი მასთან
ისე მორიდებულად იყო, როგორც უცხო სთან. საათობით
ვიჯექით ერთად და ისინი ერთი მეორეს არ გამოლაპა-
რაკებია. მხოლოდ სურათის გადაღების დროს, დაჯდენ
ისინი ერთად სხვების დასანახავად, და ისიც პირველად
თავის სიცოცხლეში. და ეს იმიტომ კი არა, რომ მათ ასე
არ უნდოდათ, არამედ იმიტომ, რომ ასეთი იყო ჩვეულება,
ასე იქცეოდნენ ყველა დიდი კაცები.

სეიფოლამ, თავისი რძლის სახე მხოლოდ მეორედ დაი-
ნახა მთელი წლის განმავლობაში. რძალმა შენიშნა თუ
არა, მაშინვე მიტრიალდა, რომ მამამთილს იგი მესამედ
არ დაენახა. ამავე დროს, იგივე ქალი ჩვენ, უცხო ადამია-
ნებს, სრულებით არ გვერიდებოდა. სეიფოლამ მისი გა-
თხოვილი ქალის ორსულობის ამბავი გაიგო ერთი წლის
შემდეგ, როდესაც ბავშმა აკვანში დაიჭყვივლა. იმიტომ,
რომ ვერ გაუბედეს ასეთი რამის გამხელა. ხოლო თვით
სეიფოლამ არ იკითხა, ან არ მოაგონდა ამისი კითხვა.

ქალების ჩაცმა-დახურვა, მორთულობა ბახტიაურულ-
ქურთულია. მოკლე „იუბკა“, დაკეცილი-ნაოჭებიანი. ზედა
ტანი — გრძელსახელოიანი ხალათები. ხალათის გარეთ,
უსახელო კოფთა, წინიდან მოქარგული. თავზე ახურავთ
ფიალასავით მრგვალი, ლამაზად მოქარგული ქუდი. ხოლო
ზევიდან შალის, ან აბრეშუმის მანდილი, რომლის ცალი
ყური შემოიხვეული აქვთ კისერზე.

საჯარო ადგილზე იხურავენ ჩაღრს უნილაბოდ. მაშინაც სახე ნახევრად ღია აქვთ. ისინი მხოლოდ ერიდებიან თავიანთ „დიდკაცებს“ და მობუცებს.

ხნიერი ქალები იკიდებენ ყელზე და გულზე სამკაულს: ძველ ფულებს, ღაჭლაყებს, ქარვებს, კაკულებს და ყოველივე ბრჭყვიალა ქვასა და ლითონს, რასაც კი შეუძლია მიიზიდოს კაცის თვალი. მათ ძალიან მოწონთ თავიანთი მორთულობა და ურჩევდენ ჩვენს თანამგზავრ ქალებსაც ჩაეცვათ ასეთი ტანისამოსი.

სამაგიეროდ, არ მოწონდათ ჩვენი სტუმარი ქალის შიშველი მკლავები და გაკვირვებული კითხულობდენ:

— როგორ?! ფარჩა არ ჰქონდა მეტი?!.

— ჰქონდა. მაგრამ, ეგ ეგრე უნდა...

— ეგრე?.. ეგრე ხომ გონჯია!..

— მათის აზრით, მთელი სხეული დაფარული უნდა იყოს ფარჩით. მაშინ „გონჯი“ აღარ იქნება.

ქართველი ქალი ჯერა ქალაქში ქირაზე არ გასულა. ის მიჯაჭვულია თავის კერაზე. უჭირს, მაგრამ მან არც კი იცის, რა გააკეთოს იქ, მისთვის უცხო „ადგილზე“ ე.ი. მათებურად რომ ვთქვათ — „დიდსოფელში“.

საოჯახო ხელსაქმარი თითქმის ყველანაირი იციან: ქსოვენ: ნოხებს, ფარდაებს, ზელიუსს, საზაფხულო ფეხსაცმელების მასალას, წინდებს, ხელთათმანებს. აკეთებენ საოჯახო წვრიმალნს. საქმეს, მაგრამ აკეთებენ ყველაფერს ცოტას, მასალის უქონლობის (სიღარიბის) გამო, უმთავრესად საოჯახო საჭიროებისათვის.

ძველი ქართული ჩვეულებიდან მათ არაფერი შერჩენიათ. ისლამი, საზოგადოდ, არაფერს ტოვებს ადამიანში, გარდა საკუთარი შხამისა. გამიგონია, და თვით ლადო აღნიაშვილსაც აქვს თავის აღწერაში მოხსენებული, თით-

ქოს პურზე ჯვარს დაუსვაშენ და აგრეთვე იციან კვერ-
ცხის წითლად შეღებვაც.

მაგრამ ეს ჩვეულება გავრცელებულია საერთოდ მუ-
სულმანობაშიაც. პურზე ჯვარის დასმა ისთაჰანშიც იციან
და ყოველ გაზაფხულობით, ნოვრუზობის დროს, ყოველ
მეწვრილმანეს სავსე თაბახი უდგას წითლად შეღებილი
კვერცხებით მთელი თვის განმავლობაში.

ცრუმორწმუნობა, განსაკუთრებით ქალთა შორის,
როგორც ყველა მდაბიო ხალხში, ძალიან არის გავრცე-
ლებული.

ყოველ ბავშს ჰკიდია გულზე ავგაროზები, სხვადასხვა
ლოცვები, რომლებიც ამოწერილია ყორანიდან, ამასთანა-
ვე ზოგი გავლენიანი მოლა თითონ იგონებს ამგვარ ლოც-
ვების აბდაუბდას და არცელებს ხალხში, რასაც სიამოვნ-
ებით ყიდულობს ყოველი მდაბიო ქალი და კაცი ვერ ნახ-
ავთ ისეთ კაცს, რომ პერანგის შიგნი ავგაროზი არ ეკიდოს.

ჩვენ ძალიან გაგვიკვირდა და კარგა ხანს გვრც კი
გავიგეთ, რომ წინ ხშირად პირგამურული ბავშვები გვხვდე-
ბოდნენ. ეს თურმე იმიტომ ჩაიდინეს, რომ ჩვენგან, რო-
გორც უცხო ადამიანისგან, ბავშვებს თვალი არ ცემოდათ.
ზოგიერთებმა ბავშვები სრულიად მოგვარიდეს: „უცხო
ქალებს სუნი აქვთ, ბავშვებს წაილებსო“.

ბავშვის აღზრდა იციან ძველი წესით. ჩააკრავენ აკვან-
ში, და თუ ჭირვეული ბავშვია, რაიც უმთავრესად შე-
დგია ავადმყოფობის, მას ჩააყლაპებენ თრიაქის (ოპი-
უმის) პაწია ნამცეცს. ბავშვი ითვრება და იძინებს მშვი-
დად. მაგრამ თუ ბავშვი მოიწამლა და გარდაიცვალა, ეს,
როგორც მთელ სპარსეთშია მიღებული, მიეწერება ოჯა-
ხის ჯუიღბლობასა და „ღვთის გარდაუვალ ნებას“.

უშვილო დედაკაცები ძვრებიან ქვის ლომების მუცელ-
ქვეშ. ეს უშნოდ გამოთლილი ქვის ლომები არის საფლა-

ვის ძეგლები. სასაფლაოზე რამდენიმე ასეთი ქვის ლომე-
ბია. ვითომც, მის ქვეშ გაძრომის შემდეგ, უშვილო ადა-
ნიანს შვილი გაუჩნდება. როგორც შეკითხვით გამოირკვა,
ისეთი თითქმის არავინ იყო, ამ უშნოდ გათლილი ქვების
ქვეშ რომ არ გამძვრალიყო. თუმცა, მიუხედავად ამისა, უშ-
ვილოები ბლომად იყვნენ და მათი რიცხვი არ შემცირებულა.
სხვათა შორის, ძალიან გვირჩევედნენ ჩვენც, როგორც უშვი-
ლოებს, ამ ქვის ლომების მუცლის ქვეშ გაძრომას და
პირობაც აღგვითქვეს თითონაც წაგყვებოდნენ სასაფლა-
ოზე, მაგრამ ჩვენ ეს გადასდევით სხვა დროისთვის, რო-
მელიც, ალბათ, არც დადგება. თითონ კი ხშირად გვე-
კითხებოდნენ „გაძვერით თუ არაო“. ყოველ შემთხვევაში,
მე, რომ ის ლომები (უფრო კი ლოდები) ვნახე, ვინც მათ
ვიწრო მუცელ ქვეშ გაძრომას მოახერხებს, შესაძლებელია,
მას შვილიც შეეძინოს.

* * *

მუსულმანურ კანონს (შარიათს, ყორანს) ერთი საოცარ-
ი თვისება აქვს. იგი ქალის ღირსებას ამდაბლებს ცხო-
ველის დონემდე: „ქალი შენი ყანაა, გაანოყიერე იგიო“.
მაგრამ, ამავე დროს, სასტიკად აკრძალულია ქალის ხე-
ლით შეხება, განსაკუთრებით, თუ იგი პირდაპირ ქმარი
არ არის. ამ მდგომარეობით ხშირად სარგებლობენ ქა-
ლები, და იქ, სადაც მამაკაცს ნაკლები უფლება აქვს, ან
სრულებით ხმის ამოღება არ შეუძლია, ისინი მეტად თავ-
გამოდებული არიან და ზოგჯერ შარიანიც.

ამ ათიოდე წლის წინათ, რამდენიმე ახუნდს, სასუ-
ლიერო პირს, ჩამოეველო ქართული სოფლები. ისინი თურ-
მე ურჩევედნენ ხალხს, როგორც ისლამის რჯულის მიმდე-
ვართ, უსათუოდ შეესწავლათ სპარსული ენა, როგორც

აუცილებელი საშუალება ყორანის გასაგებად და ლოცვების წარმოსათქმელად, მათი სათანადო შეგნებით.

ახუნდების რჩევა არ მოწონებოდათ მამაკაცებს, მაგრამ წინააღმდეგობის გაწევა ვერ გაებედნათ. და, აი, აქ შეიქნა საჭირო დედაკაცის უფლება. დედაკაცებს გამოედლოთ თავი. გამოეტანათ ჯოხები, ქვები. გამოდგომოდნენ ყიჟინით, მუქარით და ახუნდები სოფლიდან გაედევნათ:

— თქვენ წაგვართვით სამშობლო, რჯული, ყველაფერი, გარდა ენისა. ახლა ერთი ენა ლა დაგვრჩენია, ამის წართმევასაც გვიპირობდო?!

შეშინებული ახუნდები მაშინვე გაქცეულან და სხვადროს აღარც გამოჩენილან.

მეორე ასეთი შემთხვევა მოხდა უკანასკნელად, 1928 წელს. მთავრობამ ჯარში გაწვევის სავალდებულო წესი შემოიღო. ამ ნიადაგზე გაჯავრებულმა ქალებმა, მთავრობის მოხელეები-ოფიცრები, რომლებსაც ძალით მიყავდათ ხალხი, შეითრიეს ეზოში და ჯოხებით ცემეს. ამ მოქმედებამ კინალამ მთელი სოფლების საერთო აჯანყება გამოიწვია. ამის გამო, სეიფოლა თეჭერანში გაიწვიეს, ხოლო ქალებისათვის პასუხი არ მოუთხოვიათ.

* * *

საზოგადოდ, ქალები თამამები არიან და პირად თავმოყვარეობას აფასებენ. ისინი ხშირად გვეკითხებოდნენ: „ჩვენზე გონჯს ხომ არ იტყვი საქართველოში“. ჩვენ ვარწმუნებდით, რომ გონჯს არ ვიტყოდით, მაგრამ მათ მაინც რაღაც ეჭვი ეპარებოდათ.

ისინი ლაპარაკობდნენ, რომ „დიდ საქართველოდან“ დიდი ქალი ჩამოსულაო. ამასთანავე ამბობდნენ: „პატარა საქართველოშიც“ არის ასეთი დიდი ტანის ქალიო. მათ, მართლაც, გამოეძებნათ საგანგებოდ „დიდი ტყვის“ ქალი

მრიყვანეს და მოითხოვეს, რომ დატოლებოდენ ერთიმეორეს, თუ რომელი უფრო მაღალი იქნებოდა. როდესაც დაინახეს მაღალქუსლიანი ფეხსაცმელი, მოითხოვეს მისი გახდა. ამან ჩამოაგდო უხერხულობა. შეჯიბრი თითქმის დაიშალა, მაგრამ ისინი მაინც არ მოგვეშვენ. საჭირო შეიქნა დათმობა.

— დიდ საქართველოდან არის. კაი ცხოვრებაში ნამყოფია. იმიტომ გაზრდილა ეგრე დიდით.

ამის შემდეგ, ადვილი შეიქნა მათი შეკრება და სურათის გადაღება. მაგრამ, რადგან შარიათის ძალით ქალის სურათის გადაღება აკრძალულია, და ამასთანავე მამაკაცებისაც ეშინოდათ, მათ მარტო არ ისურვეს და მოითხოვეს: „ჩვენი ძველი შუაში ჩავიჯინოთ“. ამ შემთხვევამ უინცინდენტოდ ჩაიარა, თუმცა მოხუც მამაკაცებს ეს არ მოწონდათ. შეძლებულმა პირებმა და ხანებმა თავიანთ ოჯახის წევრებს სრულებით არ მიცეს ნება ქუჩაში გამოსვლისა და საერთო სურათის გადაღების. ამიტომ ქალების ჯგუფი ძალიან მცირერიცხოვანი გამოგვივიდა. საზოგადოდ, ასეთმა დაახლოებამ ქალებზე კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა. ისინი თანდათან გათამამდენ და ბევრ რამეს გულახდილად გვეკითხებოდენ. სხვათა შორის, ასეთი შეკითხვა მოგვცეს:

— როგორც ჩვენი მოლები ამბობენ, მართლა „ნეჯესები“ (უწმინდურები) ხართ?

— ცუდი ადაძიანი ყველა „ნეჯესია“, კარგი—არა. ჩვენი მოლებიც (მღვდლები) ეგრე ამბობენ—მაჰმადიანები ნეჯესები არიანო, მაგრამ, აჰა, ხედავთ ჩვენ თქვენს პურს ვჭამთ და არ გვეზიზღება.

ასეთი პასუხი ყველაზე უფრო ქალებს გაუკვირდათ. მამაკაცებმა კი თავები გააქნიეს დასტურის ნიშნად. — „მათი მოლებიც ეგრე იტყვიანო“.

თავი მეათე

ჯარისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავშირი.
იძულებით განთავისუფლება.

ყაჯართა დინასტიის დროს, რეზა-შაჰის გამეფებამდე, ყოველი სოფელი აძლევდა მთავრობას, ბეგარის სახით, სამ-ოთხ ჯარისკაცს. ხოლო მათ საოჯახო ხარჯებს სოფელი კისრულობდა. გაწვევა უვადო იყო. და ასეთი წესი დარჩა თვით რეზა-შაჰის დროსაც, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველასათვის სავალდებულო გახდა შემდეგში. ძველი გამოცდილი ჯარისკაცები საჭირო შეიქნა ახლების გასაწვრთნელად. ამის გამო, ზოგიერთი ჯარისკაცი რვა-ცხრა წლის ნამსახური იყვნენ, მაგრამ განთავისუფლებას მაინც ვერ ეღირსენ.

ამავე დროს, მათი დროის ჯარისკაცი — სპარსელები, მათნაირ ბედში მყოფი, რალაცნაირად ახერხებდნენ განთავისუფლებას. ეს კიდევ უფრო აბრაზებდა მათ და სასოწარკვეთილებაში აგდებდა. ამბობდნენ ქრთამია საჭიროო. ამდენსა და ამდენს თუ გალავიხდით, ჩვენც გაგვანთავისუფლებენო. მაგრამ საამისო საღსარი არც ერთს არ ჰქონდა. ხშირად ფიქრობდნენ გაქცევას, გადამალვას, მაგრამ ამით ხომ სამუდამოდ დაკარგავდნენ თავიანთი ოჯახების ნახვის უფლებას. თუ ისევ მთავრობის ხელში ჩავარდებოდნენ, გა-

როზგვა არ აცდებოდათ. ამავე დროს, სამსახურიც კიდევ უფრო გაუგრძელდებოდათ. ამგვარი ყოფით გამწარებულმა, ერთმა მათგანმა საოცარ ხერხს მიმართა; აღარ გაიპარსა წვერ-ულვაში, არც თმა. ადამიანი რალაც ბერს, თუ მხეცს დაემზგავსა. მასზე მთავრობის არავითარმა მუქარამ, არც სასჯელმა არ გაჭრა. მშენიერი სახის კაცია, კარგი ტანის. შაგვრემან სახეზე შავი გიშერივით თმა და წვერი ჩამოეფინა.

— თუ ძალად გამკრეჭავთ, თავს მოვიკლავ, ან ერთ ვინმეს მოვკლავ და ყაჩაღად გადავარდებიო.

თითონ, მართლაც, „თავზე ხელაღებული“ ბიჭია. მისმა მძქარამ უფროსები დააფიქრა. შესაძლებელი იყო, უბედურება დაეტრიალებია. მაგრამ ეს უბედურება ვის დაატყდებოდა თავზე, არავინ იცოდა. ჯარში მისი ამ სახით დატოვება, შეუძლებელი იყო. ბოლოს მეტი გზა აღარ იყო, გაანთავისუფლეს. გაუშვეს თუ არა, მან მაშინვე გაიპარსა თმა და წვერი. გაუგეს და ისევ დაჭერა მოუნდომეს, მაგრამ განთავისუფლების ქალაქი ჯიბეში ედო და ამასთანავე გაქცევით თავს უშველა.

ჯარისკაცები ერთი მეორეს არ შორდებოდნენ. ერთი მეორის გატანა და ქომაგი იციან. ერთმა მათგანმა, ცუდად მოპყრობისთვის, თავის უფროს ოფიცერს ხელი ჰკრა და აუზში ყირაზე ჩააგდო. ამის გამო გაასამართლეს და სასჯელად ასი როზგის დარტყმა გადაუწყვიტეს. დროც დანიშნეს. სასჯელი სისრულეში უნდა მოეყვანათ. ჯარის უფროსები და თვით ჯარიც მოიყვანეს საყურებლად. უკანასკნელ წუთში ჯარიდან გამოვიდა მისი ამხანაგი მარტყოფელი ჯარისკაცი მოსაპებ დავითაშვილი და განაცხადა...

— სასჯელი გაყავით შუაზე. ასიდან ორმოცდაათი მედამქარით.

— კაცო შენ რაღა დაგიშავებია? — ეკითხება უფროსი. მე არაფერიც არ დამიშავებია. მაგას რომ ასი „შალა-ლი“ დაკრათ, ვერ აიტანს. შეიძლება მოკვდეს კიდევაც. მაშინ მე თავი ცოცხალი რაღათ მინდა?!

— ყოჩალი ყოფილხარ, ეთქვა უფროსს, გაკვირვებით. გაროზგვა სხვა დროსათვის გადადგეს. შემდეგ სრულიად აპატიეს და სოფელში გაარიდეს, რომ პირველ ხანებში, სანამ საქმე მიუყრდებოდა, არ გამოჩენილიყო.

* * *

1929 წელს, ბახტიარებისა და ლურების აჯანყების დროს, მთავრობის ჯარში ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას. პირველ დღეებში სტიქიურად ატეხილმა ათიათასი კაცის ურდომ გაიმარჯვა და ერთ ციხეს ალყა შემოარტყა, რომელშიაც, სხვათა შორის, ქართველებიც იყვნენ. ოცდაშვიდი დღე იყვნენ მოწყვეტილი გარემოს. არც საჭმელი საკმაოდ, არც წყალი. მთავრობა პურს ჰაეროპლანით აწვდიდა, მაგრამ ჩამოგდებული პური ხშირად ციხის გაღავანის გარეთ ეცემოდა. ციხის დამცველები შედრკენ, მოინდომეს მტერს დანებებოდნენ, მაგრამ ქართველებს უარი განეცხადებიათ: სირცხვილია, რაღასო მეომრები ვართო. ბახტიარებს გაეგოთ ქართველების იქ ყოფნა და წინადადება მიეცათ:

— დაგვენებდით. თქვენ არას გავნებთ, მეზობლები ვართ. ერთი მეორის სისხლს ნუ დაღვრით. სეიფოლა თავის ჯარით ჩვენთან არისო“.

ამ აჯანყებაში ქართველებს მონაწილეობა არ მიუღიათ.

ბოლოს, აჯანყებულები მთავრობაშ დაამარცხა. ქართველებმა დიდი მადლობა და ჯილდო დაიმსახურეს. მათ აგრეთვე ეკუთვნოდათ ოფიცრის ჩინი, მაგრამ ერთის

გარდა, არც ერთმა არ იცოდა წერა-კითხვა. ამანაც ძალიან სუსტად იცოდა. ამიტომ ისინი დარჩენ ისევ უბრალო ჯარისკაცის ხარისხში. ამას ისინი არ ჩივოდნენ. „ოღონდ გაგვათავისუფლონ, და არაფერი გვინდა მაგათი. ჩინები რომ მივიღოთ, მაშინ სულ აღარ გაგვიშვებენო.

*
* *

ამ უკანასკნელ ხანებში, ტანისამოსისა და ქუდის რეფორმამ დიდი აურზაური გამოიწვია რეაქციონერ მოღვაწეებში და მათ მიმდევარ ვაჭრებში. ქართველი ჯარისკაცები, უფროსების დავალებით, გამოდიოდნენ ქუჩებში, და თუ რომელიმე ცრუ მოლას, ან ფართხუნა ტანისამოსიან ვაჭარს მოახელებდნენ, ტანისამოსს შემოახევედნენ, ჩალმებს ართმევდნენ და ხშირად მუშტიკრივშიც უხდებოდათ ჩარევა.

მათ ასე თუ ისე შეგნებული ჰქონდათ რეფორმის მნიშვნელობა. უმთავრესი ის არის, რომ არც ერთი მათგანი აღარ ლოცულობდა. ამ მხრივ ჯარისკაცებმა გაუსწრეს უკვე თავიანთ სოფლებს და მომავალში სოფლებში მათი დაბრუნება ასე თუ ისე შეიტანს ახალი სინათლის შუქს, ხელს შეუწყობს მოსახლეობის გამოფხიზლებას.

თავი მეტერთმეტე

ადათევი. ქორწილი. დახასიათებანი. ნეფის დამალვა.
მზითევი

ქორწილის ადათი ფერეიდნელ ქართველებში თავისებურია. აქ შეიძლება იყოს ბახტიარულ-ქურთული ჩვეულების გავლენა. შესაძლებელია, იგი იყოს აგრეთვე ადგილობრივი ქართული კარჩაკეტილობის ნაყოფი. ყოველშემთხვევაში, მას არავითარი საერთო არა აქვს ჩვენებურ ნამდვილ საქორწილო ჩვეულებასთან.

პირველად, როგორც ჩვენში, იქაც შეუღლების საქმე მაჭანკლის საშუალებით იწყება. ქართველებში ქალი და კაცი იმდენად დახლოვებული არიან ერთმანეთთან, რომ ადვილად შეუძლიათ ერთი მეორეს გაეცნონ, ნახონ, დაელაპარაკონ. სიტყვიერად ცოლქმრობის პირობა შეკრან, მაგრამ უმაჭანკლოდ საქმე მაინც ვერ გათავდება.

ფერეიდანში და, საზოგადოდ, ქალის საერთო რიცხვი სპარსეთში, მამაკაცთან შედარებით, ნაკლებია. ამიტომ ქალი მამაკაცზე უფრო თავმომწონეა, როდესაც საკითხი მისი ქალის, გათხოვებას შეეხება, ის დიდ თავპატიუხს ეწევა და, მიუხედავად იმისა, რომ ქალი საერთოდ „ადათევი“ მანც კი მამა მისთვის ყოველივე ხელსაყრელ პირობას ვაჟისაგან მოითხოვს.

ასეთ სოფლებში ბევრი ქალის ყოლა მამის უდავო სიმდიდრეს წარმოადგენს. მით უმეტეს, თუ ქალს სილამაზე აქვს და ხელსაქმეც იცის. ყოველი სპარსელის ოჯახი ერთგვარ შინამრეწველობის ბუდეს წარმოადგენს. ამიტომ ოჯახში შემსვლელმა ქალმა უსათუოდ რაიმე ხელსაქმე უნდა იცოდეს.

საქმის გათავების შემდეგ, როდესაც შუამავალი მოლაპარაკებას მოათავებს, ვაჟი გზავნის საცოლეს ოჯახში საჩუქრებსა და ტკბილეულს-შაქარს, ხმელხილეულს და სხვ. პირველ შეხვედრის დროს, ქალს მორთავენ ვაჟის მიერ მოტანილი ნივთებით, მხოლოდ ვაჟს არც კი აჩვენებენ. მზადდება ვახშამი. იწყება ჩაის სმა და ტკბილეულით შექცევა.

შესატანი ფული განსაზღვრული რაოდენობისაა. ისინი ანგარიშით ერთი მეორეს ეთანაბრებიან. მაგალითად, თუ უნდა შეიტანოს ხუთი თუმანი, დანარჩენი შესატანიც ამავე რიცხვით განისაზღვრება. ხუთი ლიტრა ბრინჯი, ხუთი ფუთი ხორბალი, ხუთი გირვანქა შაქარი, ხუთი ცხვარი. ვისაც შეუძლია მეტს გაიღებს, მაგრამ რიცხვი კი თანაბარი უნდა იქნეს. შვიდს—შვიდი მიჰყვება, რვას—რვა და ასე ბოლომდე.

ქორწილის დღეებში სუფრა დაფარულია ტკბილეულით. ყოველ მომსვლელს მოაქვს საჩუქარი — პირის სანახავი. დაბოლოს, ძმობილი წაიყვანს ქალს ვაჟის სახლში. ქალი აქაც პირის სანახავს მიიღებს. მოდის მოლა. შეეკითხება ორივე მხარეს: „სურთ თუ არა შეუღლება“. შემდეგ შეასრულებს შეუღლების წესს. იწყება ნამდვილი ქორწილი. ქეიფი გრძელდება ორი-სამი დღე და ზოგჯერ მეტიც, შეძლების კვალობაზე. უკრავს მუსიკა — თარი, ჭიანჭური, ნალარა და დაირა. იწვევენ საგანგებო მაცეკვავეებს. საზოგადოდ, სპარსელი ქალი და კაცი ერთად არასოდეს არ

ცეკვავენ. ქალებს თავიანთი განცალკევებული ბინა და საქეიფო აქვთ. კაცებთან ცეკვავენ ქალურად გადაცმული ვაჟები. ასევე იქცევიან შეძლებული ნაწილი ქართველებისა. ლარიბები კი, ქალი, და კაცი ერთად არიან, მაგრამ ერთად არც ისინი ცეკვავენ. იციან აგრეთვე ცხენების ჯირითი, ჭიდაობა და სხვა გასართობიც.

არის მეორე ხასიათის შეუღლება, რომელიც უფრო პირველყოფილ ხასიათს ატარებს. ეს შეუღლებაც, რასაკვირველია, შუამავლით იწყება და თავდება. ქორწილის პირველ დღეს დედოფალს დაბურვენ ისე, რომ სახე ვერავინ დაინახოს. ეჯიბი წაიყვანს ქალს ვაჟის ბინაზე. ქალი სანამ შინ შევიდოდეს, შედგება კარებთან და მოითხოვს—საქმრო მაჩვენეთო. მაგრამ არავინ იცის, სად არის საქმრო. საქმრომ წინდაწინ იცის, რომ მას საცოლე გამოიწვევს. ამიტომ ის გადაიმალება, რადგან საჯაროდ საცოლესთან პირისპირ შეხვედრა რცხვენია. დაიწყება ნეფის ძებნა. მაგრამ მას ადვილად ვერ იპოვნიან. გადის დრო. რამდენი ხანიც უნდა გავიდეს, თუ ნეფე არ აჩვენეს, დედოფალი შინ არ შევა.

ქორწილები შემოდგომაზე იციან. ამ დროს ფერეიდანში ძალიან ცივა. ზოგჯერ თოვლიც არის. დედოფალი იყინება. მაგრამ ქმრის დარდი ავიწყებინებს სიმწარეს. თვით ნეფე თუ სხვებმა ვერ იპოვეს, თავისით არ გამოჩნდება. რცხვენია—„პირზე არ მოსდის“. მაგრამ რომ მოვიდეს, მაინც უხერხულია ადათის დარღვევა. დაძრახავენ, უზრდელობად ჩაუთვლიან. შეიძლება ეს არც დედოფალს მოეწონოს.

მაგრამ ნეფე არც ისეთი მორცხვი ვინმეა, რომ დედოფალს სამუდამოდ თავი დაანებოს. ის წინდაწინ ეტყვის ეჯიბს:—„თუ ვინცობაა ვერ მიპოვნონ, იცოდე ამა და ამ ადგილზე ვიქნებიო“. ამგვარად ეჯიბმა იცის, მაგრამ გაჩუმებულია განგებ, რომ გამოწვეული ეფექტი არ შეანე-

ლოს. ბოლოს, თუ მართლა ვერ იპოვეს, იმ შემთხვევაში ეჯიბი ტოვებს დედოფალს და მიდის საძებრად. მას სხვებიც მიყვებიან და ნეფეს ყიჟინით, ღრიანცელით მოიყვანენ, უფრო კი მოათრევენ, როდესაც ნეფეს მოიყვანენ, დააყენებენ დედოფლის გვერდით. პირველად დედამთილი ტკბილედ უღებს მთავარს, დალოცავს და პირისანახავს გადაცემს.

დედოფალი, ადათის მიხედვით, მოითხოვს საჩუქარს მთელი ოჯახისაგან: ცხვარს, ძროხას, ცხენს, ქსოვილსა და ნაღდ ფულს, ჭირნახულს და ყველაფერს, რაც სოფლის ოჯახში მოიპოება.

თუ მდიდარი და უხვი ოჯახია, დედოფალს არ შეარცხვენს. მის მოთხოვნას დააკმაყოფილებს. მაგრამ თუ ღარიბი, ან ძუნწი ოჯახია, ცოტა რამეს მიუგდებენ, ბოდიშს მოითხოვენ და, თუ ვინცობაა დედოფალი გაჭირვებულდა მიღებაზე, შეუტევენ კიდევაც.

ხოლო, რასაც დედოფალი მიიღებს, ყველაფერი მისი უნდაო საკუთრებაა. ამასთანავე მას ჩუმი წამქეზებელიც ყავს, რომ ოჯახს რაც შეიძლება მეტი გამოგლიჯოს, თორემ შემდეგ გვიან იქნება.—არ აჩქარდე, არ დაუთმო, მეტი გზა არა აქვთ, მოგცემენო“.

ბოლოს, ასე თუ ისე ვაჭრობა გათავდება. ნეფე დედოფალი სახლში შევლენ. გაჩაღდება ქორწილი. აქ უკვე ქალბატონი და კაცი ერთმეორეს აღარ ერიდებიან. ქეიფი გრძელდება. მაგრამ დედოფალი ისევ პირდაპირი-ღიანი ზის. სახეს მხოლოდ იმას აჩვენებს, ვინც პირისანახავს მთავარს. მაგრამ თუ ვინცობაა ოჯახის რომელიმე წევრმა საჩუქარი არ გაიღო, წელიწადიც რომ გავიდეს, ის დედოფლის სახის ნახვას ვერ ეღიარებს.

ასეთ ცერემონიის შემდეგ, დედოფალი აგროვებს თავის ქონებას, რაც უკვე მის საკუთრებას შეადგენს.

ეს ჩვეულება, როგორც უტყობა, გარდამავალი დროის ნაშთია, რომელსაც ამ უამად ნიადაგი გამოცლილი აქვს. ქალ-ვაჟის შეუღლება ამჟამად გამარტივებულია. ერთმა მამაკაცმა მოურიდებლად თქვა:

— ჩემი ცოლი ფეხშიშველი იყო. ჩემი ჩუსტები ჩავაცვი და წამოვიყვანეო.

ქალვაჟნი ზოგჯერ პირობას აძლევენ ერთიმეორეს, მშობლების დაუკითხავად.

ქალის გათხოვება იწყება უმთავრესად თორმეტ-ხუთ-შეტი წლიდან.

თ ა ე ი მ ე თ ო რ მ ე ტ ე

ტირილი და გლოვა. გასვენება. ლოცვის წესები (პანაფვილი)

მუსულმანური წესით, მიცვალებულს სახლში დიდხანს არ გააჩერებენ. პირველ დღესვე გარეცხენ, შეახვევენ თეთრ ნარმაში, რომელსაც ქაფანს უწოდებენ. მიცვალებულისათვის კუბოს არ აკეთებენ. ყველასათვის ერთი წასაღები კუბოა. ქაფანში ჩადებულ მიცვალებულს ჩადებენ და წაასვენებენ სამარემდე. კუბოს წინ მიუძღვის ლოცვამოთქმით სასულიერო პირი. არ არის წესად ბალდახინი და არც გვირგვინებით მორთვა იციან. ქალები მიცვალებულს არ გააცვილებენ. თუ მაინცდამაინც ვინმემ მოისურვა გაყოლა, შორი ახლო უნდა გაყვეს, რომ მამაკაცებში არ გაერიოს. საზოგადოდ, მიცვალებულს ქუჩაში არ მისტირიან.

გასვენების შემდეგ, მოიწვევენ ყორანის დაქირავებულ წამკითხველებს, ყორანის კითხვა გრძელდება სამი დღე. თუ პატრონი მდიდარია, ის აკითხებს რამდენი ხანიც სურს. ამ ხნის განმავლობაში, ჭირისუფლების სანუგეშოდ და სამძიმრის სათქმელად, მოდიან ნაცნობ-ნათესავები. ამიტომ მთელი დღე გაშლილია სუფრა—ჩაით, ტკბილეულით და ხმელი ხილით.

სამარეს ჯერ პირდაპირ ამოჭრიან. შემდეგ გვერდზე გამოუჭრიან მიწას და სავანეში გახვეულ მიცვალებულს შიგ შედებენ ასე, რომ, სამარის ამოვსების დროს, მიცვალებულს მიწა არ დაეყრება. ქარ თველების სასაფლაოები (აგრეთვე მუსულმანებისაც) ყველგან შეულობავი, შეუკავებელია. ამიტომ, ნადირი ადვილად ეტანება. რომ მიცვალებული გიენამ (აფთარმა) არ მოთხაროს ახლად მიყრილს მიწაზე წივის ცეცხლს დაანთებენ. წივის სუნით გაჟღენთილ მიწას, როგორც ამბობენ, ნადირი აღარ ეკარება. ასეთი წესი იციან, უმთავრესად სადაც სასაფლაო მთების სიახლოვეს და სოფლიდან დაშორებით არის. სასაფლაო მეტისმეტად მოუვლელია, გაველურებული. მთელი სპარსეთის ყანები წყლით ირწყვება, მაგრამ სასაფლაოსათვის სპარსელი ერთ წვეთსაც არ იმეტებს. სასაფლაო ეკალ-ბალახითაა მოცული და ცხოველთა ფეხით სათელად გადაქცეული. უხეიროდ დაყრილი ქვები, აგურები, ლოდები და მის გარშემო ველური ბალახი. ასეთ სანახაობას წარმოადგენს სასაფლაოები. სასაფლაოზე არის ლომებისა და სპილოების მზგავსი ქვის უშნოდ გათლრილი ძეგლები — რომელნიც გამოხატავენ მიცვალებულთა დიდ გვარი-შვილობას და, ალბათ, მათ გმირობასაც. ამ ლომებისა და სპილოების გვერდზე გამოკვეთილი აქვთ ხმლები, სპარსული წარწერებით.

თ ა ვ ი მ ე წ ა მ ე ტ ე

საერთო ყოფა-ცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადოლ-
ლას მაჟალი. ავადყოფნობა და უმჯიმობა. ჭურღის დაჭედვა.
მოზაირობა.

ამ უკანასკნელ დროს, ახალი კანონების შემოღების
გამო, თანდათან ირღვევა ქართველების კარჩაკეტილობაც.
განსაკუთრებით დიდი არევ-დარევა შეიტანა მათ ყოფა-
ცხოვრებაში ახალგაზრდობის ჯარში სავალდებულო გაწ-
ვევამ და, ამასთან დაკავშირებით, გვარების შემოღებამ.

მიუხედავად საერთო უკმაყოფილებისა, ჯარში გაწვევა
მაინც გატარდა. ამან ბევრი ახალგაზრდა გამოიყვანა სო-
ფლიდან და ქალაქის ცხოვრებას გააცნო. ახალგაზრდო-
ბისთვის ეს მიზანშეწონილი გამოდგა: უმეტესობა კმაყო-
ფილი იყო თავისი ბედის. უკეთ ცხოვრობდენ, უკეთ ჩაა-
ცვეს და დაახურეს. ამან გააღვიძა მათში ადამიანობის
შეგნების სურვილი, და ზოგმა სოფელში დაბრუნება არც
კი მოინდომა. ზოგმა თავისთავად მოინდომა ჯარში წას-
ვლა. წავიდა კიდევც, რომ სოფლისთვის თავი დაეღწია.
დღემდე თუ თითოროლა კაცი გამოდრიოდა სოფლიდან
და ისიც ძალდატანებით, ახლა ასობით მიყავთ და მიდიან
თითონაც.

ამას მოყვა გვარების შემოღება. გვარს სპარსელი კაცი, საზოგადოთ, იშვიათად ატარებდა. ის მხოლოდ თავისი და მამის სახელით თავდებოდა და მეტი საჭიროც არ იყო. კაცს სახელმწიფოსთან თითქმის კავშირი არცკი ჰქონდა. განსაკუთრებით გლახს, რომელიც ბატონის ყმა იყო. ბატონის სასარგებლოდ მას ზღვივინებდენ მიწის ღალას, და ამისთვის სახელიც კმაოდა. მაგრამ დღეს გავეროპიელების გზაზე შემდგარ სპარსელს ძველი სპარსული კაბა აღარ გამოადგა და კოსტუმი ჩაიცვა. ამას კიდევ ახალი გვარიც მიუმატა.

ქართველებში გვარის შემოღებამ არევ-დარევის ხასიათი მიიღო. ზემომარტყოფში ბევრი ჩაეწერა იოსელიანის გვარზე. აქ თავისი ძველი გვარი დაფიწყებული ჰქონდათ. მატყული ხან ონიკაშვილმა თავისი გვარი უარყო და ასლანის გვარზე ჩაეწერა. ბოინელი პაპიაშვილები ჩაეწერენ თავაქოლის გვარზე. ამაზე ერთმა ჯარის კაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა მამას მისწერა — მე შენი შვილი აღარა ვარ, შენ თავაქოლი ხარ, მე პაპიაშვილი. შენთან რაღასთვის მოვიდევო. ამასთანვე ზოგიერთმა ქურთებმა განაცხადეს თურმე ქართულ გვარზე ჩავეწერებით და თუ როდისმე გაგვიჭირდა, იქნებ საქართველომ გვიპატრონოსო“. მხოლოდ ქართველების მცირე ნაწილმა მოიგონა თავისი ძველი გვარი და ხელახლა ჩააწერინა. დიდი უმრავლესობა კი სპარსული გვარებით ჩაიწერა.

* * *

თვით უსასტიკეს სარწმუნოების დარგშიც კი ქართველებს არევ-დარევა შეეპარათ. ქართველებში თანდათან ფეხს იკიდებს ბაბის და ბაჰაულლას სექტანტური მოძღვრება, რომელიც საკმაოდ განირჩევა მუსულმანურ მოძღვრებისგან. რამდენიმე კაცმა აშკარად მიიხრა — „ეს ახალია“

ლოცვა არუნდაო“. როგორც ჩანს ბაბის მიმდევრები სხვე-
იც არიან, იმაგრამ ახალი რწმენა ჯერ აშკარად ვერ
გამოუთქვამთ. თვით ბაბიზმ-ბეჰაიზმი საშინელი არევ-და-
რევია სარწმუნოებისა და ლიბერალური მიდრეკილების.

სხვათა შორის, ქართველებში აღსანიშნავია ნადირობის
წესი. ეს წესი დარჩენილია მათში იმავე სახით, როგორც
იყო ჩვენში გასულ საუკუნეში და ზოგჯერ ახლაც შენახულა.

ნადირს, მთის ცხვარსა და ჯეირანს, ზვერავენ მთებ-
ში ჭოგრიტით. შემდეგ განთიადისას რამოდენიმე კაცი
შემოადგებიან გარშემო და გასავალ ადგილებში ჩაესაფრე-
ბიან. პირდაპირ ნადირის ასაგდებად გაუშვებენ რამდენიმე
ბღვეარს. ისინი დააფრთხობენ მათ და ამგვარად დაფეთე-
ბული ნადირი წააწყდება ჩასაფრებულ მონადირეს.
ატყდება თოფების სროლა. შემდეგ მოაგროვებენ დახოცი-
ლებს, და შეუდგებიან იმის გამორკვევას, თუ ვისი მოკლულია.
როდესაც გამოირკვევა, ხორცს ვაიყოფს ყველა მონაწილე,
ხოლო ტყავი, თავი და ჯიგარი ეძლევა მომკვლელს. ნადი-
რობენ მხოლოდ ზამთრობით. მაგრამ მაინც იშვიათად,
რადგან ხშირად, დიდი თოვლის გამო, მთებში მოძრაობა
შეუძლებელია.

*
* *

უმთავრეს საჭიროებას წერა-კითხვის გარდა, მათთვის
შეადგენს საექიმო დახმარება. ხუთმეტ სოფელში ერთი
ექიმი არა ყავთ. რაიონში ექიმი დადის ისტაჰანიდან
თვეში ერთხელ, რომელიც თითო სოფელში ერთი ან ორი-
სამი დღე ჩერდება.

თუ მივივლებთ მხედველობაში რაიონის სიდიდეს და
ავადმყოფობის სიხშირეს, ერთი კაცი, და ისიც ერთი
რომელიმე სპეციალობის მკოდნე, ოდნავაც ვერ დაკმაყო-
ფილებს მოთხოვნილებას.

სურ. 18. ბაბის მოძღვრების მიმდევარნი ქართველები

სხვა ავადმყოფობასთან ერთად, მეტად არის გავრცელებული თვალის ტკივილი (ტრახობა) და სიქაჩლე. იშვიათია ოჯახი, რომ თვალეებ გაფუჭებული ან ქაჩალი არავენ იყოს. ეს საშინელი სენი მოდებულია არამარტო სახლებში. მისი უმთავრესი, ბუდე ქალაქებია, სადაც ჭუჭყიანს აუზებში იბანენ ხელპირს ყოველ ლოცვის დროს.

ქალაქის სიშორე თავისთავად იწვევს შინაურ ექიმობის გამრავლებას. ამიტომ ყოველი ავადმყოფი, უნდა თუ არა, ჯერ ოპიუმს ჩაყლაპავს, და თუ ამან ვერ უშველა, შინაურ „ექიმბაშებს“ მიმართავს. მაგრამ არა თუ უბრალო არამედ თვით ნამდვილი ექიმებიც კი ავადმყოფს ოპიუმი არჩენენ. მათის აზრით, ოპიუმის ნაჩვევ ადამიანს, მხოლოდ, ოპიუმი მოარჩენს. სხვა, ნამდვილი წამალი, ავადმყოფზე თითქო სათანადოდ ველარც კი მოქმედებს.

*
* *

ქურდობა ქართველებში და ბახტიარებში შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული. ქურდობას უმთავრესად მისდევენ ქურთები. ქართველების სიტყვით, ქურთი ისე სხვის ოჯახში არ შევა, რომ რაიმე არ მოიპაროს. მათ დასახასიათებლად, ყოლამ ჰუსენ მიქელიშვილმა მიაძბო შემდეგი:

„ჩვენთან ერთი ნაცნობი ქურთი მოვიდა ლამის გასათევად. პატივი ვეცით. ვახშამი ვაჭამეთ, მაგრამ ვიცოდით ქურდი იყო, არ დაგვინდობდა. ამიტომ ჩამოვართვით წინდაწინ ფიცი, რომ იმ ლამეს ჩვენს ოჯახში ქურდობას არ ჩაიდენდა. მაინც აღგვითქვა: თქვენი „ყონალი“ ვარ და ფიცსაც არ გავტეხო. დავიძინეთ. მაგრამ ის დილით ადრე წასულიყო. დავათვალერეთ — უნაგირი აღარსად იყო.

გამოუღეჭით უკან, დავიჭირეთ, უნაგირი წაფართვით, შევარცხვინეთ და თავისი ფიცი მოვაგონეთ:

— ყორანზე როგორ დაიფიცე, თუ სიტყვას გასტეხდი? შევეკითხეთ და გვინდოდა ხელი ან ყუ-

სურ. 19 ფარაჯაღა ს. ბონიდან
რი მოგვეჭრა. მან თავი მოიკატუნა, პატიება
გვთხოვა და გვითხრა:

— რა გქნა, მართალია შემოგფიცეთ, მაგრამ, მე
რომ ჩემი ფიცი შევასრულო, ქურდობას გადავეჩვე-
ვი და სიმშლით მოვკვდებო. როგორც იცით, ჩემი

ხელობა ეს არის. ამითი ვირჩენ თავს და ოჯახსაც
ამით ვარჩენო.

სხვათა შორის, მიქელიშვილმა თქვა, რომ ქურთებს
ქურდობისთვის სჭრიდენ ყურებს. ერთი მათგანი ვირის
ნალებით დავჭედეთ და ისე გავუშვითო. ბახტიარებთან
ბრძოლებში გამოჩენილ რაინდობას ახასიათებს შემდეგი
ანეგდოტი:

„ქართველი კაცი შეხვდა გზაში ბახტიარის ხანს.
სალიმი მისცა, ზრდილობიანად მოიკითხა, მაგრამ,
როდესაც გაშორდა, გინებითა და ლანძღვით მოიხ-
სენია. გაკვირვებული ბახტიარი მობრუნდა, წინ
გადაუდგა ქართველს და შეეკითხა:

— კაცო, გამაგებთ, რას ნიშნავდა შენი ისე
ზრდილობიანი მოსალმება, ან რათ ილანძღები
ეგრე უშვერად?

— ეგ იმიტომ, უპასუხა ქართველმა, არ იფიქრო
ქართველი უზრდელი იყოს. და გაგინებ იმიტომ,
რომ იცოდე შენი არ მეშინია.

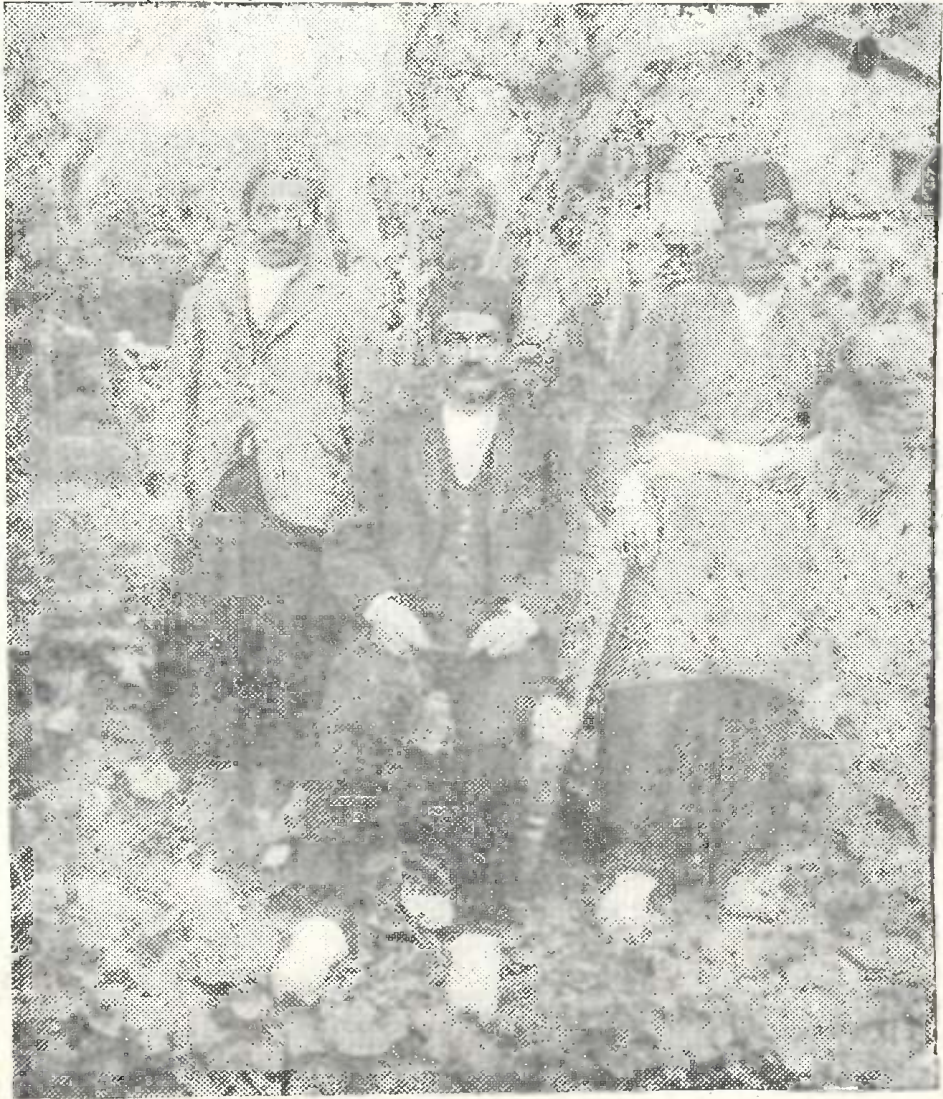
— ო, თუ ეგრეა, მაშ „ყონალები“ ვიყოთო,
უთხრა ბახტიარმა და ამის შემდეგ დამეგობრდენ¹.

* * *

ოჯახური ზნეობა მტკიცედაა დაცული. მამაკაცი სა-
სტიკად სჯის თავის ცოლს ღალატის გამო. ასეთი შემ-
თხვევა ზოგჯერ სიკვდილით სრულდება. მაგრამ თვით
დედაკაცი მამაკაცის წინააღმდეგ ვერავითარ ღონეს ვერ მი-
მართავს. ქალის მიმართ, შარიათის ძალით, ქმრის უფლე-

¹ ეს ანეგდოტი ამ გვარადვე აქვს ჩაწერილი ლადო აღნიანი
შვილს.

აბა განუსაზღვრელია. ამ შემთხვევაში ქალი უძლურია
მიტომ იყო ერთმა ქალმა გულუბრყვილოდ მოგვმართა:
— „უთხარით ჩემ ქმარს, ნუ შეირთავს მეორე ცოლს“.

სურ. 20. ს. იოსელიანი და მისი ნოქრები იადოლა და ქარიმა

მრავალცოლიანობა იმდენად ფეხგადგმულია აზიე-
ლის ფსიქოლოგიაში, რომ ახალი კანონი მას ჯერ ვერ
შეეხო.

ენის გარდა, როგორც სხვა ყველაფერი, ისე სიმღერა და ცეკვაც წმინდად სპარსული რციან, რაშიაც ქართულის ნასახიც არ შერჩენიათ.

წვრილმან ჩვეულებათა შორის, ყველაზე უფრო გაგვაკვირვა იადოლას მამალმა.

იადოლა სეიფოლას ნოქარია. გულუბრყვილო. დაუზარებელი და პატიოსანი. მან მოიწადინა ჩვენთვის განსაკუთრებით პატივი ეცა. რომ მეტად ესიამოვნებია, ერთ დილას გამოგვიცხადა:

— მე დღეს თქვენთვის ერთი ძველი მამალი უნდა დავკლა და ჩემი ხელით გავაკეთო.

მან, მართლაც, ბევრი დევნის შემდეგ, დაიჭირა უშველებელ დეზებიანი წითელი მამალი. სპარსული წესის მიხედვით, ჯერ წყალი დააღვინა და შემდეგ დაკლა. რადგან გასაპუტავი ქათმის მდულარეში ჩაგდება ცოდვათ ითვლება, მან მამალი გაატყავა და შამფურზე წამოაგო, შედეგ შეწვა. სადილობის დროს მოიტანა დიდის ამბით. მამალი გაშავებული იყო და ისე გამხმარიყო, რომ ხორცზე და ძვალი შეერთებულიყო.

ნასადილევს იადოლა შეგვეკითხა თუ როგორი იყო მისი ამლის „ქაბაბი“ როდესაც ძალიან მოუწონეთ, სიხარულით გვითხრა:

— ერთი მამალი კიდევ მყავ, იმასაც დაგიკლავთო. ვენ ვთხოვეთ მეტი არ შეწუხებულიყო, რომ ასეთი კარი მამლის დაკვლა ცოდვაც იქნებოდა. ის მაინც თავისას, არ იშლიდა. და რომ წამოსვლა არ მოგვესწრო, ალბათ მეორე მამალსაც დაგიკლავდა.

ქართველებს ორი მოღვექსე — მოშაირე ჰყავთ. ორივე სპარსულ ენაზე და სპარსული პოეზიის გავლენით წერს. ერთმა სრულიად არ იცის წერა-კითხვა. როგორც ამბობენ, მას აქვს შაირობის ნიჭი, მაგრამ მისი ლექსები არ იწერება და იკარგება. მეორე მეღვექსე სასულიერო პირია, მაჰმად ჰუსეინ „ალაჰის“ ფსევდონიმით. მან სპარსული წერა-კითხვა საკმაოდ იცის. გვარიანად იცნობს სპარსულ კლასიკურ პოეზიას. მაგრამ მას არა აქვს ლექსის კულტურა. ის წერს კლასიკოსების პირდაპირი გავლენით. მისი ლექსები ჯერ არ დაბეჭდილა. თუმცა უნდა ითქვას, სპარსულად ამაზე უარესებიც ბევრი იბეჭდება. მან იცის აგრეთვე ქართული წერა-კითხვაც, მაგრამ არ იცნობს ქართულ ლიტერატურას და ამიტომაც ვერა წერს ქართულად. მან გადმომცა თავისი შეთხზული რამდენიმე ლექსი დაწერილი სპარსულ ენაზე. ყველა ისინი საშუალო ხარისხისაა. მხოლოდ შინაარსით /იგივეა, რასაც თანამედროვე ათეული და ასეული მგოსნები წერენ—ე.ი. გამეორება ძველი მგოსნების რითმისა და ჰანგების, რომელიც თანამედროვე მკითხველს აღარ იზიდავს. მაშასადამე, მათი ღირებულებაც აქედან განიზომება. ყოველ შემთხვევაში მაჰმად ჰუსეინ ალაჰი ერთად ერთი მგოსანია ქართველების წრიდან გამოსული. ის, მართლაც, განიცდის ქართველების დაბეჩავებასა და ჩამორჩენას ეროვნული თვალსაზრისით. მას დაუწერია ერთი ლექსი, როელიც მომყავს სანიმუშოდ, თეთრი ლექსით:

მძულის შვილნო, ჩვენს მხარეში განათლებამ შემოაშუქა,
უქვირფასესი განძი ქვეყნად — სწავლა არის, ჩემო კეთილხო,
„სწავლა არის ცის ჰორიზონტზე რომ ანათებს ახლა მზესავით.
„მთის მწვერვალთან ნქიარულად რომ დაცქერის ირანის მიწას

„მაგრამ ვწუხვარ მე ამას მეტად. და არ ვიცი თუ რატომ არის;
„რომ განათლება ისფაჰანის ფერეიდანს არ ეკარება?
„სუყველას გული გატეხია, არც სული აქვთ, აღარც სიცოცხლე,
„არც არის ვინმე ამ უვიც ხალხში შეგნება რომ შეიტანოს,
„სწავლის გარეშე დარჩენილან განურჩევლად, სუყველა ერთად;
„სიბერეისგან ყველა მათგანს ამ ცხოვრების გზა დაბნევიან.
„მოგვხედუ ჩვენ და დაგვიფარე უსასოო უგნურებისგან.
„ყველა დაეცა, ჰოი, ღმერთო, შეისმინე „ალლაჰის“ ხვეწნა.“

თ ა ვ ი მ ე თ ო თ ხ მ ე ტ ე

სოფლების სახელწოდება, რაოდენობა და დაახლოებითი
აღრიცხვა.

ფერეიდანში მცხოვრებ ქართველების სტატისტიკური აღწერა რეზა-შაჰის მთავრობის განკარგულებით 1929 წელს მოხდა. ეს ცნობები, ჩემს იქ ყოფნის დროს, არ იყო გამოქვეყნებული. მე მხოლოდ ერთმა ნაცნობმა, რომელიც მონაწილეობას იღებდა აღწერაში, მაცნობა სამიოდე სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობა — მაგ. ზემო და ქვემო მარტყოფის, ბოინის და ჯაყჯაყის. ეს ცნობები, ზეპირად შეკრებილ ცნობებთან შედარებით, თითქმის ერთი და იგივე იყო. ამიტომ ის ზეპირი ცნობები, რომელიც შევკრიბე ქართველების დაკითხვით, უსათუოდ შეიცავს დაახლოებით სიმართლეს. ეს ცნობები შემდეგია:

1. ქვემომარტყოფი (სპარსულად — ახორე-ფაინ), უნდა მიეკუთვნოს გადაგვარების უკანასკნელ საფეხურზე მდგართა რიცხვს. ქართულს არავენ ლაპარაკობს, გარდა ორი-რდე ღრმად მოხუცებული პირისა. ამ სოფელში ათას სულამდე მცხოვრებია.

2. ზემომარტყოფი (ახორე-ბალა), ეს ყველაზე დიდი სოფელია. და ითვლება ქართველების სოფლების ცენტრად. ამ სოფელში ქართველების გარდა, არიან ჩამოსახლებული

ჩარჩი სპარსელები 190 და გასპარსელებული ურიები 60 სულამდე. ყველამ ზედმიწევნით იცის ქართული ლაპარაკი, ქართველებიდან ზოგს მაინც ვერ გაარჩევთ. საზოგადოდ, აქ ენა საუცხოვოდ არის დაცული. განსაკუთრებით ქალებმა და ბავშვებმა მხოლოდ ქართული ენა იციან. — დაახლოებით 3000 მცხოვრებია.

3. ჩულურეთი (ჩულრუთი). ოცდაათი წლის წინად, ზილი სულთანმა მიჰყიდა ბახტიარის ხანს. ამ სოფლის ერთი მეხუთედი ეკუთვნის ქართველებს, დანარჩენი ბახტიარებია. მცხოვრებთა საერთო რიცხვი 650 სული. მარტო ქართველების რიცხვი — დაახლოებით უდრის 130 სულს.

4. ვაშლოვანი (სიბაქი) ქართული კარგად იციან — 1800 სული.

5. ჯაყჯაყი. ქართული კარგად იციან. — 750 სული.

6. ნინოწმინდა. (ქუდგუნბაქი). ქართულს იგიწყებენ. — 400 სული.

7. დაშქესანი. ქართული იციან — სპარსულის შერევით — 400 სული.

8. ბოინი. ქართული კარგად იციან. — 1100 სული.

9. თოღელი (თელავი) დომბე ქამარი. ოცი წლის წინად შეუსყიდია თურქს. ქართულს იგიწყებენ — 1200 სული.

10. აფუსი, — რუისპირი. ქართულს იგიწყებენ — 1300 სული.

11. ახჩა. შაჰს მიუყიდნია ბახტიარისთვის, ამჟამად მესამედი ეკუთვნის ქართველებს — 2300 სული.

12. შავსოფელი (შაურდი). ქართულს იგიწყებენ — 600 სული

13. დარბენდი — ბახტიარების სოფელია. ქართველი 40 სული.

14. სარდაბი ბახტიარების სოფელია. ქართველები 40 სული.

15. ბაღიგანი „ „ ქართველები 25 სული.

ამ ანგარიშის მიხედვით, მთელი ჯამი მცხოვრებლებისა უდრის 12.545 სულს. აქედან უნდა გამოვაკლოთ ვარაუდით 20%, რომლებმაც ქართული აღარ იციან. ქართულად მოლაპარაკეთა რიცხვი განისაზღვრება — ათიათასი სულით, რომლებსაც კიდევ შეუნარჩუნებია ქართული ენა.

ქართველების ნაშთები არიან აგრეთვე ბახტიარებისა და ქურთების სოფლებში, მათ დედაენა შეუნახიათ, მაგრამ ისინი ისე დაშორებული არიან ქართველების უბანს, რომ მათთან ორგანული კავშირი აღარა აქვთ. ასე გაჩიშულ ქართველების შესახებ მიაიმბო ერთი პატარა ეპიზოდური ქართველმა ჯარისკაცმა მუსტაფა პაპიაშვილმა:

„წავედით ყაჩაღების დასაჭერად. ქურთის ერთ სოფელში დავბინავდით. ჩვენ, ორი ქართველი, ერთს ოჯახში შევედით ღამის გასათევად. დაღლილები ვიყავით. წამოვწექით, მაგრამ გვშიოდა. ძილი არ მოგვეკიდა. ცოტა ხნის შემდეგ, ქალებმა დაიწყეს ლაპარაკი ჩვენს შესახებ:

— „ახლა ამათ საჭმელი არ ჩავახეთქოთ?..“

— თვალებიც დავსებიათ და სიმშილითაც ამოწყვეტილან. მაგათი დარდი მაქვს.. უპასუხა მეორემ.

ჩვენ ჯერ გავიტრუნეთ. მაგრამ შემდეგ ვიფიქრეთ აქ კეტი არ დაგვცხონ თავში — თქო. გამოვეხმაურეთ:

„რას იწყევლები, ჯერ ხომ არასა გთხოვთ.“? ეს რომ გაიგეს დაიწყეს თავში ცემა:

— „ვაი ჩვენს თვალებს, ეს ვინ ყოფილხართ, ჩვენ კი ბახტიარები გვეგონეთო.“ შემდეგ, სანამ არ წამოვედით, სულ იქ ვიყავით და დიდრი პატივი გვცესო.

ასეთი შემთხვევები გვიჩვენებენ, რომ ქართველები გაბნეული არიან მთელს ფერეიდანში, მხოლოდ საკვირველია, რომ ერთეულებშიც შიგა და შიგ შენახულა ენა. ეს კი გვიჩვენებს, რომ ფერეიდნელი ქართველების შესახებ ჯერ ჩვენ ბევრი რამ არ ვიცით. ამ საიკთხის შესწავლა მომავლის საქმეა.

ფერეიდნელი ქართველების რაოდენობის შესახებ თავიდანვე სხვადასხვა გვარი ცნობაა გადმოცემული. ეს ცნობები ერთიმეორეს არ ეთანხმება. არეულია, დაროგორც ეტყობა, დავიწყებული, ზოგიერთი სოფლების სახელებიც. აქვე მოვიყვან ცნობებს. ვისგან როგორი ცნობა გვაქს მიღებული:

1871 წ. ათამ ონიკაშვილის გადმოცემით, (რომელიც პირველად მოვიდა თეჭერანიდან ტფილისში ვინმე ინგლისელის რჩევითა და დახმარებით, და რომელიც უკან აღარ დაბრუნებულა,) შემდეგია:

1. მარტყოფი — 1200 კომლი.
2. აფუსი — 800 კომლი.
3. თელავი (თოღერი) — 900 კომლი.
4. დაშქესანი 500 კმ.
5. ახჩა — 50 კმ.
6. ბოინი — 60 კმ.
7. მელანნი — 50 კმ.
8. მუკუ-შანი — 100 კომ.
9. მაჩხაანი — 200 კომლი.
10. ზემოაკურა — 30 კომ.
11. ქვემოაკურა — 200 კომლი. სულ 11 სოფელი. დაახლოვებით 20 000 სული.

გილიანში, ზღვისკენ, თავრიზ-თეჭერანის მხრივ:

1. პატარძელი — 30 კმ.
2. ლილო — 40 კმ.
3. ნორიო — 30 კომლი. სულ სამი სოფელი დაახლოვებით 500 სული.

1894 წელში ლ. აღნიაშვილის გადმოცემით, რომელმაც საგანგებოდ მოიარა ფერეიდანი და ცნობები შეკრიბა ადგილობრივ:

1. შანათი — 100 კომლი.
2. თოღელი — 220 კომ.
3. ბოინი 200 კმ.
4. დაშქესანი — 100 კმ.
5. აფუსი — 260 კომ.
6. ახჩა — 160 კომ.
7. შაურდი — 150 კმ.
8. ჯაყჯაყი — 100 კმ.
9. სიბაქი — 140 კომ.
10. ჩულრუთი — 40 კმ.
11. ზ. მარტყოფი — 700 კმ.

12. ქ. მარტყოფი — 150 კომ. 13. დეესური — 60 კმ. 14. ნინო-
წმინდა — 80 კმ.

სულ 14 სოფელი — 2460 კომლი. დაახლოებით 12300
სული.

1. ზ. კიჭინაძის ცნობით ათამ ონიკაშვილი გადაცვლილა გარე-
კახეთში.

1922 წელს, სეიფოლა იოსელიანის გადმოცემით,
რომელმაც დაჭყო ტფილისში წელიწადნახევარი:

1. ზემო მარტყოფი 2. ქვემო მარტყოფი 3. თელავი 4. ბო-
ნი. 5. აფხსი. 6. ჩულურეთი. 7. სიბაქი. 8. ჯაყჯაყი. 9. დაშ-
ქესანი 10. ნინოწმინდა — 11 ახჩა. 12. შავურდი 13. ადაგოლი.
14. ბადიგანი — სულ 14 სოფელი — 30/32 ათასი სული.

1907 წ. ტფილისში ჩამოსულ ხუციშვილისა და ონიკა-
შვილის გადმოცემით:

1. ჯაყჯაყი — 200 კომლი 2. სიბაქი (ვაშლოვანი) — 250 კმ.
3. ჩულურეთი — 200 კმ. 4. ზ. მარტყოფი — 1200 კმ. 5. ქ. მარ-
ტყოფი — 200 კმ. 6. დეესური — 150. კმ. 7. ნინოწმინდა —
200 კმ. 8. შეშქანი — 150 კმ. 9. დაშქესანი — 250 კომ.
10. აფხსი (რუისპირი) — 700 კმ. 11. თელავი — 600 კმ.
12. ბონი — 800 კმ. 13 შავურდი 200 კომ. სულ — 13 სოფელი
— 25 500 სული.

როგორც აქ მოყვანილი ციფრებიდან ჩანს, ათამ ონი-
კაშვილმა, ხუციშვილმა და სეიფოლა იოსელიანმა არც
ერთმა არ იცის სისწორით ფერეიდნელი სოფლების სა-
ხელები და მცხოვრებთა რაოდენობა. მათ, როგორც სო-
ფლების, ისე მცხოვრებთა რიცხვი ორჯერ გაუზვიადებიათ.
ათამ ონიკაშვილს სოფლის სახელებიც კი აურევია. მას
მოხსენებული აქვს ერთი მარტყოფი და ამავე დროს ასა-
ხელებს „ქვემო და ზემო აკურას.“ ეს „აკურა“ გადამახინ-
ჯებულია და, შესაძლოა, ბეჭდვის დროს დაუშვეს ეს შეც-
დომა. ნამდვილად კი „აკურა“ ახორაა — იგივე მარტყოფი.
ა. ონიკაშვილს არა აქვს აგრეთვე მოხსენებული ისეთი
დიდი და ნამდვილი ქართული სოფლები, როგორიცაა

ჯაყჯაყი, ნინოწმინდა და სიბაქი. სამაგიეროდ, მას აქვს სრულიად სხვა სახელები -- მელაანი, მუკუზანი და მაჩხაანი, რომლებიც არც აღნიაშვილსა აქვს მოხსენებული, და არც სხვებს უხსენებიათ შემდგომ.

ფერეიდნელი ქართველების ყოფა-ცხოვრობის კარგი მცოდნე ამჟამად უსათუოდ სეიფოლა იოსელიანია. ის არის დღეს მათი მეთაური.

არის კიდევ მეორე კარგი მცოდნე ფერეიდანის სოფლებისა, ჯარისკაცი მუსტაფა პაპიაშვილი ბოინიდან, რომელმაც შეადგინა ქართული სოფლების რუკა; მაგრამ ვერც მან დაასახელა ის სოფლები, რომელნიც ონიკაშვილის გადმოცემით ყოფილა წინად.

მხოლოდ ლადო აღნიაშვილის ცნობები უახლოვდება ჩვენს უკანასკნელ ცნობებს. მართალია, მას მცხოვრებთა რიცხვი მეტი რაოდენობით აქვს მოხსენებული. მაგრამ ეს იმიტომ, ალბათ, რომ მას არ გამოუკლია ის გასპარსებული ქართველები და თვით ნამდვილი სპარსელები, რომლებიც ქართველების სოფლებში ცხოვრობენ, მაგრამ გადაგვარებულთა რიცხვს ეკუთვნიან. ამასთანავე უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ ხნის განმავლობაში ე. ი. 1894-წლიდან აქამდე ქართველების რიცხვი უსათუოდ შემცირდებოდა, რადგან ის უკვე შემდგარია გადაგვარების გზაზე.

ზოგიერთ ფერეიდნული სიტყვის შედარება ქართულთან

ფერეიდნული ენის თავისებურებათა შესახებ საკმაოდ გამოკლევა აქვს პრ. ა. შანიძეს სეიფოლა იოსელიანის ნაამბობიდან.

მე მაინც მოვიყვან აქ შესადარებლად რამდენიმე სიტყვებს იმ სახით, როგორც მას გამოთქვამენ ადგილობრივ:

მოზობელი — მეზობელი.

იშულღეს — იჩხუბეს.

ქუები — ქვები.

ოქეს — თქვეს.

თქენი — თქვენი.

ქართველებისყე — ქართველებისკენ.

„ — ქართველებისგან.

„ — ქართველებთან.

რაგდენი — რამდენი.

გერივაც — კიდევაც, ხომ, შემდეგ.

უწყერიით — გაუწყერიით, შეუტიეთ,

ვეციით — ვცემეთ.

ბატაი, ბატატა — პატარა, ცოტა.

ჩონ — ჩვენ.

დოგვიგეს — დაგვიგეს.

ცრინტება — ცხვირის დაცემინება.

1. გერივაც სპარსულადაა. ამ სიტყვას ხმარობს მხოლოდ ს. იოსელიანი

უმეტა — გაჟღეტა.
ცხვირსაწური — ცხვირსახოცი.
საბუხარი — ხელთათმანი.
იმისყე — იმისგან, იმისკენ.
ვისყე — ვისგან, ვისკენ.
შენყე — შენგან, შენსკენ, შენით.
ზალი — რძალი.
განაყარი — განაყოფი.
ღავ — დავ.
რაისთი — რისთვის, რატომ.
შუშპრობა — ცეკვა — თამაში, აშიყობა.
ყოტი — ბაყაყი.
ქობი — ქვაბი.
სამარველი — სამარე.
გაიმტვრა — გაიქცა.
გაბუება — გაბუტვა.
პირზე არ მომდის — მრცხვენია.
პირზე არ მომივიდა — შემრცხვა.
ქეშ — ქვეშ.
ყოფილი — ყვაფილი.
დიდი სოფელი — ქალაქი.
ვარსკულავი — ვარსკვლავი.
თორე — მთვარე.
ღურბელი — ღრუბელი.
წიმა — წვიმა.
ღინო — ღვინო.
არ გამომივა — არ შემეძლია, ვერ ვიზამ.
ხოლ — ხვალ.
ყოფები — ყვაფები.
თოლი — თვალი.

ცხირი — ცხვირი.
 ტინი — ტვინი.
 ყური¹ — გოგი, პატარა ქალი.
 სხოს — სხვაა.
 ქომოთ — ქვემოთ.
 ჩონ გოქ — ჩვენ გვაქვს.
 შაიქნა — შეიქნა.
 შაიქნების — შეიქნება.
 სახლჩი — სახლში.
 რა-თქო — რა-თქვა.
 მაიტანა — მოიტანა.
 ქონიერი — მდიდარი.
 წახიდე — წახვიდე.
 ხარაზე — მხარეზე.

გუუკეთაყე — გაუკეთათ.
 ექით — იქით.
 ძრიალ — ძალიან.
 ჩონთი — ჩვენთვის.
 არ ღაგოცალა — არ დაგვაცალა.
 მუელით — მოველით.
 მისცა — მისცა.
 იტყის — იტყვის.
 ღონება — შეწუხება.
 წამაძთ — ლამაზად კარგად.
 მოგუცა — მოგვცა.
 დილობას — დილით.
 შამუჭიდა — შემოვიდა.

თქმულება, ვითომ ერთ კაცს რამდენიმე ქალი ყავდა. ერთხელ ყველა გარს შემოწვეოდა ძირს-დამჯდარ მამას: ამ დროს ვიღაცას დაეხანა: — კაცო, ეს რა ყორე შემოგვივლია გარსაო. ამის შემდეგ ეწოდა გოგოს — „ყორი“.

დავლივე — დავლიე.

ცხორი — ცხვარი

კიცი — კვიცი.

შენ დახაოც — შენ დახაოცავ.

წერ-ულაში — წვერ-ულვაში.

ბოვრი ჰყავყე — ბევრი ჰყავთ.

შესხდა — შეჯდა.

გზაჩი — გზაში, გზაზე.

გეეშელა — მიეშველა.

ჩონ გუნდოდა — ჩვენ გვინდოდა.

პირუტყები გყოვ — პირუტყვები გვყავს.

ნამაღ დაგოტყუვლა — კარგად მოგვატყუილა.

მოიდა სახლჩი — მოვიდა სახლში.

ჩონამდე არ მოხწდების — ჩვენამდე არ მოსწვდება.

ყელას ყავყე — ყველას ჰყავთ.

ბეური აყე (აქყე) — ბევრი აქვთ.

ყელას ვებნებითყე — ყველას ვეუბნებით.

დავსილი ვართ. უბედურები ვართ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სიტყვები მეტ წილად შეკვეცილი და გადასხვაფერებულია სპარსული ენის პირდაპირი გავლენით. რამდენად მეტი მცოდნე იყო ფერეიდნელი სპარსულის, იმდენად მისი ლაპარაკის კილო განსხვავდებოდა იმის ლაპარაკიდან, ვინც მარტო ქართული იცოდა. მაგალითად, ქალების ლაპარაკი თითქმის აღარ ტოვებდა იმ შთაბეჭდილებას, რომ ისინი ფერეიდნელები არიან და არა ჩვენებური მთიელები. მაგრამ მათზე დიდი გავლენა აქვს კაცების ლაპარაკს, რომელიც უფრო სწორად მიაჩნიათ. ამიტომ ისინიც ხშირად ბაძვენ მამაკაცებს. ამგვარად ღრმავდება გადაგვარების პროცესი. სეიფოლა ოსელიანიც თითქმის ყოველ ქართულ სიტყვას სპარსულ სიტყვის მიმოხვრაზე ამყარებს.

სპარსელი სომხები

I

სპარსელ სომხებს დიდი ისტორიული წარსული აქვთ. ისინი ამჟამად სპარსეთში შესამჩნევ კულტურულ ძალას წარმოადგენენ. მათ სპარსეთის ყველა სავაჭრო ცენტრებში შეხვდებით. ისინი თავისუფლად ლაპარაკობენ როგორც დედაენაზე, აგრეთვე სპარსულად, რუსულად, თათრულად და თითქმის ყველა ევროპულ ენაზე. მათ ყველგან აქვთ საკუთარი უბანი, საკუთარი საბაზრო კუთხე, სკოლა, კლუბი, ეკლესია და თითქმის ყველაფერი, რაც კი მათ ეროვნულ თავისებურებას შეადგენს. თეჰერანსა და ისფაჰანში მსახიობ-მომღერალთა დასები და კარგად მოწყობილი სცენაც აქვთ. მათ წარმოდგენებს, სომხების გარდა, სხვა ეროვნების წარმომადგენლები და თვით სპარსელებიც ესწრებიან.

ამ ათიოდე წლის წინათ, როდესაც სპარსეთში, ძველი რეჟიმის დროს, თეატრალური წარმოდგენები იშვიათი მოვლენა იყო, სომხებმა მოწინავე როლი ითამაშეს. მხოლოდ ისინი მართავდნენ წარმოდგენებს და, როგორც სპარსული ენის მცოდნეები, თვით სპარსულ წარმოდგენებსაც დგამდნენ. სომხის მსახიობი ქალები სპარსელ მსახიობებთანაც ხშირად იღებდნენ მონაწილეობას, რადგან იმ დროს სპარსელ ქალს სცენაზე გამოსვლის ნება არ ჰქონდა, და ხშირად ქალის როლს ვაჟები ასრულებდნენ.

სპარსეთის პოლიტიკურ-ეკონომიურს ცხოვრებაშიაც სომხები დიდ როლს თამაშობდნენ. სომხებიდან იყვნენ და არიან ახლაც ბანკირები, დიდი კომერსანტები, სამხედრო პირები, ხელოსნები, მიწის მუშები. მათში პოლიტიკური პარტიებიც არიან.

რასაკვირველია, უდიდეს ძალას დაშნაკები წარმოადგენენ. მათ შორის ბევრია საბჭოთა კავშირიდან გაქცეული ემიგრანტები. არიან აგრეთვე კომუნისტებიც. 1908/9 წლების რევოლუციებში, მამედ ალი შაჰის ჩამოგდების დროს დიდი დახმარება გაუწიეს სპარსეთის რევოლუციონერებს. სათარ ხანის და ბალირ ხანის რაზმებს ისინი ეხმარებოდნენ, როგორც გამოცდილი ტერორისტები, რამაც გაადვილა შაჰის დამარცხება და მეჯლისის დაარსება¹.

ამგვარად, სომეხი სპარსეთის ნამდვილი მოქალაქეა. ის იბრძვის ყოველ დარგში ცხოვრების წინ წასაწევად და ალაგალაგ მოწინავეს როლსაც ასრულებს.

ისინი ბევრი არიან თავრიზსა და თეჭერანში. 1925 წელს თეჭერანში აღვილობრივ მცხოვრებთა რიცხვი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, ექვსიათას სულამდე იყო. მათ აქვთ ძველ ქალაქში სავაჭრო კუთხე, რომელსაც სომხის ბაზარი ეწოდება. აქვთ აგრეთვე სხვადასხვა კულტურული დაწესებულება. სომხები არიან თავრიზშიაც. მაგრამ სომხის მოსახლეობის უმრავლესობა ქ. ისფაჰანსა და მის რაიონში—ფერეიდანშია. ისტორიული გადმოცემით, სომხების ამ მხარეში გადმოსახლება მომხდარა შაჰბას I მიერ XVI საუკუნის ბოლოს და XVII საუკუნის დასაწყისში:

ა. ა ტ ა ი ა ნ ი ს მიერ ისფაჰანის საკონსულოში წაკითხულ მოხსენების თანხმად, სომხების ემიგრაცია კავკასიიდან სპარსეთში დაწყებულია მეთექვსმეტე საუკუნეში, ხოლო უმაღლეს წერტილამდე მიულწევია XVII საუკუნის დასაწყისში. ძღვეამოსილ შაჰბასის 1602 წ., ოსმალეთთან ომის დროს, გადაუსახლებია სპარსეთში 200 ათასი სომეხი ეს უამრავი ჯარი დაუსახლებია სხვადასხვა რაიონებში, და უმთავრესად კი თავის სატახტო ქალაქ ისფაჰანის მახლობლად.

¹. ამ რევოლუციაში, სხვათა შორის, კავკასიელი ქართველებიც იღებდნენ მონაწილეობას.

გადასახლებულთაგან ნაწილი 1603 წელს ქაშანის რაიონში დასახლებულა, ხოლო უმრავლესობა 1605 წელს დასახლებულა ქ. ისფაჰანის ნახლობლად, მდინარე ზაიანდერუდის მარჯვენა ნაპირზე, სადაც დაუარსებიათ „ახალი ჯულფა.“ მათი საერთო რიცხვი ყოფილა 70 ათას სულამდე.

შაჰაბასს მიუცია მათთვის სარწმუნოების თავისუფლება და თვლიდა მათ „შინაურ საპატიო სტუმრებად“ შაჰი ეხმარებოდა მათ ეკლესიების აგებაში. მან თურმე გადაწყვიტა ეჩმიაძინის სობოროს დანგრევა და მისი მასალის გადატანა „ახალი ჯულფაში,“ ახალი სობოროს ასაშენებლად. მან გადაატანია 15 ქვა, რომლებიც ინახებოდა 7 წლის განმავლობაში მუსულმანების სოფელ ბატუნში. მაგრამ სანამ ეს ქვებისაფუძვლად დაედებოდენ ახალ სობოროს, დადგა მოუსავლიანი წლები, დაიწყო სიმშვილობა. ფანატიკოსმა მუსულმანებმა ეს სტიქიური უბედურება ამ 15 ქვას დააბრალეს. მათ მოთხოვეს შაჰს მოეშორებიათ ეს ცოდვილიანი ქვები, ქვები გადაიტანეს „ახალი ჯულფის“ ეკლესიაში, ხოლო იქიდან 24 წლის შემდეგ ისევ ფარულად გადატანილ იქნა სომხების მიერ უკანვე, ეჩმიაძინში.

„ახალი ჯულფის“ გარდა, სომხები დასახლებულან ჩაჰარმააჰალის“ ე. ი. ლურების და ბახტიარების რაიონში. ხოლო ნაწილი გადასულა ისფაჰანიდან სამხრეთ დასავლეთით — ფერეიდანში. აქ ისინი ცხოვრობენ დღესაც. უმთავრესად მისდევენ მიწის მუშაობას.

ა. ატაიანის მიერვე დასახლებული სტატისტიკურ ცნობებით 1920 წელში სომხების მოსახლეობა იყო:

ჩაჰარმააჰალის, რაიონში. — 14 სოფელი — 3485 სული.

ფერეიდანში — 29 სოფელი — 12770 სული.

ბურვარში — 20 სოფელი — 4242 სული.

ქაშარაში — 11 სოფელი — 2708 სული.

გიაფლაში — 12 სოფელი — 2336 სული.

ქიაზაში — 12 სოფელი — 2336 სული.

გარაგანში — 7 სოფელი — 2000 სული.

„ახალ ჯულფაში“ — 3109 სული.

აგრეთვე თეჭერანში, ჰამადანში, ყაზვინში, გილიანში, და სხვაგან 7500, სულ კი 41386 სული.

1926 წლიდან კი, მცოდნე პირთა გადმოცემით, მთელს სპარსეთში სომეხთა რიცხვი მიაღწევდა 60 ათას სულამდე რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ სპარსელი სომეხების დღევანდელი ცხოვრება, მათი ეროვნული თავისებურების დაცვის უნარი, მოვიყვან წარსული ისტორიის პატარა ნიმუშებს.

თუ სავსებით ვერწმუნებით ისტორიას, შაჰი თითქოს პირველ ხანებში ლმობიერად ეპყრობოდა სომეხებს. მაგრამ სპარსეთის შაჰები, მიუხედავად თავიანთი ძლიერებისა, არასოდეს არ ყოფილან თავის ერის დამოუკიდებელი მმართველები. მათ წინ ელობებოდათ სასულიერო წოდება, ეროვნული შურლით და სარწმუნოებრივი შხამით მოწამლული. შაჰმა თურმე, სიმშილობის დროს, სომეხებს პური ასესხათ. სომეხებმა სესხი თავის დროზე ვერ გადაიხადეს. ამავე დროს, შაჰმა კიდევ ასესხა მათ რვაასი თუმანი მხოლოდ იმ პირობით, რომ თუ თავის დროზე ვერ გადაიხდიდენ, მიეღოთ მუსულმანობა, ან თავიანთი შვილები მიეყიდნათ: ვაჟი რვა, მანეთად, ქალი — ექვსად. სომეხებმა ვერც ეს ვალი გადაიხადეს. ამით ისარგებლეს მოლებმა, შაჰი გადაიბირეს, გააბოროტეს. სომეხებს დევნა და წამება დაუწყეს. ვალის გადახდა აუცილებელი იყო. სომეხებმა სარწმუნოების გამოცვლას შვილების გაყიდვა არჩიეს. მაგრამ ამაზე შაჰი აღარ დათანხმდა, ამის შედეგი კი იყო, რომ ძალად ათას კაცამდე გაამუსულმანეს.

1620 წელს ასეთივე დევნა და რბევა დაუწყეს ფერეიდნელ სომხებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში საქმე ფულის გადახდით გათავდა.

ასეთივე სისასტიკით ეპყრობოდა სომხებს შაჰაბას მეორე. მან, სხვათა შორის, აუკრძალა სომხებს ქ. ისფაჰანში ცხოვრება, როგორც არაწმინდა სარწმუნოების მიმდევრებს, რომლებსაც ვერ ითმენდენ ფანატიკოსი მუსულმანები.

ყველაზე მეტი უბედურება დაატეხა სომხებს შაჰ სულთან ჰუსეინმა. 1694 — 1722 ყველა არამუსულმანს, რომ ძალად გაემაჰმადიანებია, მათ შორის, ყველაზე მეტად სომხებს; გამოცა ბრძანება, რომ ჩაეცვათ გადაბრუნებული ტანისამოსი, სარჩულით გარედან და ქუდიც გადაბრუნებული დაეხურათ. ზურგზე უნდა დაგკერებიან ძველი ნოღის ნაგლეჯი, რომ მათი ვინაობა ადვილი გასარჩევი ყოფილიყო „მართლმორწმუნე“ მუსულმანთაგან. სომხებს ნება არ ჰქონდა ცხენზე შემჯდარი შესულიყო ქალაქში. ის ქალაქის კარებთან მივიდოდა თუ არა, უნდა ჩამომხტარიყო და წინ გაძლოლოდა. აგრეთვე არამუსულმანს არ შეეძლო ბაზარში გავლა ავღრიანს დღეებში, რადგან მუსულმანების აზრით, სველი ტანისამოსით ადვილად გაუწმინდურებდა სხვებს.

„მართლმორწმუნე“, ვისაც ჩააქვავებდა, ასეთი „დამნაშავე“ კანონის წინაშე პასუხს არ აგებდა. ჭირიანობის დროს, ქუჩაში დახოცილების აკრება და დამარხვა სომხების მოვალეობას შეადგენდა. შაჰმა შემოიღო აგრეთვე სომხების „სიმბოლიური“ მონათვლა. გარდაცვალებულის საფლავის ქვას ცალ კუთხეს ჩამოატეხდენ ნიშნად იმისა, რომ ის უკვე გაემაჰმადიანებული იყო. ასეთი ყურმოტეხილი საფლავის ქვები დღემდე დარჩენილან.

შაჰ სულთანმა ჰუსეინის თვითნებობას ბოლო მოეღო ავღანელების შემოსევის დროს. ხოლო თვით ავღანელებმა

სასტიკად დასაჯეს სომხები. 1722 წ. ისტაჰანის აღების, დროს სომხებს 70 ათასი თუმანი გადახდევინეს და ამასთანავე 50 ახალგაზრდა ქალი მოთხოვეს¹.

1736 წლიდან, ნადირ შაჰის გამეფების შემდეგ, სომხებს კიდევ უარესი დღე დაადგათ. ნადირმა დიდძალი ხარკი დაადო მათ. სომხებმა გადახდა ველარ შეიძლეს და, რომ სიცოცხლე მაინც შეენარჩუნებიათ, გაიქცენ, გაიხიზნენ. ახალი ჯულფა დაცარიელდა. „ჯულფაში აღარავინ დარჩა ისეთი, რომელსაც შეეძლოს თავისივე მიცვალებული დამარხოსო.“ ნადირშაჰი მოჰკლეს. ცხოვრების პირობები ოდნავ შეიცვალა. მაგრამ 1756-7 წლების სიმშვილობის დროს აუარებელი სომეხი გაწყდა. ჯულფაში მხოლოდ 1667 სულილა დარჩა. უპატრონოდ მიტოვებული. სახლები დაინგრა, გავერანდა.

შემდეგ მოღების პროვოკაციის გავლენითვე ქერიმ ხან-ზენდიმ მოაწყო სომხების დარბევა. ქერიმ ხანის სიკვდილის შემდეგ, ჯულფა დაურბევია ქართველ ჯარისკაცებს. ა. ატაიანი არ გვიჩვენებს, თუ რომელი ქართული ჯარი იყო ადგილობრივ-გადასახლებულთაგანი თუ კავკასიიდან წასული. ორივე შემთხვევაში შესაძლოა ეს ფაქტი მართალი იყოს, რადგან ქართველ ჯარისკაცებს, ალბათ, იქ თავი იპროვოკატორიც ეყოლებოდათ.

ფერეიდნელი სომხები ისე, როგორც იქაური ქართველობა, თავიდანავე განიცდიდენ ბახტიარ-ქურთების მომთაბარე, მოხეტიალე ყაჩაღების და ნახევრად ყაჩაღების თავდასხმებს.

ასეთი თავდასხმები არ შეწყვეტილა ამ უკანასკნელ წლებამდე. მხოლოდ ამ ბოლო ხანებში რეზა შაჰის ცენტრა-

¹ სარგის ჩაკაბაძის „ისტორია“. გამოც. 1922 წ.

ლურმა მთავრობამ შეამცირა თავდასხმები. რეზა-შაჰმა ბევრი მათგანი განაიარაღა.

თვით ფერეიდნელ ქართველების სიტყვიდან ვიცი, რომ მოხეტიალე, ყაჩაღთა ბრბო, შეიარაღებული მოადგებოდა მათ სოფლებს და, თუ ვინიცობაა აქ ვერას გახდებოდა, მოლაპარაკებას გამართავდა: თქვენ არას გერჩით, ოღონდ გაგვიშვით სომხების სოფლებს დავარბევთო. სომხების სოფლები ძალიან დიდ მანძილზეა გაფანტული.

„ახალ ჯულფაში“, სადაც ოდესღაც 70,000 სული დასახლებულა, დღეს მხოლოდ 3500 — სული ცხოვრობს. „ახალი ჯულფა“ წარმოადგენს პატარა დაბას. ის თავის აღანაგობით არაფრით განსხვავდება ქალაქ ისფაჰანისაგან.

უმთავრესი ქუჩის ორივე მხარეზე ჩამწკრივებულია სავაჭრო დუქნები, სადაც იშოვება თითქმის ყოველგვარი საქონელი, რაც ესაჭიროება თანამედროვე კულტურულ ადამიანს. ჯულფა ისფაჰანის მცხოვრებთათვის კულტურულ კუთხეს წარმოადგენს. თეატრი, კინო, მუსიკალური საღამოები, წარმოდგენები აქ ხშირად იმართება.

სახლებს, სპარსეთის ჩვეულების მიხედვით, წინა მაღალი კედლები აქვს გავლებული. ქუჩები, საზოგადოდ, მეტად ვიწროა, მოკლე, მიხვეულ-მოხვეული. ქალაქს შუაზე ჩაუდის სარწყავი წყლის არხი, რომლითაც რწყავენ თავიანთ ვენახებს, ბოსტნებს, ეზოებსა და ბაღებს.

ყოველ მცხოვრებს აქვს საკუთარ ეზოში სასმელი წყლის ჭა. თითქმის ყოველი ჯულფელი სომეხი, თუნდ ხელოსანიც იყოს, ამავე დროს ვაჭრობასაც ეწევა. მარტოკა ხელოსნობა და მოხელეობა ნაკლებად იზიდავს ჯულფელს. ზოგი მათგანი მიწის მუშაობასაც მისდევს — ამინებენ ვენახებს, მოყავთ პური, ხილი, ბოსტნეული. მოწვეულ ხილს და ბოსტნეულს თითონვე ყიდის საკუთარ დუქანში, ან გააქვს ბაზარში ყველაზე უფრო მისდევენ მელფინეობას,

პრიმიტიული წესით. ჯულფის ღვინო, უმთავრესად ტკბილი, განთქმულია მთელს სპარსეთში. აქ აჭკნობენ ყურძენს საგანგებოდ, შემდეგ წურავენ, ყრიან ჩანში და ადუღებენ. ამგვარად დაყენებული ღვინო იმდენად ტკბილია, რომ ხშირად შემოდგომიდან გაზაფხულამდე უნდება დადუღებას. ჯულფის ღვინო მიაქვთ სხვადასხვა ქალაქებში. იშვიათია ისეთი სომხის ოჯახი, რომელიც წლიური მოსავლიდან ღვინოს არ ყიდდეს. მათი მუშტარი, სხვათა შორის, სპარსელებიც არიან. სპარსელები ამ ბოლო დროს, ღვინოს შესამჩნევად ეტანებიან, ახალი კანონმდებლობა ძველებურად აღარ სდევნის ღვინოს სმისათვის.

ჭაჭისგან ხდიან არაყს. კარგი ღვინის დამზადების მხრივ, სომხებმა გაუსწრეს ისფაჰანის ებრაელებს, რომლებიც, რაოდენობის მიხედვით, სომხებზე მეტ ღვინოს ანზადებენ. ამ ბოლო დროს, ჯულფელმა სომხებმა თავიანთი სავაჭროები გადმოიტანეს ისფაჰანის ბაზარზე. ახლა მათ ძველებურად აღარ დევნიან.

ჯულფაში ზის ინდო-სპარსეთის ეპარქიის წარმომადგენელი სასულიერო პირი — პატრიარქი. ის, ეტყობა, განათლებული კაცია. მისი სიმპატია საბჭოთა ხელისუფლების მხარეზეა. ის ყოველთვის ესწრებოდა ზეიმს საბჭოთა საკონსულოში. ამ ნიადაგზე მას დიდი შეტაკება, მოუხდა ჯუფელ დაშნაკელებთან. მას, როგორც ამბობდენ, ხელით შეურაცყოფაც კი მიაყენეს.

ჯულფის დიდი სობორო გარეგნულად აზიურ სტილზეა აშენებული, ერთი შეხედვით მეჩეთს წააგავს. სამაგიეროდ, ფრიად შესანიშნავია მისი შინაგანი მხატვრობა, რომელიც შესრულებულია იტალიელი მხატვრის მიერ.

სობოროს გარშემო მრავალი შენობებია. სობოროს ეზოში მოთავსებულია დიდი ბიბლიოთეკა მრავალი წიგნებით და ძველი ხელთნაწერებით, რომელიც, კავკასიიდან

გადასახლების დროს, თან წაუღიათ. თვით ბიბლიოთეკის შენობა პირველად აუგიათ 1844 წელს. შეუდგენიათ ხელნაწერების სია, რომელიც შეიცავს 250 ტომს. დროთა განმავლობაში ბიბლიოთეკა იმდენად გაზრდილა, რომ ძველი შენობა პატარა გამომდგარა. ამიტომ 1906 წელს ბიბლიოთეკის ახალი შენობა აუშენებიათ. ამჟამად ბიბლიოთეკაში 3600 ცალი წიგნი ინახება.

სობოროს ეზოშივე არის მოთავსებული სტამბაც.

ჯულფის ეკლესიებში დაცულია ძველი მხატვრობა და განძეულობა. სხვათა შორის, წმ. ესტატეს ეკლესიაში ყოფილა ძველი სურათი — გარდამოხსნა ქართული ხუკური წარწერით¹.

ჯულფაში ოთხი სკოლაა: მათ შორის, ქალების ერთი, ერთი საშუალო განათლების, ერთი — საერთო ორივე სქესისათვის, ერთი სომეხ-კათოლიკების და ერთიც საბავშო ბაღი. ამ სკოლებში სწავლების საქმეც გვარიანადაა დაყენებული. ყავთ მასწავლებელთა კადრები უმაღლესი განათლებით.

ამ ჟამად ჯულფის სკოლებში მოსწავლეთა უმრავლესობას უჩადგენენ ქალები, ეს, ალბათ, შედეგია იმის, რომ შეძლებული ჯულფელები თავის შვილებს, უმთავრესად ვაჟებს აგზავნიან საზღვარგარეთ.

არსებობს აგრეთვე ობოლთა თავშესაფარი და დამხმარე სალარო ღარიბთათვის, ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოება, მამაკაცთა საქველმოქმედო საზოგადოება და სხვა საზოგადოებანი.

ჯულფაში 1904-1908 გამოდიოდა გაზეთი „ჯულფის უწყება“.

1909 წელს აქ, ინდოელ ვაჭარს პოლოსიანს, დაუარსებია სამკურნალო სახლი.

1899 წელს ჩამოყალიბებულა „სათეატრო ხელოვნების მოყვარულთა საზოგადოება“.

¹ ამ სურათის დედანი შეუყიდა ვილაც ამერიკელს 1500 მანეთად.

ჯულფაში არის: მუდმივი, სათანადოდ მოწყობილი სა-
კონცერტო ზალა, სადაც ადგილობრივი ძალები და უც-
ხოეთიდან დაბრუნებული ნასწავლი ახალგაზრდობა დრო-
გამოშვებით დგამენ წარმოდგენებს, კონცერტებს და, სა-
ზოგადოთ, მუსიკალურ საღამოებს.

ჯულფა სპარსელი სომხებისთვის პატარა სამშობლოა.
„ახალი ჯულფა“, როგორც ქალაქთან ახლო მდებარე.
მასთან ეკონომიურად უშუალოდ დაკავშირებული, ცხადია,
ქალაქის ცხოვრების ზეგავლენას განიცდიდა. თუმცა, ეს
ქალაქი იყო ისტაჰანი, თითონ ჩამორჩენილი და შედარე-
ბით უკულტურო, მაგრამ ის მაინც ქალაქი იყო.

ამიტომ მან შეუწყო ხელი ჯულფის დაწინაურებას
ეკონომიურად და კულტურულად.

ჩემს ფერეიდანში მოგზაურობის დროს, 1927 წელს
სომხების სამ სოფელში მომიხდა გავლა-შეჩერება. ეს იყო
დოვლეთ აბადი, ნამაგერდი და ამილაგერდი. ეს სოფლები
მდებარეობენ ისტაჰანიდან 150-160 კილომეტრის მანძილზე.
სოფელ მილაგერდიდან პირდაპირი გზა მიდის ქართველე-
ბის სოფელ „ახორე ფაინამდე“ ე. ი. ქვემო-მარტყოფამდე.
საზოგადოდ, ალაკ სომხების სოფლები პირდაპირ შესულია
ქართველების სოფლებში. მაგალითად, სოფელი „სანგი
ბარინი“, რომელსაც წინ უდგას ქართველების სოფელი
„ბოიხი“ ათი თუ მეტი კილომეტრის დაშორებით.

ფერეიდნელ სომხების სოფლებიც, როგორც სპარსე-
ლი მუსულმანების სოფლები, მეტწილად ეკუთვნის მემამუ-
ლეებს და ისტაჰანელ სომხის ვაჭრებს. მაგალითად, სოფ-
დოვლეთ აბადი ეკუთვნის ყაჯართა ჩამომავლობის პრინცს,
რომელიც შაჰხადეთ იწოდება.

ფერეიდნელ სომხის გლეხებსაც გარეგნულად დიდი
სიღარიბე ეტყობოდათ. ისინი, რასაკვირველია, სრულიად
დამოკიდებული არიან თავიანთ „პატონებსზე“ და მიწის

დასამუშავებელს იღებენ საზოგადოდ სპარსული წესით— მოსავლის ნახევარს, მესამედს. სოფლის მეურნეობა (პურის მოყვანა, მევენახეობა და სხვა)— იმავე პრიმიტიულ დონეზე დგას, როგორც სპარსეთის სხვა რაიონებში.

ყოველ სოფელში არის თითო ოროლა შეძლებული. მათი სახლები განირჩევა სიდიდითა და სილამაზით. ეს მდიდრები ქალაქის ხალხია, უსათუოდ ვაჭრები. რომლებსაც სოფლებში მამულები შეუძენიათ და გლეხებს ამუშავებენ. თითონ კი, რასაკვირველია, მოდიან ზაფხულობით, როგორც მამულის პატრონი და მოაგარაკე.

ადათი, ზნე, ქრისტიანული წესები, სომხებს, როგორც ქალაქად, ისე სოფლად, შედარებით დაცული აქვთ ფერეიდანში, და თვით ახალ ჯულფაშიც, ჯერ ისევ არიან მოხუცი დედაკაცები, რომლებიც ძველ სომხურ მორთულობას ატარებენ. მამაკაცებს კი სოფლებში სპარსულ-ბახტიარულად აკვიათ. ხოლო ქალაქის სომეხი უკვე წმინდად ევროპულად იცვამს. აგოეთვე ქალაქის ქალები, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, თავისუფლად გამოდიოდნენ და გამოდიან ევროპულ ტანისამოსში. და ეს იმ დროს, როდესაც სპარსელი ქალი სრულიად შეკრული, შებოჭვილი იყო სარწმუნოების ჯაჭვით, შავი ჩადრით შემოსუდრული.

ფერეიდნის და, საზოგადოდ, მთელს რაიონში არსებულ სოფლებს ხემძღვანელობას და დახმარებას უწევენ ჯულფის პატრიარქი და მოწინავე ინტელიგენცია. ნახევარზე მეტ სოფლებს აქვთ თავისი საკუთარი სკოლა. ხოლო, ვისაც შეძლება აქვს, თავის შვილს ჯულფის სკოლაში ზრდის, ასწავლის. ქართველებთან ვერ არიან დაახლოვებული. ამის უმთავრესი მიზეზი სარწმუნოების სხვადასხვაობაა, ფანატიზმი, შეუგუებლობა, ცრუ მორწმუნეობა, გაუნათლებლობა.

სპარსელი ებრაელები

I

ებრაელები სპარსეთში უხსოვარ დროიდან არიან.

ათას წლებს გრიგალივით გადაუქროლია მათს თავზე. ათასი უბედურება მიუყენებია, ათასი დამცირება, მაგრამ აზიელი ებრაელი მაინც აზიელად დარჩენილა — სწავლისთვის ზანტი, თავდაუდებელი.

სპარსელი ებრაელები უმთავრესად სამხრეთ სპარსეთში, ისფაჰანსა და მის რაიონებში ცხოვრობენ. მათ ისფაჰანის აღმოსავლეთ ნაწილის განაპირას დიდი უბანი უჭირავთ, რომელსაც ებრაელების უბანი, ან სახელად „ჯუზბარე“ ეწოდება. აქ დაახლოვებით რვაათასი სული ცხოვრობს. ჯუზბარე ამჟამად უკვე შეერთებულია ქალაქთან. წინათ, ალბათ, დაშორებული იყო ქალაქს ისევე, როგორც სომხების ახალი ჯულფა.

ვიწრო ქუჩები, უსწორ-ძასწორო, ორმოებად ქცეული, დაუგველი, პაწია ჩიხები, სადაც სახედარი ძლივს მობრუნდება. სახლები ერთი მეორეზე წალმა-უკულმაა მიშენებული, ჭუჭყიანი ეზოები, ბნელი სარდაფები, ხვრელებივით პატარა ოთახები — ასეთია ამ უბანის გარეგნული სახე. თითოეულ ასეთ პატარა ოთახში ხუთიდან ათ სულამდე ცხოვრობს. იშვიათია ცოტა რიგიანი შენობა.

მდიდარი ებრაელის ოჯახის შინაგანი მოწყობილობა სპარსული ყაიდისაა, — ხალიჩებით მორთული, ტახტი

მუთაქებით, უსკამო. თითონაც სახლის პატრონი ფეხმო-
კეცილი ზის სუფრაზე, ან ლოცულობს. ჟამისოდ მას სა-
ხლში ვერ ნახავთ. ის თავის სავაჭროშია — ან მთელი
„სავაჭრო“ ზურგზე ჰკიდია და ქუჩა-ქუჩა დაიარება.

სიტყვიერი გადმოცემით, ისინი მოსულან სპარსეთში
იმ დროს, როდესაც ებრაელების სამეფო დასცეს ეგვიპტეს
ფარაონებმა. მოუხედავად ამისა, ებრაელს გარეგნული
სახე, ხასიათი თითქმის უცვლელადშეუნახავს. ის დღესაც
ძალიან უფრთხილდება თავის კიკინებს და გრძელს, ხში-
რად დაუვარცხნელ, წვერებს. ებრაელებმა მშვენივრად
იციან სპარსული ენა, მაგრამ, ამავე დროს, მათ თავისი
ქარგონიც შეუქმნიათ.

წარსულში ებრაელები სარწმუნოების ნიადაგზე ისევე
შევიწროებული ყოფილან მოღებისა და შაჰებისაგან,
როგორც სხვა არამუსულმანური მოსახლეობა. მათაც გა-
დაბრუნებული ტანისამოსი და ქუდი უნდა დაეხურათ,
უნდა გაეწმინდათ ქუჩები ჭირით დახოცილი მკვდრები-
საგან, გადაეთრიათ და დაეპარხათ. ისინიც იხდიდენ ყოვე-
ლგვარ ხარკს მტრების შემოსევის დროს. ებრაელი რუდამ
დევნილი, გათიშული იყო მუსულმანთა წრიდან. მაგრამ
არა ნაკლებ ეჯავრებოდა ბევრ ებრაელს მუსულმანი.
ამ მხრივ სპარსელი ებრაელი ბევრად ფანატიკოსია, ვიდ-
რე მუსულმანი.

ისტაჰანელი ებრაელი მიწის მუშაობას არ ეტანება.
ას ჰექტარ მიწას ქინძისთაგებით და ფოლაქებით გატე-
ნილი ყუთი ურჩევნია. ამ ყუთს ის ზურგით კარდაკარ
დაატარებს. ჯუბარედან ყოველდღიურად რამდენიმე ასი
კაცი მიემგზავრება ქალაქისა და სოფლების ქუჩებში სახე-
ტილოდ, რომ დღის მიწურულში თავიანთ ოჯახებს ლუ-
კმა პური მიაწოდონ.

მეწვრიძალე ებრაელი ყოველ ქუჩას დაივლის. ყოველ კარზე დააკაკუნებს, ყვირის, ლაპარაკობს გაუთავებლად, თავისი საქონლის ღირსებაზე. ცვლის სოფლის ნაწარმზე ნედლ მასალაზე, ანტიკურ ნივთებზე და, ბოლოს, დაცლილი ყუთით ბრუნდება შინ.

გააქვს ბაზარზე ტყავი, ბეწვეული, ბუმბული, ქსოვილები, ხორბალი. მან იცის რა ესაჭიროება ბაზარს, იცის მისი ფასები. ზოგჯერ ისიც კი იცის, რომელ ოჯახს რა საქონელი ესაჭიროება.

მიუხედავად ამისა, ებრაელი, ადგილობრივ ვაჭრებთან შედარებით, მაინც ძალიან ღარიბია, ბაზარზე ფებს ვერიკიდებს. ამის მიზეზი, რასაკვირველია, მუსულმანი ვაჭრების ფანატიზმია, ებრაელებისადმი სიძულვილი. ყოველგვარი პრივილეგია მუსულმანი ვაჭრის ხელშია და ისინიც სარგებლობენ ყველა ამით. სარწმუნოებას და ფანატიზმს იშველიებენ. და ებრაელებს თავის რიგებიდან დევნიან.

II

მიუხედავად იმისა, რომ ჯუბარეს ებრაელთა შორის, შიგა და შიგ, მოიპოება რამდენიმე შეძლებული ვაჭრებიც, სპარსული წერა-კითხვის მცოდნეები, მათ მაინც ამ უკანასკნელ ხანამდე არ ჰქონიათ თავიანთ ხარჯზე დაარსებული არცერთი სკოლა, არც სამკითხველო.

ასეული წლების მანძილზე, რაც ებრაელები ისფაჰანში დაასახლებულან, არ შეუქმნიათ არავითარი კულტურული ღირებულება. მათ მხოლოდ ლუკმაპურისა და სარწმუნოების დაცვისათვის დაუხარჯავთ მთელი ენერგია.

შაბათ დღეს ცრუმორწმუნე ებრაელი ოჯახში სანთელს არ აანთებს. მის სახოს რომ ცეცხლი წაეკიდოს, ჩასაქრობად ხელს არ გაანძრევს, პარასკევს ანთებული სანთელი კვირა დილამდე არ ჩაქრება.

საინტერესოა ერთი გარემოებაც. 1928 წელს ჯარში ახლად გაწვეულმა ებრაელმა ჯარისკაცებმა არას გზით არ ისურვეს ყაზარმის საერთო ქვაბში მომზადებული კერძის ჭამა. ამას გარდა, მათ არ ჭამეს, არ სვეს, არ გავიდნენ სამეცადინოთ. გაჯავრებულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ სასტიკად დასაჯა ისინი: ჯოხით ცემა, მაგრამ მათზე არავითარმა მუქარამ არ გასჭრა. ჯარისკაცებმა მაინც არაფერი ჭამეს. ყველა ავად გახდა.

ბოლოს, მთავრობამ დაუთმო და დროებით გაანთავისუფლა. ისინი დაავადებული წაიყვანეს სახლში. მორჩენ თუ არა, წამოიკიდეს ისევ თავიანთი საწყრილმანო ყუთები ზურგზე. შემდეგ თუ დაჭირდებოდათ, თეჰერანსა და ჰამადანში თვეში ხუთჯერ და ათჯერაც ჩავიდოდნენ. ჯუბარელები მიდიან აგრეთვე ინდოეთსა, ეგვიპტესა, ევროპასა და ამერიკაში. მიდიან თავის აღთქმულ ქვეყანაში — პალესტინაშიც.

ჯუბარეში ამჟამად მხოლოდ ერთი რიგიანი სასწავლებელია. ის დაუარსებია პარიზელ ებრაელთა საზოგადოება „ალიანსს“. მასწავლებელიც პარიზელია. სასწავლებლის ხარჯების 80% ი კისრულობს „ალიანსი“. 20% იკი იხდიან თითონ ჯუბარეს მცხოვრებლები. მოწაფეთა მშობლები არაფერს იხდიან. მაგრამ ახალგაზრდობის უმეტესობა სწავლის მუქთად შეძენას, ისევ ვაჭრობას არჩევს. სკოლის გახსნის პირველ ხანებში დიდი მეცადინეობა დასჭირდა თურმე მასწავლებელს, რომ ბავში დილაობით სკოლაში პირდაპირი მოსულიყო. ამჟამად მასწავლებელი კმაყოფილია, რომ სკოლაში „ერთი პირდაუბანელი მოწაფეც აღარ მოდისო“. ჰირიქით, სწავლას ეტანებიან, მასწავლებლებიც გამოდიან მათი რიგებიდან. სწავლობენ — ფრანგულს, სპარსულს და ძველ ებრაულ ენებს. თეატრი, კლუბი ჯუბარეში არა აქვთ. მაგრამ მათი ახალგაზრდობა, წლის

განხავლობაში, მაინც აწყობს თითო-ორი წარმოდგენას საკუთარის ძალებით.

მოხელეობა და ხელოსნობა ებრაელს ძალიან ნაკლებად იზიდავს. მოხელეობა მაინც სურლებით არ ემარჯვებათ, გარდა ოქრომჭედლობისა. ოქრომჭედლებიც ცოტაა. ორისამი ხუთ მოიძებნება მთელ ქალაქში.

ებრაელები შედარებით უფრო ხალისიანად ეტანებიან მეღვინეობას და არაყის გამოხდას. რამდენიმე ათას ვედრა ღვინოს და არაყს ასაღებენ ისინი თავის გარშემო მცხოვრებ მუსულმანებში. ღვინოს ებრაელი ყიდის ხელზე, თავის ოჯახიდან. მათ იციან ყველა მუსულმანის ბინა, რომლებიც ღვინოს სვამენ და უზიდავენ ბინაზე. თითონ მუსულმანს ქუჩაში ღვინის წაღების ეშინია, რომ ვინმე თავის მოძმე ფანატიკოსს არ წააწყდეს, და მისგან წყევლა-შეჩვენება არ დაიმსახუროს.

ებრაელებს უყვართ ღვინის სმა. თუმცა ლოთებს მათ შორის იშვიათად შეხვდებით: ბევრი მათგანი ღვინით და პურით გადის მინდვრად, წყლის ნაპირად, ტყეებში. ან პიდის მუსულმანების სასაფლაო „ტახტე ფოლადში“ დროს გასატარებლად. ღვინო ჭირდებათ აკრეთვე სარიტუალო წესების შესრულებისას. შაბათობით უსათუოდ ღვინო უნდა დალიოს, ან პირი მაინც გაისველოს. მხოლოდ ღვინო აუცილებლად ებრაელის მომზადებული უნდა იყოს.

უდიდეს საზეიმო და სალოცავ წმინდა ადგილს წარმოადგენს მათთვის სასაულო „ესთერე-ხათუნ“, რომელიც ისფაჰანიდან ორმოცი კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს. სპარსელი ძღვეამოსილი შაჰები, ალბათ, ნებას არ აძლევდენ, რომ ებრაელები ქალაქის ახლო დამარხულიყვნენ. დღესაც მიცვალებულის წაღება ასეთ სიშორეზე უხდებათ.

ამჟამად სპარსელი ებრაელი ოფიციალურად სარწმუნოებრივ დევნას აღარ განიცდის. მაგრამ ის სიძულვილი

რომელიც მათსა და მუსულმანებს შორის დათესილა შრავალ სუკუნის მანძილზე, ჯერ ისევ მტკიცედაა და მისი საბოლოო აღმოფხვრა მოითხოვს სპარსეთის ცხოვრების პოლტიკურ-ეკონომიურ გარდაქმნას, სარწმუნოების სრულ ლიკვიდაციას.

ისტაპანის გარდა, ებრალები თეჰერანშიაც ბლომად არიან. მათ აქაც ცალკე საცხოვრებელი და სავაჭრო უბანი აქვთ, სადაც მათი რიცხვი სამი ათასს აღემატება. ებრაელების საერთო რიცხვი მთელ სპარსეთში, დაახლოებით ოცდა ათი-ორმოცი ათასი უნდა იყოს.

III

რამდენად დაბალ კულტურულ დონეზეა ებრაელი მამაკაცი, საზოგადოთ, სპარსეთში, იმდენად უფრო დაბლა დგას ებრაელი დედაკაცი მამაკაცთან შედარებით. საზოგადო ასპარეზზე ის არ ჩანს. ხოლო შინაურულად ორ ფენადაა დაყოფილი. ზედა ფენა — ცოტად თუ ბევრად შეძლებული ნაწილი, რომელიც არაფერს აკეთებს, გარდა შინ ჯდომისა და საოჯახო მეთვალყურეობისა. იგი დაშორებულია თანა, მედროვე კულტურული დედაკაცის როლსა და საქმიანობას. ის მთელ დღე და ღამეს ქმართან და შვილებთან ფუსფუსში, ლოცვაში ატარებს. ის უმზადებს მათ ჩაის, სადილ-ვახშამს და ისტუმრებს ბაზრისკენ სავაჭროდ, სასპეკულაციოდ.

მეორე ფენა — ეს უღარიბესი და, შეიძლება ითქვას, უღარიბესზე უღარიბესი ნაწილია, რომელსაც მისი დღიური შემოსავალი მხოლოდ იმდენს აძლევს, რამდენიც მას იმ დღის ლუკმად ეყოფა. თუ ზედმეტი შრომის უნარმოკლებული სარჩენი ყავს, ის მშვიერი უნდა დარჩეს. ასეთ ლატაკ ოჯახში ქალის მდგომარეობაც მეტად მძიმეა, მისი შრომაც ისევე დაცემულია, როგორც ქმარის, იგი ქმარშვილ-

თან ერთად სიმშობს. აი ამ დბალი ფენიდან ასობით
გადის ბაზარზე სამუშაოდ ებრაელი ქალი შვიდი-რვა
წლიდან დაწყებული მოხუცის ასაკამდე.

ისფაჰანის დაბალ დონეზე მდგარ წვრილ ვაჭართა
და ხელოსანთა ბაზრისთვის, რომელიც ამზადებს ძაფებს
სხვადასხვა ქსოვილებისთვის, (ხალიჩები, ნოხები და სხვა)
ებრაელი მუშა ქალი იაფსა და მეტად საჭირო სამუშაო
ძალას წარმოადგენს, მუშა ქალების დღიური ქირა ორი
შაურდან აბაზამდეა. ხოლო, როდესაც გამოიცილება,
„ოსტატი“ გახდება, მისი ქირა ადის ექვს შაურამდე.
ნამდვილი ოსტატი კი ათშაურზე მეტს მაინც ვერ აიღებს.
ქსოვა არის მათი ცხოვრების უმთავრესი წყარო.

ებრაელი ქალი პირს არ ებურავს ჩადრით, მხოლოდ
სხეულს იფარავს, ის ფამამად და თავისუფლად მიდის
ყველასთან, ეძებს სამუშაოს. მისი სამუშაო დრო, — როგორც
საზოგადოდ არსებობს სპარსეთში, დასაბამიდან დღემდე, —
განისაზღვრება მზის ამოსვლითა და ჩასვლით.

მაგრამ ებრაელი ქალი იძულებულია შეურიგდეს ამ
გარემოებას. მისი უმთავრესი დარდია მშვიერი არ დარჩეს.

სიღარიბის, ლუკმა პურის უქონლობის გამო, მთელი
ოჯახი იძულებულია გავიდეს გარეთ, ლუკმა იშოვოს,
მაგრამ რას შვრება სამუშაოზე მიმავალი დედა, რომელსაც
პაწია ბაღლი ყავს? მას არ შეუძლია არ წავიდეს, მაგრამ
ვის დაუტოვოს ატირებული ბავშვი? ამ შემთხვევაში დედა
მიმართავს ძალიან ადვილს, მაგრამ ბავშვის ჯანთელობისა-
თვის დამლუპველ საშუალებას. ეს საშუალება ბავშვის
ოპიუმით ხელოვნურად დაძინებაა.¹ სამუშაოზე მიმავალი
დედა ჩააყლაპებს ბავშვს პაწია ნამცეცს, იმის მახედვით,
თუ რამდენს ხანს უნდა დაიძინოს ბავშმა. ოპიუმ მიღებულ

1. ასეთი საშუალება გავრცელებულია სპარსეთში საზოგადოდ.

ბავშს ძინავს!, სანამ დედა სამუშაოდან არ დაბრუნდება. ასეთი ბავშვები თუ არ დაიხოცენ, შემდეგში უილაჯონი არიან, გამოშტერებული, ყყყეჩები.

სიღარიბის საშინელ სურათს წარმოადგენს კიდევ შემდეგი მაგალითი: ერთ პარიზელ ებრაელს, რომელიც ჯერ მასწავლებლად იყო ჯუბარეში, შემდეგ საფრანგეთის მთავრობის კონსულად, ისფაჰანში ხალიჩების საქსოვი ქარხანა აქვს.

ამ ვაჭარ-მექარხნეს ხალიჩის მქსოველებათ პაწია ბავშვები ჰყავს — 6 წლიდან 10 წლამდე. ძვირფასი ხალიჩის მოსაქსოვად სწორედ პაწია თითები საჭირო, რომლებიც გაბმულ ძაფებში ადვილად გაძვრება და ნასკვებსაც ადვილად გააკეთებს, ბავშვები „შეგირდები“ არიან. მათ წელიწადი უნდა იმუშაონ შეგირდად. ქირა ეძლევა — დღეში 5-6 კაპ. შემდეგ 15-30 კაპეიკს და მეტსაც მიიღებს, თუ ნიჭიერი „ოსტატი“ გამოდგა. სხვათა შორის, ამ ქარხნის „შეგირდმა“ ერთმა ებრაელმა 6-წლის გოგონამ მთელი დღის დამჯდარი შრომით თავმობეზრებულმა, თვალში დანა ჩაიკრა: „დავბრმავდები და ხალიჩის მქსოველად აღარ გამოვდგებიო“. ბავშვი ცემით და მუქარით მიყავდათ მოსარჩენად ინგლისელების უფასო საავადმყოფოში. მაგრამ, როდესაც თვალს მორჩენა დაეტყო, მან კიდევ რამდენჯერმე იტაკა ჩხირი, რომ ტკივილი გაძნელებოდა. ბავშვის მშობლები წუხდნენ: „კაი ალაგზე იყო, პურსა ჰამდაო“.

ებრაელი დედაკაცი თავის რჯულსა და ეროვნებას უფრო სასტიკად იცავს, ვიდრე მამაკაცი. მამაკაცებში არის შემთხვევები გამაჰმადიანების, ხოლო დედაკაცე მაგრად დგას თავის რჯულზე. იშვიათ მოვლენას წარმოადგენს აგრეთვე, რომ ებრაელი დედაკაცი მუსულმანს ცოლად გაყვეს. ასეთი რამ ძალადობით თუ მოხდება მხოლოდ. მაგალითად, 1928 წელს ერთმა მუსულმანმა გაიტაცა რვა

წლის ქალი და შეუღლება მუსულმანურ წესზე მოახდინა. ამ შემთხვევამ ძალიან აღაშფოთა ქალის მშობლები მაგრამ კანონის დარღვევა აღარ შეიძლებოდა.

საკვირველია ის მოვლენაც, რომ ებრაელი ქალი, მიუხედავად ყოველგვარი შრომისა და გაჭირვებისა, მეძაობას სრულებით არ ეტანება, მაშინ, როცა მუსულმან ქალთა შორის მეძაობა ხშირი მოვლენაა და ყოველ ქალაქში სამეძაო სახლები ისევე ნებადართულია, როგორც ჩვეულებრივი სავაჭრო დუქნები.

შინაური შეუღლების წესი ებრაელებს სასტიკად აქვთ დაცული. ქალის გათხოვება ნაადრევად იციან. დანიშნულები რამდენმე წელიწადს უცდიან ერთიმეორეს, სანამ რაბინი შეუღლების ნებას დართავს ასაკის დროც ადრე იწყება. ათი-თორმეტი წლის ქალის გათხოვება ჩვეულებრივი მოვლენაა. დედ-მამა წინასწარ, თითქმის აკვნინდნვე შეეკვრიან ერთი მეორეს პირობით, რომ მათი შვილები სიკვდილამდე აღარ გაშორდებიან.

ქორწილი ებრაელმა ერთობ მხიარული იცის. ღვინით, პურით, ხმელი ხილით, ათასნაირი ტკბილეულით, მუსიკით, თითონ მღერის, ცეკვავს. საერთოდ, გარეგნულად, ებრაელთა საქორწილო ზეიმს მუსულმანური ელფერი აზის.

ს ა რ ჩ ე ზ ი

მოკლე წინასიტყვაობა 5--10

თავი პირველი

ისტორიული ცნობების სიმცირე, გადაშავალი წაშთები. პირველი შეხვედრა ფერიდნელ ქართველებთან თეპერანში. სეიფოლა იოსელიანი. ქართული ლიტერატურის მიღება ტფილისიდან ქართველებში გასავრცელებლათ 11—13

თავი მეორე

ჩსთაჰანი. ფერიდნელი ჯარისკაცები. საერთო გაცნობა. ზეინალ ხან ონიკაშვილი. ამერიკელი მოქალაქე აბაშიძე. მზადება ფერიდანში წასასვლელად. მთავრობის ჯარი ფერეიდანში. ქვემომარტყოფელი ხანები. სომხების მეგობრობა. სურამელი ასული მუსულმანი რომაშვილი 26—47

თავი მესამე

ზემო მარტყოფი. ჩემი დარაჯები — ბახტიარები. სურათების გადაღება. სეიფოლა იოსელიანის ოჯახში. უკან დაბრუნება. პრინცი ყაჯარი. პროვოკაცია. სომხების სოფელი მილაგერდი 48—63

თავი მეხუთე

ფერიდანი. ისტორიული წარსული, ზეპირგადმოცემები. გადასახლების ისტორია. შეტაკება ქერიმხანთან და გამაჰმადიანება. ავღანელების შემოსევა. ბახტიარებთან და ქურთებთან დამოკიდებულება. ეკონომიური, მდგომარეობა . . . 64—93

თავი მეექვსე

ბაჰარამის მისტერიები. ცრუმორწმუნოება. ფულების მოგროვება ნალდად და ნისიად. სავალდებულო ხელწერილები 94—109

თავი მეშვიდე

ქართველი ხანები. მათი სოციალური მდგომარეობა. შუღლი. უსწავლელობა. გადაგვარება და მოლალატეობა. 110—121

ცავი მერვე

გლებები. მათი ბატონური მდგომარეობა. სიღარიბე. შინა-
ური მართველობის წესი. ექვსი ბატონი, შინაური მრეწვე-
ლობის სისუსტე 122—129

თავი მეცხრე

ფერეიდნელ ქართველი ქალი. მეოჯახეობა. ზნეჩვეულება.
ხასიათი. შრომის მოყვარეობა. უსწავლელობა და ცრუმორ-
წმუნეობა 130—140

თავი მეთე

ჯარისკაცები. უვადო სამსახური. მათი ამხანაგური კავში-
რი. იძულებითი განთავისუფლება 141—144

თავი მეთერთმეტე

ახათები. ქორწილი. დახაობათებანი. ნეფის დამალვა,
მზითველი 145—149

თავი მეთორმეტე

ტირილი და გლოვა. გასვენება. ღოცვის წესები — (ჰანა-
შვიდი) 150—154

თავი მეცამეტე

საერთო ყოფაცხოვრება. გვარების გამოცვლა. იადოლლას
მამალი. ავადმყოფობა და უჭეიფობა. ქურდის დაჭედვა.
მოშაირობა. 152—162

თავი მეთოთხმეტე

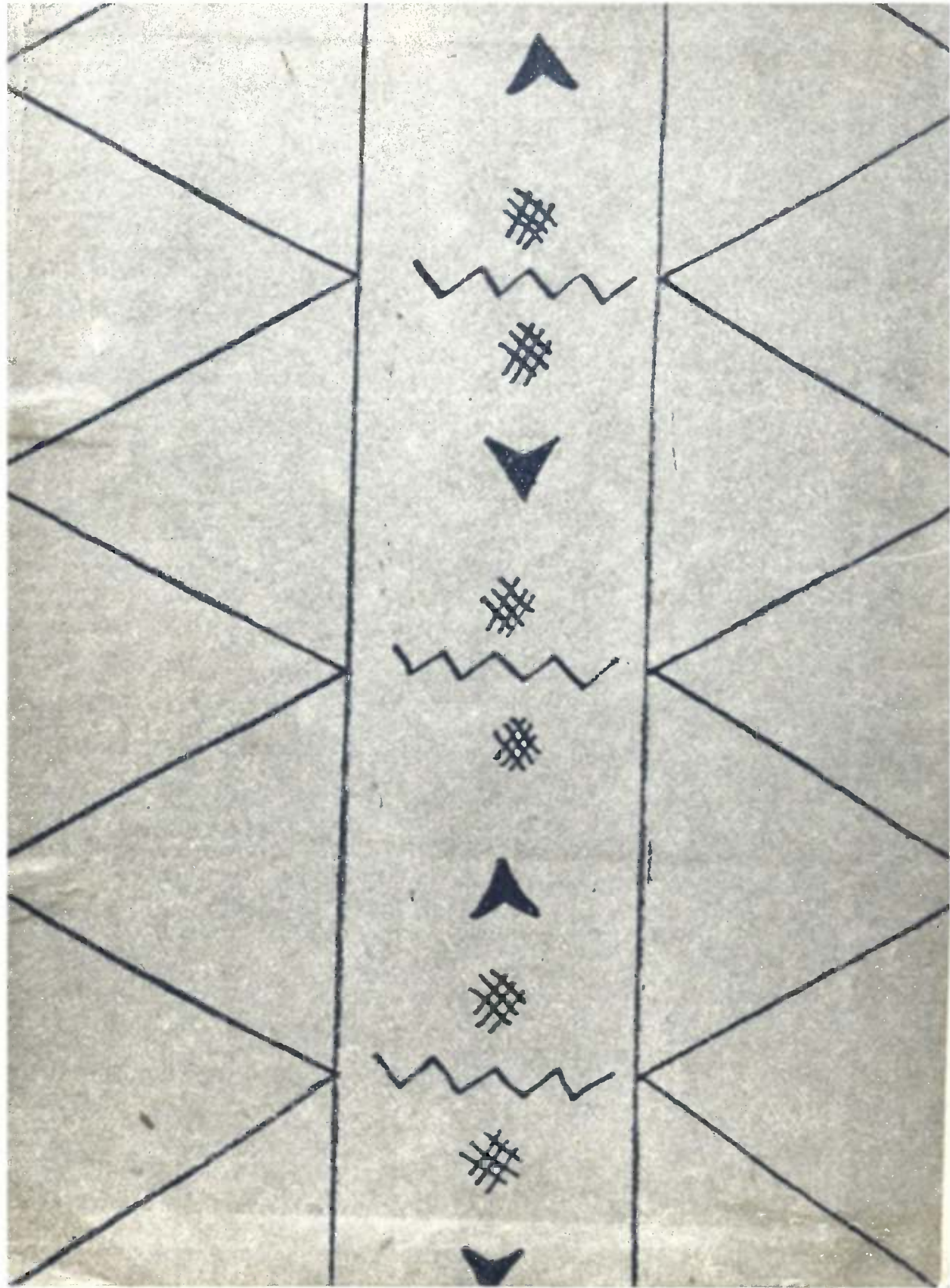
სოფლების სახელწოდება. რადენობა და დაახლოებითი
აღრცხვა 163—168

ზოგიერთი ფერეიდნული სიტყვის შედარება
ქართულთან 169—172

და ბ ა ტ ე ბ ა

სპარსელი სომხები 173—183

სპარსელი ებრაელები 184—192

947.922
345

შპს 4
ქლს 1
5 მან.

Handwritten text in Georgian script, including the number 12 and various characters.

Large handwritten signature or scribble in the bottom right corner.